



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2017

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του Χρήστου Μπορίδη
A.M. 161111

Οι Αντιρρησίες Συνείδησης στην Ελλάδα υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ

Επιβλέπων:
Καθηγητής κ. Χαράλαμπος Χρυσανθάκης

Αθήνα, 2017

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Αντιρρησίες	Αντιρρησίες Συνείδησης
Βλ.	Βλέπε
ΓΕΕΘΑ	Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΠΚΥ	Εναλλακτική Πολιτική Κοινωνική Υπηρεσία
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Ν.	Νόμος
ν.δ.	νομοθετικό διάταγμα
ΝΣΚ	Νομικό Συμβούλιο του Κράτους
Ολομ.	Ολομέλεια
παρ.	παράγραφος
Σ.	Σύνταγμα
Σελ.	Σελίδα
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΣτΠ	Συνήγορος του Πολίτη
Στρ. Π.Κ	Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας
ΥΕΘΑ	Υπουργείο Εθνικής Άμυνας

Περίληψη

Ο αντιρρησίας συνείδησης είναι ένα άτομο που αρνείται για ηθικούς ή θρησκευτικούς λόγους να υπηρετήσει στις Ένοπλες Δυνάμεις ή να φέρει όπλα σε μια στρατιωτική σύγκρουση. Σκοπός της εργασίας αποτελεί η ανάλυση της έννοιας της «αντίρρησης συνείδησης» ώστε προσδιοριστούν εκείνα τα κριτήρια που καθορίζουν σε ποιο βαθμό είναι θεμιτό, ενόψει της ελευθερίας της συνείδησης και της θρησκείας, να επιβάλλονται κυρώσεις σε άτομα που αρνούνται να συμμετάσχουν σε μια δραστηριότητα για την οποία ισχυρίζονται ότι είναι ασυμβίβαστη με τις πεποιθήσεις τους. Πρώτον, η μελέτη ορίζει τις έννοιες της αντίρρησης συνείδησης και περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο ρυθμίζει νομοθετικά η ελληνική Πολιτεία την εναλλακτική υπηρεσία. Στη συνέχεια εξετάζει τη νομολογία των διεθνών οργανισμών και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και κάνει διακρίσεις για να διαφοροποιήσει διάφορους τύπους αντιρρησιών. Τέλος, προτείνονται λύσεις και ιδέες για την περαιτέρω ρύθμιση του ζητήματος.

Λέξεις Κλειδιά: Αντιρρησίας Συνείδησης, θρησκευτική ελευθερία και ελευθερία της συνείδησης

Summary

Conscientious objector is a person who refuses on moral or religious grounds to serve in the armed forces or to bear arms in a military conflict. The scope of this thesis is to analyze the notion of 'conscientious objection' with the aim of identifying criteria in order to determine to what extent it is legitimate, in view of freedom of conscience and religion, to sanction individuals for refusing to take part in an activity which they claim to be incompatible with their convictions. First the study clarifies concepts of conscientious objection and describes how substitute service is regulated by law in Greek State. Then it examines the case law of international bodies and European Court of Human Rights in order to differentiate several types of objection, and from here it identifies evaluation criteria appropriate to the distinctions which emerge in those objection types. Finally, the study proposes solutions and ideas for further regulation of the issue.

KEY-WORDS: Conscientious objector, freedom of conscience and religion

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'</u>	
Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ	6
Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ Η ΒΑΣΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ.....	9
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'</u>	
Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ	11
Ο ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ	16
ΤΟ ΑΔΙΚΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΥΠΟΤΑΞΙΑΣ	19
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'</u>	
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ.....	23
Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ	35
ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	61
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'</u>	
ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ	66
Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΜΝΗΣΤΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	68
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	71
Ο ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΣΤΟ ΠΛΕΥΡΟ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ	72
Η ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΝΣΚ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΑΟΠΛΗΣ ΘΗΤΕΙΑΣ	75
Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ	76
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'</u>	
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΑ ΚΡΑΤΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ	79
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	86
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	97

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια ανάλυση και συστηματική προσέγγιση του θεσμού των Αντιρρησιών Συνείδησης στην Ελλάδα υπό το φως των διατάξεων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της προβληματικής που αναπτύχθηκε από το ΕΔΔΑ τις τελευταίες δεκαετίες. Η μορφή αντίρρησης συνείδησης που πραγματεύεται η εργασία αφορά την άρνηση στράτευσης και γενικότερα εκπλήρωσης στρατιωτικής υπηρεσίας για λόγους που αφορούν την ελευθερία συνείδησης. Εξετάζεται λοιπόν η σχέση της ελευθερίας συνείδησης με την αντίρρηση συνείδησης, η οποία συμπεριλαμβάνεται στις εκδηλώσεις της πρώτης και φανερώνει την άρνηση συμμόρφωσης ενός ατόμου σε νομικούς κανόνες, για λόγους που απορρέουν από θρησκευτικές, φιλοσοφικές και εν γένει ιδεολογικές πεποιθήσεις.

Αρχικά, παρουσιάζεται επιγραμματικά ο θεσμός της υποχρεωτικής στρατιωτικής υπηρεσίας, ενώ παράλληλα γίνεται μία προσπάθεια ορισμού και κατηγοριοποίησης των ατόμων που χαρακτηρίζονται ως «αντιρρησίες συνείδησης». Στη συνέχεια παρατίθεται η εξέλιξη της σχετικής στρατολογικής νομοθεσίας από την οποία και απορρέουν δικαιώματα και υποχρεώσεις και παρατίθεται εκτενής νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σχετικά με το ζήτημα της εναλλακτικής θητείας με αναφορές σε περιπτώσεις Ελλήνων αντιρρησιών συνείδησης.

Επίσης, καταγράφεται η δράση διάφορων Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων για τα δικαιώματα των αντιρρησιών, καθώς και η στάση των Ανεξάρτητων Αρχών και της Εκκλησίας απέναντι στη ραγδαία εμφάνιση του φαινομένου στη χώρα μας. Η παρουσίαση ολοκληρώνεται με μια συγκριτική επισκόπηση της αντίρρησης συνείδησης στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και με την παράθεση ενδεικτικών στατιστικών στοιχείων που σχετίζονται με αιτήσεις αντιρρησιών συνείδησης για υπαγωγή στην εναλλακτική υπηρεσία.

Εν κατακλείδι διατυπώνεται ως επίλογος μια κριτική αποτίμηση των μέχρι σήμερα νομοθετικών ρυθμίσεων στη χώρα μας για τους αντιρρησίες συνείδησης και διατυπώνονται ορισμένες προτάσεις για την ουσιαστικότερη προσέγγιση του ζητήματος στο μέλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ

Η αντίρρηση συνείδησης, αυτή καθαυτή, ανάγεται στο εσωτερικό φρόνημα του υποκειμένου και προσλαμβάνει νομική αξία και σημασία όταν εξωτερικεύεται και πολλές φορές έρχεται σε σύγκρουση με αυτό που επιτάσσει συγκεκριμένη νομική επιταγή. Υπάρχουν διάφοροι τομείς όπου η δραστηριότητα των πολιτών συναντά τη συνειδησιακή αντίρρηση. Η βασικότερη ίσως κατηγορία που δημιουργεί και τα περισσότερα προβλήματα στην πράξη, απασχολώντας τη νομολογία, εθνική και διεθνή αλλά και τη νομοθεσία παράλληλα, είναι η αντίρρηση συνείδησης στη στράτευση που είναι και το αντικείμενο που θα μας απασχολήσει.

Αντιρρησίες συνείδησης (*objecteur de conscience*) είναι όλοι εκείνοι οι πολίτες που για θρησκευτικούς λόγους αλλά και ηθικούς, ιδεολογικούς, πνευματικούς, ανθρωπιστικούς και φιλοσοφικούς, γενικά για λόγους συνείδησης αρνούνται την στράτευση¹. Οι λόγοι συνείδησης θεωρούνται ότι έχουν σχέση με μια γενική αντίληψη περί ζωής, βασισμένης σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις² που εφαρμόζονται από το άτομο απaráβαρα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς.

Ο πρώτος καταγεγραμμένος στην ιστορία ως αντιρρησίας συνείδησης ήταν ο Μαξιμιλιανός (295 μ.Χ.), γιος ενός παλαίμαχου Ρωμαίου πολεμιστή. Ο Μαξιμιλιανός αρνήθηκε να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία, επικαλούμενος θρησκευτικούς λόγους. Ο όρος «αντιρρησίες συνείδησης» έκανε, έπειτα, την

¹ ΚΟΝΙΔΑΡΗ Ι., Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, Εκδόσεις Σάκκουλα 2000, σ. 58 .

² Βλ. ΚΑΝΙΟΥΡΑ Ν., «Σύνταγμα και εναλλακτική θητεία αντί της στρατιωτικής, θητείας» σ.64.

εμφάνισή του κατά τον 19ο αιώνα μ.Χ. ενώ, κατά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα αυτού, συνδέθηκε με θρησκευτικά κωλύματα και ζητήματα πίστης. Ωστόσο, ο εν λόγω όρος παγιώθηκε κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, με μια πολιτική -αυτή τη φορά- χροιά. Χαρακτηριστικό ήταν το γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια του εν λόγω Πολέμου, περίπου 16.000 άνθρωποι στην Αγγλία και 4.000 στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής αρνήθηκαν να παράσχουν στρατιωτική υπηρεσία. Με το τέλος του Πολέμου άλλαξε το νομοθετικό καθεστώς, και όσοι είχαν φυλακιστεί, επειδή απέιχαν από τη στρατιωτική θητεία, απελευθερώθηκαν. Σταδιακά, τα κράτη άρχισαν να διάκεινται φιλικά προς τους αντιρρησίες συνείδησης, με τη Δανία να αποτελεί την πρώτη χώρα που νομοθέτησε τη στρατολογία σε καιρό ειρήνης.

Στην νεότερη ιστορία της Ελλάδας, αντιρρησίες συνείδησης έκαναν την εμφάνισή τους σε αξιόλογο αριθμό κατά το δεύτερο τέταρτο του 20ού αιώνα. Αρχικά, επρόκειτο για μαζικά κύματα λιποταξιών λόγω εξάντλησης από τις πολυάριθμες πολεμικές επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1910. Για τον μισό και πλέον αιώνα που ακολούθησε, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά³ αρνήθηκαν σταθερά να συμμετάσχουν σε οποιαδήποτε στρατιωτική υπηρεσία, καθώς η χριστιανική συνείδησή τους επιβάλει να παραμένουν πολιτικά και στρατιωτικά ουδέτεροι. Η παραπάνω στάση συνείδησης αντιμετωπίστηκε με ιδιαίτερη σκληρότητα, καθώς κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949) Μάρτυρες του Ιεχωβά είτε καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν είτε καταδικάστηκαν σε ισόβια κάθειρξη, ενώ την περίοδο που ακολούθησε αρκετοί από αυτούς στάλθηκαν σε εξορία.

Τη δεκαετία του 1980 άρχισαν να εμφανίζονται ιδεολογικοί ή κοινωνικοπολιτικοί αρνητές στράτευσης, των οποίων οι δηλώσεις ήταν ανατρεπτικές, είχαν ανθρωπιστικό χαρακτήρα, δεν περιόριζαν την άρνηση σε ένα είδος στρατού ή πολιτικού συστήματος και προωθούσαν τη μη-βία και την κοινωνική ανυπακοή. Η κυβέρνηση ενέμεινε στη σκληρή της στάση, παρά το

³ Ο Γερουσιαστής Χάιν Βαν Βέικ είχε τονίσει το 1977 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ότι στην Ελλάδα όλοι οι Αντιρρησίες είναι Μάρτυρες του Ιεχωβά.

εντυπωσιακό κίνημα συμπαράστασης που αναπτύχθηκε στην Ελλάδα και διεθνώς. Η έλλειψη πολιτικής βούλησης καλυπτόταν από εκτιμήσεις για την αντισυνταγματικότητα της άρνησης στράτευσης και της εναλλακτικής υπηρεσίας.

Κατά τη διάρκεια του ενός αιώνα δηλωμένης συνειδησιακής αντίρρησης ως προς τον πόλεμο και τη στρατιωτική θητεία, η ελληνική νομοθεσία είτε υπήρξε αμήχανα τιμωρητική, συχνά υπό το βάρος εσωτερικών πιέσεων, είτε σύρθηκε από τη διεθνή κοινότητα ώστε να βελτιώσει την κατάσταση. Καθοριστικής σημασίας υπήρξε η ψήφιση νόμου το 1997 που εισήγαγε μια μορφή πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας ως εναλλακτική της στρατιωτικής

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 αποτέλεσε το πρώτο διεθνές κείμενο επί του θέματος, αλλά και, ταυτόχρονα, μια αναγνώριση από τη διεθνή κοινότητα ότι η αντίρρηση συνείδησης είναι ανθρώπινο δικαίωμα, και χρήζει προστασίας. Συγκεκριμένα, στο Άρθρο 18⁴ της παραπάνω Διακήρυξης ορίζεται ότι: «Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Στο δικαίωμα αυτό περιλαμβάνεται η ελευθερία για την αλλαγή θρησκείας ή πεποιθήσεων, όπως και η ελευθερία να εκδηλώνει κανείς τη θρησκεία του ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, μόνος ή μαζί με άλλους, δημόσια ή ιδιωτικά, με τη διδασκαλία, την άσκηση, τη λατρεία και με την τέλεση θρησκευτικών τελετών». Στο ίδιο πνεύμα βρίσκεται και το Άρθρο 9⁵ της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Σ.Δ.Α.), στο οποίο κατοχυρώνεται το δικαίωμα αντίρρησης συνείδησης ως έκφραση του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας:

⁴ Βλ. Στ. Περράκη: Η διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, περιφερειακά θεσμικά συστήματα. Τετράδια Διεθνούς Δικαίου. Σάκκουλας Αθήνα-Κομοτηνή 1984, σ.69-77

⁵ Άρθρο 9 ΕΣΔΑ– 1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεως, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών. 2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.

Οι περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, έχουν προχωρήσει σε νομοθετικές αλλαγές που προβλέπουν την εναλλακτική θητεία. Συγκεκριμένα, στην Αμερική παρέχεται η δυνατότητα στους πολίτες είτε να υπηρετήσουν στο στρατό δηλωμένοι ως αντιρρησίες συνείδησης - ώστε να κατατάσσονται σε ειδικό σώμα, στο οποίο η εκπαίδευσή τους δεν περιλαμβάνει τη χρήση όπλων-, είτε να πραγματοποιήσουν εναλλακτική πολιτική θητεία, παρέχοντας, δηλαδή, κοινωφελή εργασία στο κράτος, η οποία έχει διάρκεια 24 μηνών – ίση με τη στρατιωτική (Selective Service System⁶, 2017).

Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ Η ΒΑΣΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Για να προσεγγίσουμε τη συνειδησιακή στάση του αντιρρησία συνείδησης απέναντι στη στρατιωτική θητεία, θα πρέπει να ανατρέξουμε σε άρθρο του Καθηγητή Αδάμ Παπαδαμάκη⁷, ο οποίος υπογραμμίζει, μεταξύ των άλλων, για τον αντιρρησία συνείδησης: « πέρα από την πρόθεση μη εντάξεως στο σώμα της στρατιωτικής υπηρεσίας (περίπτωση) ανυποταξίας ή αρνήσεως ή παραλείψεως της συμμετοχής του στη διαδικασία ασκήσεως της υπηρεσίας (περίπτωση ανυπακοής), έχει βέβαια και πλήρη συνείδηση της προσβολής σε όλη την έκταση του έννομου αγαθού».

Οι αντιρρησίες συνείδησης έχουν χαρακτηριστεί ως «δράστες εκ πεποιθήσεως⁸» με την ιδιαιτερότητα του «άλλως σκεπτόμενου». Η στάση τους απέναντι στην καθολική υποχρέωση στράτευσης αποτελεί μια δημόσια έκφραση των πεποιθήσεών τους και συμβάλλουν με τη συνειδησιακή τους στάση στην αέναη διακίνηση και διαπάλη των ιδεών. Οι ανωτέρω γνωρίζουν –όσο κανείς άλλος–ότι η άρνησή τους είναι άδικη, αλλά εμμένουν σ' αυτήν, γιατί επάνω από το θετικό δίκαιο τοποθετούν μια, κατά την αντίληψή τους ή ακριβέστερα κατά τη συνείδησή τους, ηθική, κοινωνική, θρησκευτική, πολιτική ή ιδεολογική

⁶ www.sss.gov

⁷ Βλ. Αδάμ Χ. Παπαδαμάκης, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, σελ. 55

⁸ Βλ. Θρ. Κονταξής, Ο εκ πεποιθήσεως εγκληματίας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2001, σ.135

αναγκαιότητα. Είναι φανερό λοιπόν ότι δεν πρόκειται περί νομικής πλάνης, αφού ο δράστης αντιλαμβάνεται απολύτως και με ακρίβεια τον χώρο απαξίας και τοποθετείται σε συνειδητή αντιπαλότητα προς το θετικό δίκαιο.

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι αντιρρησίες συνείδησης βρίσκονται σε μια «τραγική συνειδησιακή πάλη», στην οποία υπάρχει σύγκρουση καθηκόντων με τη μορφή της υποκειμενικής κατάστασης ανάγκης, η οποία τοποθετείται στα όρια του αδίκου και του καταλογισμού⁹.

Οι αντιρρησίες συνείδησης μπορούν να διακριθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες¹⁰, οι οποίες δεν είναι πάντα ξεκάθαρα διακριτές μεταξύ τους:

Ιδεολογικοί Αντιρρησίες Συνείδησης:

Οι ιδεολογικοί αντιρρησίες προτάσσουν ως κύρια αιτία της άρνησης τους να στρατευθούν την κοσμοθεωρία τους ή τις πεποιθήσεις του για την ηθική. Διακρίνονται περαιτέρω σε ειρηνιστές αντιρρησίες, οι οποίοι καταδικάζουν τη χρήση βίας, και σε ολικούς αρνητές στράτευσης, οι οποίοι αμφισβητούν την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που επιβάλλει κράτος.

Θρησκευτικοί Αντιρρησίες Συνείδησης:

Οι θρησκευτικοί αντιρρησίες συνείδησης βιώνουν μία σύγκρουση μεταξύ των κρατικών επιταγών και των ιερών κανόνων που επιβάλλει η θρησκεία τους, όπως είναι π.χ. η χρήση όπλων. Ως αποτέλεσμα, αρνούνται να υπακούσουν στο Κράτος, όταν αυτό επιβάλλει κάτι που αντίκειται στους θρησκευτικούς τους κανόνες.

Οι θρησκευτικοί λειτουργοί που δεν εκπληρώνουν ένοπλη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση αποτελούν μια ιδιαίτερη περίπτωση, αφού δεν

⁹ Βλ. Ν. Παρασκευόπουλος, Η ενοχή του αντιρρησία συνείδησης.

¹⁰ Βλ. Τσαρουχάς Κώστας (1996) Αντιρρησίες Συνείδησης, σελ. 135.

χαρακτηρίζονται απαραίτητα ως αντιρρησίες συνείδησης. Σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ.1 του ισχύοντα στρατολογικού νόμου, από την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία απαλλάσσονται «οι μοναχοί η οι δόκιμοι μοναχοί, που μονάζουν σε μονή του Αγίου Όρους, εφόσον το επιθυμούν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ

Η ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας κατοχυρώνεται στο άρθρο 9 της ΕΣΔΑ και αποτελεί ένα από τα πλέον κλασικά δικαιώματα του ανθρώπου κατέχοντας περίοπτη θέση στο αξιακό σύστημα της ΕΣΔΑ¹¹, καθώς αποτελεί ένα από τα θεμέλια της δημοκρατικής κοινωνίας. Η θρησκευτική ελευθερία προστατεύεται τόσο στη θετική όσο και στην αρνητική της μορφή και το Κράτος οφείλει να παραμένει ουδέτερο και αμερόληπτο και κυρίως να διασφαλίζει ότι οι αντιτιθέμενες ομάδες θα σέβονται και θα ανέχονται η μία την άλλη.

Αν μια χώρα έχει διαμορφώσει την νομολογία του ΕΔΔΑ γύρω από ένα δικαίωμα, αυτή θα ήταν μόνο η Ελλάδα για το δικαίωμα θρησκευτικής ελευθερίας. Πράγματι, η πλειοψηφία των καταδικαστικών αποφάσεων εναντίον της Ελλάδος αφορούν (μαζί με την παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ) την θρησκευτική ελευθερία. Αντίστοιχα οι περισσότερες αποφάσεις του ΕΔΔΑ που αφορούν παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας σχετίζονται με την Ελλάδα.

Το δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ αποτελεί περιορισμένο δικαίωμα και έχει δομή αποτελούμενη από δύο παραγράφους, στις οποίες η παράγραφος 1 δηλώνει

¹¹ Βλ. ΚΤΙΣΤΑΚΙ Ι. Θρησκευτική Ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή 2004, σ. 52-53

το δικαίωμα και η παράγραφος 2 αναφέρει τις περιστάσεις κατά τις οποίες η παρέμβαση σε αυτά μπορεί να είναι δικαιολογημένη.

Η παράγραφος 1 αποτελείται από δύο μέρη¹², από τα οποία στο πρώτο μέρος θεμελιώνεται ένα απεριόριστο δικαίωμα ελευθερίας σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, το οποίο περιλαμβάνει την ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή πίστης, ενώ το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει ένα περιορισμένο δικαίωμα δήλωσης θρησκείας ή πίστης, μόνος ή μαζί με άλλους, δημόσια ή κατ'ιδίαν, σε καιρό πολέμου, διδασκαλία, πρακτική και παρακολούθηση.

Στη δεύτερη παράγραφο απαριθμούνται οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες τα Κράτη μπορούν να ασκούν δικαιολογημένη παρέμβαση στο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας. Αξίζει να σημειώσουμε ότι μόνον το δεύτερο δικαίωμα υπόκειται στις διατάξεις της παραγράφου 2.

Πρώτον, η παρέμβαση πρέπει να είναι σύμφωνη με το Νόμο. Ο όρος «Νόμος» περιλαμβάνει πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια νομοθεσία, κοινό δίκαιο και δίκαιο Ευρωπαϊκής Ένωσης για Κράτη που χρησιμοποιούν τα συστήματα αυτά καθώς και κανονισμούς επαγγελματικών φορέων, πανεπιστημίων κλπ. Ο νόμος πρέπει να καθιερωθεί στο εθνικό σύστημα. Πρέπει επίσης να είναι εύκολη η πρόσβαση σε αυτόν, δηλαδή να είναι διαθέσιμος στο κοινό, και να είναι προβλέψιμος, δηλαδή να είναι όσο ακριβής χρειάζεται ούτως ώστε να επιτρέπει σε κάποιο πρόσωπο να κανονίζει τη συμπεριφορά του για να συμμορφώνεται με το Νόμο.

Δεύτερον, η παρέμβαση πρέπει να επιδιώκει την επίτευξη ενός νόμιμου σκοπού. Οι νόμιμοι σκοποί που καταγράφονται είναι η δημόσια ασφάλεια, η προστασία της δημόσιας τάξης, της υγείας ή των ηθών και η προστασία δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων.

¹² Βλ. Δαγτόγλου Π., Ατομικά Δικαιώματα σελ. 369

Τρίτον, η παρέμβαση πρέπει να είναι «αναγκαία σε κάθε δημοκρατική κοινωνία» για να επιδιώκει την επίτευξη του εν λόγω σκοπού. Ο όρος «απαραίτητος» δε σημαίνει ούτε «αναντικατάστατος» από την μια πλευρά ούτε απλώς «εύλογος» από την άλλη. Σημαίνει ότι η κυβέρνηση οφείλει να καθορίσει ότι υπήρχε μια «επιτακτική κοινωνική ανάγκη» για την παρέμβαση και ότι ήταν ανάλογη με τον επιδιωκόμενο σκοπό. Η Σύμβαση προϋποθέτει ότι οι εθνικές αρχές πρέπει να αντισταθμίζουν τα δικαιώματα του ιδιώτη με εκείνα του δημοσίου συμφέροντος.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Σωτηρέλης σχετικά με τους όρους «θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις¹³» του άρθρου 2 του Α' Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, “το νοηματικό τους περιεχόμενο προσδιορίζεται ερμηνευτικά κατά τρόπο σαφώς ευρύτερο , ώστε να καλύπτει(...), και το σύνολο των(...) ιδεών που θα μπορούσαν συντομότερα να χαρακτηρισθούν ως η αντίληψη του ανθρώπου για την ζωή (“person’s outlook on life”) (...) κατ’ αυτόν τον τρόπο οι υπό εξέταση όροι ταυτίζονται πλέον με την εν γένει κοσμοθεωρία του ανθρώπου, δηλ τη στάση ζωής(“life stance”).

Η θρησκευτική ελευθερία στην ελληνική έννομη τάξη

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας αποτελεί προέκταση της προσωπικής ελευθερίας η οποία με τη σειρά της πηγάζει από την κατοχύρωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (αρ. 2 Σ.) και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (αρ. 5 Σ.). Παράλληλα, θεωρείται ειδικότερη έκφανση της ελευθερίας γνώμης και της πνευματικής ελευθερίας¹⁴ (αρ.13,14 Σ.). Ο φορέας του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας απολαμβάνει διπλή αξίωση. Από τη μία, δύναται να μπορεί να επιλέγει τον Θεό στον οποίο επιθυμεί να πιστεύει (ατομικό δικαίωμα). Από την άλλη, αναγνωρίζεται η απαίτηση του ατόμου απέναντι στο Κράτος και την οργανωμένη κοινωνία στην οποία συμβιώνει να μην

¹³ Βλ. Γ. Σωτηρέλης, Θρησκεία και εκπαίδευση, 1998 σελ. 225

¹⁴ Βλ. Χ.Ανθοπούλου, Το συνταγματικό δικαίωμα στην ελευθερία συνείδησης, 1992

παρεμποδίζει την ελεύθερη επιλογή του και να παρέχει τα αναγκαία μέσα για την εκδήλωση της πίστης του (κοινωνικό δικαίωμα)¹⁵.

Το άρθρο 13 του Σ., διακηρύσσει την θρησκευτική ελευθερία ως ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα. Το κάθε άτομο ή κοινωνική ομάδα είναι ελεύθερο να πρεσβεύει οποιοδήποτε θρήσκευμα και να εκδηλώνει με εξωτερικές ενέργειες την πίστη του αυτή. Στο άρθρο 13§2 του Συντάγματος, τίθεται η βασική αρχή, ότι «κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη». Η θρησκευτική ελευθερία που κατοχυρώνει το Σύνταγμα για κάθε πρόσωπο, αναλύεται σε ορισμένες μικρότερες ελευθερίες, όπως η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης που είναι χαρακτηρισμένη ρητά ως απαράβατη από το άρθρο 13§1 εδ.α'.

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης έχει να κάνει με το δικαίωμα του ατόμου να πρεσβεύει ελεύθερα οποιαδήποτε θρησκεία, καθώς και με το δικαίωμα του να μεταβάλλει ελεύθερα το θρήσκευμα του, ή να μην πρεσβεύει κανένα θρήσκευμα. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απόλυτη αφού έχει να κάνει με τα ενδόμυχα συναισθήματα του ατόμου τα οποία είναι αδύνατο να υποστούν κρατικό εξαναγκασμό. Αυτό άλλωστε αναφέρεται και στο Σύνταγμα στο άρθρο 13§1εδ¹⁶. β' σύμφωνα με το οποίο, «η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός».

Η ελευθερία της λατρείας προστατεύεται ως αμυντικό δικαίωμα , έναντι στην κρατική εξουσία και προς οποιαδήποτε απειλή, γεγονός το οποίο προκύπτει από την ίδια τη διατύπωση της διάταξης (ανεμπόδιστα). Η ελευθερία της λατρείας κατοχυρώνεται επίσης και ως προστατευτικό δικαίωμα. Δεν αρκεί το Κράτος να απέχει από οποιαδήποτε παρεμπόδιση της λατρείας, αλλά οφείλει ταυτόχρονα να προβαίνει σε θετικές ενέργειες για την προστασία της (υπό την προστασία των νόμων), είτε λαμβάνοντας τα κατάλληλα νομοθετικά μέτρα, είτε ενεργώντας

¹⁵ Βλ. Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, σελ:270

¹⁶ Βλ. Α. Μάνεση, Ατομικές Ελευθερίες, 1982

κατά τρόπο ώστε να προστατεύεται από παρεμποδίσεις¹⁷ οποιουδήποτε άλλου, πλην της κρατικής εξουσίας. Ο συντακτικός νομοθέτης στη διάταξη του άρθρου 13 παρ. 2 του Συντάγματος αναφέρεται ειδικά στη θρησκευτική λατρεία, την οποία αφενός μεν προστατεύει αφετέρου όμως θέτει όρια στην άσκησή της. Κατ' αρχήν προστατεύει τη λατρεία μόνο των γνωστών θρησκειών, η άσκηση λατρείας όμως αυτής δεν επιτρέπεται να προσβάλλει την δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Το ότι δηλαδή μια θρησκεία είναι γνωστή, αυτό δεν σημαίνει ότι οι λειτουργοί της ή οι πιστοί της μπορούν να προβαίνουν σε τελετουργικές πράξεις που αντίκειται στα χρηστά ήθη ή στη δημόσια τάξη.

Επίσης, το άρθρο 13 παρ. 2 κατοχυρώνει απόλυτα την απαγόρευση του προσηλυτισμού¹⁸. Προσηλυτισμός είναι η προσπάθεια της διάδοσης της θρησκευτικής πίστης με αθέμιτα μέσα. Η ειδοποιός αναφορά ανάμεσα στην ελευθερία διάδοσης της πίστης και στον προσηλυτισμό είναι τα κίνητρα και τα μέσα που χρησιμοποιούνται. Η διάδοση μιας θρησκείας θα πρέπει να είναι απαλλαγμένη από κάθε είδους φυσικό καταναγκασμό ή ψυχολογική πίεση από εκμετάλλευση ανάγκης και αδυναμίας, από πράξεις δωροδοκίας και αθέμιτες υποσχέσεις.

Πέρα από την απαγόρευση του προσηλυτισμού, το άρθρο 13 στην παράγραφο 4 θέτει έναν ακόμη περιορισμό στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας, αφού αναφέρει ότι κανένας δεν μπορεί λόγω των θρησκευτικών του υποχρεώσεων να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του απέναντι στο Κράτος, ή να αρνηθεί τη συμμόρφωση του με τους νόμους.

Επιπλέον, στην παράγραφο 3 διατυπώνεται ρητά ότι οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντι της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας

¹⁷ Βλ. Σπ. Τρωιάνο, Παραδόσεις Εκκλησιαστικού Δικαίου, Αθήνα 1984, σελ. 91-98

¹⁸ Βλ. Γ.Πουλή, Ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης και προσηλυτισμός, 1997

θηρσκείας. Τέλος, η παράγραφος 5 προβλέπει ότι κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.

Ο ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ

Το Σύνταγμά μας συγκαταλέγεται στα συντάγματα, που περιέχουν ειδική διάταξη για τη στρατιωτική υποχρέωση και δεν επαφίενται στην ρυθμιστική παρέμβαση του κοινού νομοθέτη. Σήμερα ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της στρατιωτικής θητείας αντλεί το περιεχόμενο του από το άρθρο 4§6¹⁹ του Συντάγματος και αποτελεί εκδήλωση του «χρέους εθνικής αλληλεγγύης²⁰», την εκπλήρωση του οποίου το κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες, σύμφωνα με το άρθρο 25§4²¹ του Συντάγματος. Κρίσιμο στοιχείο αποτελεί η έννοια της «άμυνας». Κατ' ουσίαν δηλαδή, η άμυνα αποτελεί όχι αυτοσκοπό αλλά το μέσο για την εξυπηρέτηση του σκοπού, που είναι η εθνική κυριαρχία, με την έννοια της εδαφικής ακεραιότητας και εθνικής ανεξαρτησίας. Αυτό που ο συντακτικός νομοθέτης αξιώνει από τους πολίτες είναι ένα χρέος συμβολής στην άμυνα της πατρίδας με τη διασταλτική έννοια του όρου, υπερβαίνοντας τη στενή επιλογή της στρατιωτικής θητείας. Επαφίεται δε στον κοινό νομοθέτη, με μια χαρακτηριστική ρητή επιφύλαξη υπέρ του νόμου, να εξειδικεύσει και να επιλέξει τον προσφορότερο τρόπο με τον οποίο θα υλοποιήσει τη συνταγματική αυτή επιλογή. Οι Ένοπλες Δυνάμεις συμμετέχουν επίσης σε έργα κοινωνικού χαρακτήρα και κοινής ωφέλειας και προσφέρουν βοήθεια στην αντιμετώπιση κοινωνικών αναγκών παράλληλα με τη βασική τους αποστολή, χωρίς ωστόσο να εμπλέκονται με ζητήματα εσωτερικής πολιτικής²² όπως επιτάσσει το δημοκρατικό μας πολίτευμα. Η κοινωνική θητεία μπορεί να βρει υποδοχή στο άρθρο 4 παρ. 6

¹⁹ Άρθρο 4 παρ. 6 Συντ : «Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων.

²⁰ Βλ. ιδέες που προβάλλει ο Θουκυδίδης στον Επιτάφιο «Περί τοιαύτης ουν πόλεως οίδε τε γενναίως δικαιούντες μη αφαιρεθήναι αυτήν μαχόμενοι ετελεύτησαν, και των λειπομένων πάντα τινός εθέλιν υπέρ αυτής κάμνειν»

²¹ Άρθρο 25 παρ. 4 Συντ: «Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.

²² Βλ. Δ. Χαραλάμπη, Στρατός και Πολιτική Εξουσία, 1985, 225επ. (για την περίοδο 1949-1967)

Σ. ως ένας δυνατός (αλλά πάντως δευτερεύων και παρεπόμενος) τρόπος εκπλήρωσης του συνταγματικού καθήκοντος άμυνας της Πατρίδας.

Η υποχρέωση εκπλήρωσης στρατιωτικής θητείας απορρέει από τον νομικό δεσμό της ιθαγένειας και από την υποχρέωση των πολιτών να συμβάλλουν στην άμυνα της πατρίδας και αποτελεί ένα από τα τρία υποχρεωτικά δημόσια καθήκοντα των Ελλήνων.²³ Η υποχρεωτική, καθολική, προσωπική και ίση στρατιωτική θητεία καθιερώθηκε στη χώρα μας, σε περίοδο ειρήνης, μόλις κατά τις παραμονές του πρώτου παγκοσμίου πολέμου με το Ν 415/1914, λίγο καιρό πριν την εμπλοκή της χώρας σε μια σειρά διαδοχικών πολέμων.²⁴ Μέχρι τότε ίσχυε το σύστημα της κλήρωσης μεταξύ των υποχρεωτικά εγγραφομένων στους στρατολογικούς καταλόγους²⁵.

Η στράτευση των Ελλήνων πολιτών διακρίνεται από δύο βασικά χαρακτηριστικά, την καθολικότητα και την ισότητα²⁶. Η πρώτη σχετίζεται άμεσα με τον φορέα της σχετικής υποχρεώσεως και σημαίνει ότι οι πολίτες που έχουν την προς στράτευση ηλικία υπέχουν υποχρέωση θητείας υπό τα όπλα. Επίσης, η αρχή της καθολικότητας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν συνδέεται με το ζήτημα του θεμιτού ή μη των απαλλαγών ή εξαιρέσεων από την υποχρέωση εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας, καθώς και το ιδιαίτερο θέμα της στράτευσης των γυναικών. Ως προς το ζήτημα αυτό, γίνεται καταρχήν δεκτό από τη θεωρία ότι είναι συνταγματικώς ανεκτή η θέσπιση από τον κοινό νομοθέτη απαλλαγών ή αποκλίσεων από τη στράτευση, υπό τον αυτονόητο ωστόσο περιορισμό της τήρησης ορισμένων αντικειμενικών και διαδικαστικών προϋποθέσεων, ιδία δε της αρχής της ισότητας (4 παρ. 1Συντ.). Υπό το φως

²³ Τα άλλα δύο είναι η φορολογική υποχρέωση (άρθρο 4 παρ. 5 Σ: «Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους») και η υποχρέωση για στοιχειώδη εκπαίδευση (άρθρο 16 παρ. 3 Σ: «Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα»).

²⁴ Εννοούνται οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913), ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1917-1918), η εκστρατεία στην Ουκρανία (1919) και οι επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία (1920).

²⁵ Βλ. σχετ., Αλιβιζάτου Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, ΙΙ, δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, εκδ. Α. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1992, σελ. 35, υποσημ. 6.

²⁶ Βλ. Λ. Θεοχαρόπουλος, Η ισότης των πολιτών στα δημόσια βάρη

λοιπόν των παραδοχών αυτών, ως συνταγματικά ανεκτές και θεμιτές κρίνονται οι θεσπιζόμενες από το νομοθέτη αποκλίσεις ή απαλλαγές, στο ν. 3421/2005 περί Στρατολογίας των Ελλήνων.

Άλλωστε η αρχή της ισότητας²⁷ αναφέρεται πρωτίστως στο περιεχόμενο της στρατιωτικής υποχρέωσης και σημαίνει ότι όλοι οι υπόχρεοι προς στράτευση οφείλουν να υπηρετήσουν επί ίσους όρους και επί ίσο χρονικό διάστημα. Η έννοια της ισότητας όμως πρέπει να νοηθεί μόνο ως αναλογική, διότι η ύπαρξη και η εμφάνιση συνεχώς νέων ειδικοτήτων και η εξειδίκευση σε νέα υλικά και εξοπλισμούς δημιουργεί ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στη θητεία ενός οπλίτη. Διαφοροποιήσεις όμως πάντως προκύπτουν και με την ίση διάρκεια της θητείας. Βασική διαφοροποίηση προκύπτει από μια σειρά περιπτώσεων που προβλέπονται στην στρατολογική νομοθεσία και αφορούν τους οπλίτες μειωμένης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, οι οποίοι είναι οι ίδιοι πατέρες ή παιδιά πολύτεκνων οικογενειών ή παιδιά με γονείς υπερήλικες ή ανίκανους για εργασία ή που έχουν πεθάνει. Στην απόκλιση αυτή από τον κανόνα της ίσης διάρκειας μπορούν να υπαχθούν και οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού.

Αναφορικά με το άρθρο 4 παρ. 6 Συν το ΣτΕ²⁸ πάγια δέχεται ότι παρεκκλίσεις από αρχή της καθολικότητας και της ισότητας ως προς τη διάρκεια στράτευσης δικαιολογούνται μόνο όταν καθορίζονται με Νόμο και βασίζονται σε γενικά και αντικειμενικά κριτήρια που αφορούν το δημόσιο συμφέρον. Βέβαια, επειδή η έννοια του «δημοσίου συμφέροντος» είναι κάπως ρευστή, οι παρεκκλίσεις είναι θεμιτές και δικαιολογημένες όταν βρίσκουν έρεισμα σε άλλη συνταγματική διάταξη. Κρίσιμη είναι η νομολογία του ΣτΕ ότι από το άρθρο 4 του Συντ. ότι οι σχετικές διατάξεις για τη χορήγηση στρατολογικών ευεργετημάτων θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά.²⁹

²⁷ Βλ. Α. Μανιτάκη, «Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος», ΤοΣ 3 (1978), σ. 433-465, ιδίως σ. 439-433.

²⁸ ΣτΕ 1616/1977, ΣτΕ 56/1981

²⁹ ΣτΕ 4475/1995

Επομένως, ο νομοθέτης δεσμεύεται από το άρθρο 4 παρ. 6 Συντ, να διαμορφώσει την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία πάνω στη βάση των αρχών της καθολικότητας και της ισότητας. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι πρόκειται κυρίως για ένα «λειτουργικό» δικαίωμα, αφού η εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων αποτελεί προϋπόθεση διορισμού στο δημόσιο. Υπό το πρίσμα των δύο παραπάνω αρχών θα ήταν πρόδηλα αντισυνταγματική, υπό το σημερινό νομοθετικό καθεστώς, η επαναφορά θεσμών όπως η «αντικατάσταση» του υπόχρεου στράτευσης από άλλο πρόσωπο, προφανώς έναντι χρηματικής συμφωνίας όπως ίσχυε έως το 1878 ή κλήρωση μεταξύ των στρατευσίμων για να επιλεγούν όσοι θα υπηρετήσουν όπως ίσχυε έως το 1914.

Πάντως η υποχρέωση στράτευσης δεν είναι σαφές ότι επιβάλλεται ευθέως από το άρθρο 4 παρ 6. Συντ, καθώς υφίσταται μόνο εάν θεσπίζεται από τους νόμους, στους οποίους παραπέμπει η συνταγματική διάταξη. Άρα επαφίεται στη βούληση του νομοθέτη η τυχόν θέσπιση νόμου περί εθελοντικού ή επαγγελματικού στρατεύματος. Το Σύνταγμα είναι για να ορίζει τα γενικά και τα αφηρημένα αφήνοντας τον νομοθέτη να εξειδικεύσει το περιεχόμενο των γενικών αρχών.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη νομολογία του ΔΕΚ (πλέον ΔΕΕ), η υποχρέωση εκπλήρωσης στρατιωτικής υποχρέωσης και η γενικότερη οργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων εμπίπτει μεν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, διότι συνιστά βασικό στοιχείο της δημόσιας ασφάλειας, πλην όμως τα μέτρα που τα κράτη-μέλη λαμβάνουν στον τομέα αυτό δεν εξαιρούνται συλλήβδην από το πεδίο εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου. Σύμφωνα με πάγια νομολογία³⁰ του ΔΕΚ δεν είναι αντίθετη προς το Κοινοτικό Δίκαιο και την αρχή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών η επιβολή μόνο στους άνδρες της υποχρέωσης εκπλήρωσης στρατιωτικής θητείας.

³⁰ Απόφαση ΔΕΚ στην υπόθεση C – 186/01

ΤΟ ΑΔΙΚΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΥΠΟΤΑΞΙΑΣ

Εάν κάποιος Έλληνας πολίτης κληθεί νομίμως σύμφωνα με τους στρατολογικούς νόμους προκειμένου να καταταγεί στις Ένοπλες Δυνάμεις της Χώρας και δεν προσέλθει ή δεν προσέλθει εμπροθέσμως για κατάταξη, τότε τελεί το αδίκημα της ανυποταξίας το οποίο τυποποιείται στο άρθρο 32 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα (στο εξής ΣΠΚ). Στη διάταξη του άρθρου 32 ΣΠΚ δεν προσδιορίζεται βέβαια ευθέως η πράξη του εγκλήματος, καθώς γίνεται απλώς μία γενική αναφορά στις στρατολογικές διατάξεις με τη φράση: «όποιος κηρύσσεται ανυπότακτος, σύμφωνα με το νόμο για τη στρατολογία, τιμωρείται ».

Πρόκειται για περίπτωση «χωλού ποινικού νόμου», από τη στιγμή που γίνεται παραπομπή σε άλλη πηγή (στρατολογικούς νόμους), όχι βέβαια για τον καθορισμό των ειδικών συστατικών όρων του εγκλήματος (οπότε θα επρόκειτο για «λευκό ποινικό νόμο»), αλλά μόνο για τη συμπλήρωσή του³¹. Οι προβλεπόμενες για την ανυποταξία ποινές είναι, σε ειρηνική περίοδο η φυλάκιση μέχρι δύο ετών, ενώ σε πολεμική περίοδο η ποινή της ισόβιας κάθειρξης. Στην τελευταία περίπτωση, εάν η πράξη της ανυποταξίας, ενόψει της διάρκειάς της και των υπηρεσιών τις οποίες ο ανυπότακτος μπορούσε να προσφέρει, δεν ήταν δυνατόν να προκαλέσει άξια λόγου βλάβη στην πολεμική προσπάθεια της χώρας –λαμβανομένων υπόψη και των γενικών συνθηκών της επιστράτευσης– η προβλεπόμενη για τον ανυπότακτο ποινή είναι αυτή της κάθειρξης ή της φυλάκισης τουλάχιστον δύο ετών.

Στο Κεφάλαιο Η΄ [Ανυπότακτοι – Λιποτάκτες] του Ν.3421/2005 ρυθμίζονται ειδικότερα τα θέματα ανυποτάκτων και λιποτακτών και καθορίζονται οι στέρησεις που επιβάλλονται σε αυτούς ως συνέπεια των πράξεών τους. Σύμφωνα με το άρθρο 51 παρ. 1, ανυπότακτοι κηρύσσονται όσοι, μετά από γενική ή ειδική πρόσκληση για κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις, δεν κατατάσσονται στις ορισμένες ημερομηνίες ή προθεσμίες στις μονάδες

³¹ Βλ. σχετ., Μανωλεδάκη Ι., Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή γενικού μέρους (άρθρα 1-49 ΠΚ) δ' εκδ., Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 55 επ.

κατάταξης. Η πράξη της ανυποταξίας, αρχίζει να τελείται από την επομένη ημέρα της οριζόμενης ημερομηνίας κατάταξης ή εφόσον ορίζεται προθεσμία κατάταξης, από την επομένη της τελευταίας ημέρας της προθεσμίας (άρθρο 51 παρ. 2) και τιμωρείται σύμφωνα με το άρθρο 32 ΣΠΚ. Παρά το γεγονός ότι το έγκλημα της ανυποταξίας θεωρείται τελειωμένο από τη στιγμή που συντρέχουν τα στοιχεία τα οποία ο νόμος απαιτεί για τη συγκρότησή του (άρθρο 32 ΣΠΚ, σε συνδυασμό με άρθρο 51 παρ. 1 & 2 Ν 3421/2005), η διάπραξή του συνεχίζεται (αφού πρόκειται για τυπικό, γνήσιας παράλειψης³² και διαρκές έγκλημα³³), μέχρι να θέσει τέλος στη συνεχή αυτή παράνομη κατάσταση κάποιο συγκεκριμένο γεγονός, οπότε και αρχίζει πλέον η παραγραφή του εγκλήματος.

Τα γεγονότα που διακόπτουν τη συνέχιση τέλεσης του εγκλήματος της ανυποταξίας είναι: α) η συμπλήρωση του τεσσαρακοστού πέμπτου έτους της ηλικίας του ανυπότακτου β) η κατάταξή του στις Ένοπλες Δυνάμεις γ) η σύλληψή του για το αδίκημα της ανυποταξίας δ) η παρουσίασή του σε στρατιωτική δικαστική αρχή ή στο στρατολογικό του γραφείο για διακοπή της ανυποταξίας του και ε) η κρίση του ανυπότακτου από την αρμόδια υγειονομική επιτροπή των Ένοπλων Δυνάμεων ως ακατάλληλου για στράτευση (Ι/5) ή η χορήγηση σε αυτόν αναβολής κατάταξης για λόγους υγείας

Το έγκλημα της ανυποταξίας, ανάλογα με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η χώρα κατά την ημερομηνία έναρξης τέλεσής του, διακρίνεται σε ανυποταξία ειρήνης, μερικής ή γενικής επιστράτευσης και πολέμου, ανάλογα δε με τον τρόπο διαμονής του ανυπότακτου κατά την ημερομηνία έναρξης της ανυποταξίας (δηλ. από την επομένη ημέρα της προσδιορισμένης ημερομηνίας κατάταξης), σε ανυποταξία εσωτερικού και εξωτερικού (άρθρο 51 παρ. 4 Ν 3421/2005). Σε περίπτωση που η χώρα περιέλθει σε διαφορετική κατάσταση από εκείνη στην οποία τελούσε κατά την ημερομηνία έναρξης του αδικήματος, ορίζεται για πρώτη φορά ότι μεταβάλλεται αντίστοιχα και ο νομικός

³² Βλ. σχετ. Ανδρουλάκη, Η παράλειψη ως μορφή αξιόποινης συμπεριφοράς, 1983, σε 97 επ.

³³ Για τη διάκριση εγκλημάτων σε γνήσια ιδιαίτερα και μη γνήσια βλ. Μανωλεδάκη, ό.π, σελ. 263

χαρακτηρισμός της πράξης της ανυποταξίας (λ.χ. από ανυποταξία ειρήνης σε ανυποταξία μερικής ή γενικής επιστράτευσης κ.ο.κ). Στους ανυπότακτους, εκτός από τις προβλεπόμενες στο ΣΠΚ ποινές, επιβάλλεται διοικητικό πρόστιμο που ανέρχεται στα 6000 ευρώ, καθώς και οι στερήσεις και απαγορεύσεις που προβλέπονται στα άρθρα 53 και 54 του Ν 3421/2005. Θα πρέπει ακόμη εδώ να σημειωθεί ότι η ημέρα κατάταξης στις ένοπλες δυνάμεις υπολογίζεται σαν χρόνος πραγματικής στρατιωτικής υπηρεσίας, σε αντίθεση με την ημέρα απόλυσης η οποία δεν υπολογίζεται (άρθρο 42 παρ. 2 Ν 3421/2005), καθώς είναι η επόμενη ημέρα μετά από τη νόμιμη εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων του στρατευσίμου

Η ανυποταξία πρέπει να σημειωθεί ότι τιμωρείται μόνο εφόσον τελείται με πρόθεση (δόλο)³⁴ του δράστη, δηλαδή όταν υπάρχει γνώση και θέληση του για την πραγμάτωση των στοιχείων της πράξης. Δηλαδή, θα πρέπει να γνωρίζει αυτός ότι με βάση την (ατομική ή γενική) πρόσκληση έχει υποχρέωση εμφάνισης σε συγκεκριμένη μονάδα τη συγκεκριμένη ημερομηνία και να μη θέλει να εμφανιστεί κατά την ημερομηνία αυτή. Ο δόλος μπορεί να είναι οιοδήποτε βαθμού, επομένως και ενδεχόμενος, αφού δεν υπάρχει αντίθετη ένδειξη.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 3 του ΣΠΚ, στρατιωτικός θεωρείται και όποιος καλείται νόμιμα να καταταγεί, από τη λήξη της προθεσμίας για κατάταξη, όμως οι διατάξεις του ΣΠΚ εφαρμόζονται σ' αυτόν μόνο ως προς το έγκλημα της ανυποταξίας. Επομένως, οι ανυπότακτοι φέρουν την στρατιωτική ιδιότητα κατά την τέλεση του αδικήματος και η Στρατολογία Υπηρεσία που παρακολουθεί στρατολογικά τον ανυπότακτο είναι αρμόδια να υποβάλλει μήνυση στην κατά τόπο αρμόδια Εισαγγελία Στρατοδικείου ενώ με απόφαση του Διευθυντή της Υπηρεσίας επιβάλλεται διοικητικό πρόστιμο 6000 ευρώ, το οποίο βεβαιώνεται από την αρμόδια ΔΟΥ, όπως προβλέπεται στην κοινή υπουργική απόφαση Φ.429.1/17/281810/Σ.394/4-3-11 του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας και του Υπουργείου Οικονομικών.

³⁴ Βλ. ενδεικτικά τις αποφάσεις του Στρατοδικείου Θεσσαλονίκης 9/1997, 92/1997, 134/1997, 136/1997, 138/1997, 159/1997

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Ο τρόπος που αντιμετώπισε ο Έλληνας νομοθέτης τους αντιρρησίες συνείδησης αναφορικά με την εκπλήρωση της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης διήλθε από πολλά και διαφορετικά στάδια φανερώνοντας την ύπαρξη ποικίλων απόψεων τόσο στην θεωρία όσο και στη νομολογία κατά το πέρασμα των δεκαετιών αλλά και την επιρροή από την διεθνή κοινότητα εξαιτίας των πιέσεων που δεχόταν το ελληνικό Κράτος για τη θέσπιση εναλλακτικής υπηρεσίας. Η αρχική φάση αντιμετώπισης των αντιρρησιών συνείδησης χαρακτηρίζεται από μια αυστηρή ποινική καταστολή και σταδιακά παρατηρείται μεταστροφή προς μια επεικέστερη αντιμετώπιση των αντιρρησιών. Υποστηρίζεται πάντως στη θεωρία³⁵ η γενικότερη θέση ότι, ενόψει της ελευθερίας της συνείδησης των άρθρων 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 Σ, «ο κοινός νομοθέτης δεσμεύεται πλέον να διασφαλίσει τη δυνατότητα της κοινωνικής υπηρεσίας».

Το θέμα των αντιρρησιών συνείδησης εμφανίστηκε επίσημα στη χώρα μας με τον Ν.731/1977³⁶, ο οποίος ψηφίστηκε από το Τμήμα Διακοπών της Βουλής και συγκεκριμένα στις 28 Σεπτεμβρίου 1977. Ο νόμος αφορούσε όσους είχαν θρησκευτικά κίνητρα άρνησης στράτευσης και αναγνώρισε το δικαίωμα των αντιρρησιών να απαλλάσσονται από την ένοπλη εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας, εάν αρνούταν να πάρουν όπλα επικαλούμενοι τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Ο Ν.731/1977 ουσιαστικά αποτελούσε τροποποίηση των διατάξεων των άρθρων 6 και 54 του ν.δ. 720/70. Σύμφωνα με το ν.δ. 720/1970³⁷ η κατάταξη

³⁵ Βλ. Ξ. Κοντιάδης, Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα, 2002,139

³⁶ Δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ Α'314/14-10-1977 «Περί τροποποιήσεως των διατάξεων των άρθρων 6 και 54 του Ν.Δ. περί Στρατολογίας και ρυθμίσεων συναφών θεμάτων»

³⁷ Δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ Α'253/26-11-1970 και δυνάμει του καταληκτικού άρθρου 145, θα ετίθετο σε ισχύ από 01-01-1971

στο στρατό απαιτούσε τη χρήση όπλων και όσοι παραβίαζαν τις διατάξεις του ν.δ. τιμωρούνταν για ανυποταξία και λιποταξία³⁸.

Με τον ανωτέρω νόμο πέρα από την καθιέρωση της άοπλης θητείας για τους θρησκευτικούς αντιρρησίες, τακτοποιήθηκαν ποινικά όσοι, κατά την έναρξη της ισχύος του νόμου, εξέτιαν ποινές ή τελούσαν υπό κατηγορία για ανυπακοή, εξαιτίας της άρνησης τους να φέρουν όπλα και προέβλεπε ότι όσοι καταδικάζονται στο μέλλον για άρνηση εκτέλεσης (και) της άοπλης θητείας λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων και εκτίουν ποινή ίση προς την εκάστοτε διάρκεια της άοπλης θητείας εξαιρούνται από την υποχρέωση θητείας.

Ο Ν.731/1977 παρόλο που καθιέρωνε για πρώτη φορά άοπλη θητεία για τους θρησκευτικούς αντιρρησίες συνείδησης, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις λόγω του διπλάσιου της κανονικής στρατιωτικής θητείας χρόνου για την άοπλη θητεία. Οι φωνές προήλθαν κυρίως από το εξωτερικό και το Συμβούλιο της Ευρώπης και αφορούσαν την καταστρατήγηση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενώ τέθηκε και ζήτημα αντισυνταγματικότητας λόγω παραβίασης της θρησκευτικής ελευθερίας. Στην ψήφιση του σχετικού νόμου αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι αντέδρασε τόσο η Εκκλησία της Ελλάδας όσο και μεγάλος αριθμός συλλόγων και οργανώσεων και κυρίως η Διεθνής Αμνηστία.

Μετά την παρέλευση 11 ετών ακολούθησε ο Ν.1763/1988³⁹, με τον οποίο το δικαίωμα της άοπλης θητείας επεκτάθηκε και για τους αντιρρησίες που επικαλούνταν ιδεολογικούς λόγους. Με τον παραπάνω νόμο καταργήθηκαν οι διατάξεις του Ν.731/1977 ενώ προστέθηκε η δυνατότητα απαλλαγής από τη στράτευση όλων των θρησκευτικών λειτουργών, αν αυτοί το θελήσουν, με την υποπαράγραφο 1γ του άρθρου 6. Επίσης, το δικαίωμα υπαγωγής στις διατάξεις στην άοπλη θητεία επεκτάθηκε και στην εφεδρική υποχρέωση.

³⁸ Βλ. Γ.Η. Κρίππας, Η συνταγματικότητα της απαλλαγής από την ένοπλον στρατιωτική θητεϊάν δια λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, ΕΕΝ, 1979, σελ.325

³⁹ Δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α' 57/24-03-1988 και ορίσθηκε ως ημερομηνία έναρξης ισχύος του η 25-03-1988

Ωστόσο παρά την επέκταση της άοπλης θητείας και για τους ιδεολογικούς λόγους, παρατηρήθηκε ότι το πρόβλημα των αντιρρησιών συνείδησης αφορούσε κατά βάση θρησκευτικές πεποιθήσεις και κυρίως τους Μάρτυρες του Ιεχωβά που αντιμετωπίζονταν ιδιαίτερα προνομιακά, αφού ο αριθμός των αντιρρησιών για ιδεολογικούς λόγους είναι ιδιαίτερα μικρός. Επιπρόσθετα, ο θεσμός των αντιρρησιών συνείδησης δέχτηκε ισχυρό πλήγμα με την υπόθεση του περιβόητου τρομοκράτη Νίκου Μαζιώτη, που δικάστηκε για την άρνηση του να υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία για ιδεολογικούς λόγους, αλλά συνελήφθη, επειδή τοποθετούσε εκρηκτικούς μηχανισμούς σε δημόσιους χώρους.

Αργότερα, παρά την σχετική αρνητική γνωμοδότηση της Ολομ. του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους με αριθμό 699/1991, με βάση την οποία κρίθηκε αντισυνταγματική η καθιέρωση άοπλης ή κοινωνικής πολιτικής θητείας ως αντίθετη με τα άρθρα 4 παρ. 6 και 13 παρ. 4 του Συντάγματος, ψηφίστηκε ο ν. 2510/1997⁴⁰, ο οποίος κατοχύρωνε για πρώτη φορά την εναλλακτική⁴¹ (εξωστρατιωτική) κοινωνική πολιτική υπηρεσία από κοινού με την άοπλη θητεία τους για θρησκευτικούς και ιδεολογικούς αντιρρησίες συνείδησης. Οι λόγοι συνείδησης πρέπει να συνδέονται με μια γενική αντίληψη περί ζωής, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις, που εφαρμόζονται από το άτομο απaráβατα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς.

Με την συνταγματική αναθεώρηση⁴² του 2001 και με την ισχνή μειοψηφία 181 θετικών ψήφων, 79 αρνητικών και 20 βουλευτών που δήλωσαν παρών προστέθηκε η ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 4 του Συντάγματος, η οποία

⁴⁰ Δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α' 136/27-06-1997 και το ζήτημα της ΕΠΚΥ ρυθμιζόταν στο Κεφάλαιο Γ', στα άρθρα 18-24

⁴¹ Για τις αντιρρήσεις πάνω στο θεσμό της εναλλακτικής υπηρεσίας βλ. ενδεικτικά ΣΟΛΕΪΝΤΑΚΗ Ν., «Συνοπτικές σκέψεις για τους αντιρρησίες συνειδήσεως και την εναλλακτική θητεία», στο ΜΠΕΗ Κ., (επιμ.), *Η θρησκευτική ελευθερία*, Εκδ. Ευνομία, Αθήνα 1997, σ. 355 επ.

⁴² Βλ. Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., *Συνταγματικά Δικαιώματα*, Τόμος Γ', Τεύχ. Ι – ΙΙΙ, Σάκκουλα, 2008 Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 309.

ορίζει ότι «Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας⁴³.» και η οποία τελικά επέτρεψε την καθιέρωση εναλλακτικής υπηρεσίας λύνοντας το πρόβλημα συνταγματικότητας που είχε προκύψει. Βέβαια η συνταγματική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας δεν αποτελεί λόγο άρνησης εκπλήρωσης υποχρεώσεων, καθώς κανένας δεν μπορεί –εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων- να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το κράτος να αρνηθεί να συμμορφωθεί στους νόμους⁴⁴ (Σ. 13 παρ. 4). Συνεπώς από τη διατύπωση της δήλωσης δεν φαίνεται να παρέχεται αγωγίμο δικαίωμα στους αντιρρησίες συνείδησης, παρά μόνο μια ευχέρεια της κρατικής εξουσίας να ρυθμίσει κατ' επιλογή το ζήτημα της προσφοράς υπηρεσίας σε αντικατάσταση της υποχρεωτικής στράτευσης.

Το 2001 ακολούθησε ο Ν. 2396/2001 με τίτλο «Επαγγελματίες Οπλίτες και άλλες διατάξεις», με τον οποίο αντικαταστάθηκαν άρθρα του προγενέστερου νόμου 2510/1997 ως προς την διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας, η οποία μειώθηκε ώστε να βρίσκεται μέσα σε εύλογα όρια σύμφωνα με τις εκθέσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επίσης, η Βουλή υιοθέτησε το άρθρο 27 του Ν. 2916/2001, το οποίο προβλέπει τη δυνατότητα άμεσης και αυτεπάγγελτης διαγραφής από το ποινικό μητρώο της καταδίκης αντιρρησιών συνείδησης για ανυπακοή ή ανυποταξία. Τα πρόσωπα αυτά, συγχρόνως, δεν απαιτείται πλέον να υποβάλουν βεβαίωση ότι έχουν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις προκειμένου να διορισθούν στο δημόσιο τομέα ή να ασκήσουν κάποιο άλλο επάγγελμα.

⁴³ Βλ. Αντ. Μανιτάκη, το Σύνταγμα του 2001 και τα δικαιώματα του ανθρώπου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 6.

⁴⁴ Βλ. ενδεικτικά, Παπαδημητρίου Γ., Σύνταγμα και εναλλακτική κοινωνική θητεία, Υπερ 1991, σελ. 579, Λυκοβαρδή Κ., Η αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία. Η αντιμετώπιση του ζητήματος στην ελληνική και τις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις υπό το πρίσμα των εξελίξεων στα όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης, Το Σ 2000, σελ. 461 επ.

Ακολουθούν οι νόμοι 3036/2002 και 3257/2004⁴⁵, οι οποίοι, όπως και οι προηγούμενοι, ρύθμιζαν σχετικά με τη στρατολογία ζητήματα. Επιπλέον, με τον ν. 2287/1995 κυρώθηκε ο Στρ. Π.Κ.

Σήμερα ισχύει ο Ν. 3421/2005⁴⁶, όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 3883/2010⁴⁷, με τον οποίο καταργήθηκε η άοπλη θητεία και πλέον επιτρέπεται αποκλειστικά μόνο η εκτέλεση εναλλακτικής υπηρεσίας σε δημόσιους φορείς, όπως νοσοκομεία και ταχυδρομεία. Μάλιστα πρόσφατα ψηφίστηκε ο Ν.4361/2016⁴⁸, ο οποίος περιλαμβάνει ευεργετικές διατάξεις για τους ανυπότακτους και τακτοποιεί το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης που είχαν κηρυχθεί ανυπότακτοι κατά το παρελθόν. Πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 12 παρ. 4 προβλέπεται ότι οι αντιρρησίες συνείδησης, οι οποίοι διετέλεσαν οποτεδήποτε ή διατελούν σε ανυποταξία κατά την ημερομηνία έναρξης ισχύος του νόμου αυτού, υπάγονται στις ως άνω διατάξεις, εφόσον έχουν ήδη εκπληρώσει την υποχρέωσή τους (εναλλακτική υπηρεσία) ή έχουν ήδη υποβάλει ή θα υποβάλουν δικαιολογητικά για την υπαγωγή τους στις κείμενες διατάξεις περί αντιρρησιών συνείδησης μέχρι 31 Δεκεμβρίου 2017 και παρουσιασθούν εμπρόθεσμα για εκπλήρωση της εναλλακτικής τους υπηρεσίας, ως εκ της ανωτέρω υπαγωγής τους.

ΙΣΧΥΟΝ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ Ν.3421/2005

Όσοι αναγνωρίζονται ως αντιρρησίες συνείδησης, υποχρεούνται να εκπληρώσουν εναλλακτική υπηρεσία σε φορείς του δημοσίου τομέα, οι οποίοι επιθυμούν να απασχολήσουν άτομα της κατηγορίας αυτής.

Δεν μπορούν να αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης, ανεξάρτητα από τους επικαλούμενους λόγους, όσοι:

⁴⁵ Δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α' 143/29-07-2004

⁴⁶ Δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α' 305/13-12-2005

⁴⁷ Δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α' 167/24-09-2010

⁴⁸ Δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Α' 10/01-02-2016

α. Έχουν υπηρετήσει ενόπλως για οσοδήποτε χρονικό διάστημα στις Ελληνικές ή ξένες Ένοπλες Δυνάμεις ή στα Σώματα Ασφαλείας, μετά τον ενστερνισμό των πεποιθήσεων που τους εμποδίζουν στην εκπλήρωση ένοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης για λόγους συνείδησης.

β. Έχουν λάβει άδεια οπλοφορίας ή έχουν ζητήσει να τους χορηγηθεί άδεια, καθώς και όσοι συμμετέχουν σε μεμονωμένες ή συλλογικές δραστηριότητες σκοπευτικών αγώνων , κυνηγίου ή παρόμοιων εκδηλώσεων οι οποίες έχουν άμεση σχέση με τη χρήση όπλων.

γ. Έχουν καταδικαστεί ή εκκρεμεί σε βάρος τους ποινική δίωξη για έγκλημα που έχει σχέση με χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας.

ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Οι αντιρρησίες συνείδησης, οι οποίοι εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία, απολύονται οριστικά μετά τη συμπλήρωση του παρακάτω χρόνου υπηρεσίας:

α. Δεκαπέντε (15) μηνών, όσοι θα ήταν υπόχρεοι πλήρους στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης, αν υπηρετούσαν ενόπλως.

β. Δώδεκα (12) μηνών, όσοι θα ήταν υπόχρεοι μειωμένης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης εννέα (9) μηνών, αν υπηρετούσαν ενόπλως.

γ. Εννέα (9) μηνών, όσοι θα ήταν υπόχρεοι μειωμένης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης έξι (6) μηνών, αν υπηρετούσαν ενόπλως.

δ. Πέντε (5) μηνών, όσοι θα απολύονταν οριστικά από τις τάξεις των Ενόπλων Δυνάμεων, αν εκπλήρωναν ενόπλως την στρατεύσιμη στρατιωτική τους υποχρέωση, μετά την συμπλήρωση πραγματικής στρατιωτικής υπηρεσίας τριών (3) μηνών.

ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΑ

Για την υπαγωγή στις σχετικές διατάξεις ο ενδιαφερόμενος υποβάλλει υποχρεωτικά στην αρμόδια Στρατολογική Υπηρεσία.

α. Αίτηση στην οποία αναφέρει τα πλήρη ληξιαρχικά του στοιχεία, τη διεύθυνση διαμονής, καθώς και τις γραμματικές του επαγγελματικές του γνώσεις.

β. Υπεύθυνη δήλωση του ν.1599/1986 στην οποία θα δηλώνει τους λόγους που επικαλείται για να αναγνωρισθεί ως αντιρρησίας συνείδησης, ότι δεν έχει υπηρετήσει σε Σώματα Ασφαλείας ή στις Ελληνικές ή ξένες Ένοπλες Δυνάμεις και ότι δεν συμμετέχει σε μεμονωμένες ή συλλογικές δραστηριότητες σκοπευτικών αγώνων ή αγώνων κυνηγίου κ.λ.π, οι οποίες έχουν άμεση σχέση με τη χρήση όπλων. Η δήλωση αυτή μπορεί να συνοδεύεται από οποιαδήποτε άλλα έγγραφα στοιχεία, τα οποία είτε ενισχύουν είτε διευκρινίζουν τους ισχυρισμούς του ενδιαφερομένου.

γ. Πιστοποιήσεις ή βεβαιώσεις των Αστυνομικών και Δασικών Αρχών του τόπου κατοικίας του καθώς και του τόπου εγγραφής του στα μητρώα αρρένων, από τις οποίες να προκύπτει ότι ο ενδιαφερόμενος δεν κατέχει άδεια οπλοφορίας ή κυνηγίου ούτε έχει ζητήσει να του χορηγηθεί τέτοια άδεια.

δ. Υπεύθυνη δήλωση του ν.1599/1986 στην οποία δηλώνει ότι «από όσα είμαι σε θέση να γνωρίζω δεν έχω παραπεμφθεί σε ποινική δίκη για πλημμέλημα ή κακούργημα με απευθείας κλήση ή βούλευμα και δεν έχει ασκηθεί σε βάρος μου ποινική δίωξη για έγκλημα, που έχει σχέση με χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας.

ε. Ειδικά για όσους επικαλούνται τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, προκειμένου να αποφύγουν ενδεχόμενες καθυστερήσεις κατά την εξέταση του αιτήματος τους, συνιστάται να προσκομίσουν επιπλέον των παραπάνω

δικαιολογητικών και βεβαιώσεις από την αρμόδια Εκκλησιαστική Αρχή, από τις οποίες να προκύπτει το θρήσκευμα που πρεσβεύουν (οι ίδιοι και τα μέλη της οικογενείας τους) και η χρονολογία ένταξή τους (βαπτίσματος) στο θρήσκευμα αυτό, πιστοποιήσεις ή βεβαιώσεις γραμματικών γνώσεων του γυμνασίου ή λυκείου στο οποίο φοίτησαν ή φοιτούν, από τις οποίες να προκύπτει επιπλέον και τυχόν απαλλαγή τους από την παρακολούθηση του μαθήματος των θρησκευτικών καθώς επίσης και ευκρινές φωτοαντίγραφο του Δελτίου Αστυνομικής Ταυτότητας.

στ. Βεβαίωση μόνιμης κατοικίας από τη Δημοτική Ενότητα του τόπου διαμονής του.

ΠΡΟΘΕΣΜΙΕΣ ΥΠΟΒΟΛΗΣ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΤΙΚΩΝ

Τα παραπάνω δικαιολογητικά⁴⁹, κατατίθενται στην αρμόδια Στρατολογική Υπηρεσία, μέσα σε αποκλειστικές προθεσμίες ως εξής:

α. Από τους στρατευσίμους: Εφόσον πρόκειται για πρωτόκλητους, από την ημερομηνία πρόσκλησης τους για κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις, μέχρι την ημερομηνία που υποχρεούνται για κατάταξη σε αυτές, ενώ όσοι κλήθηκαν για κατάταξη και έτυχαν αναβολής, μετά τη διακοπή ή λήξη της και μέχρι την ημερομηνία που υποχρεούνται για κατάταξη.

β. Από τους ανυπότακτους: Μετά τη διακοπή της ανυποταξίας τους και μέχρι την ημερομηνία που υποχρεούνται για κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις.

γ. Από τους έφεδρους: Από την ημερομηνία πρόσκλησής τους για εκπλήρωση εφεδρικής υποχρέωσης στις Ένοπλες Δυνάμεις, μέχρι την ημερομηνία που υποχρεούνται για κατάταξη σε αυτές.

⁴⁹ ΥΑ Φ.420/79/81978/Σ.300 2005: Άοπλη στρατιωτική υποχρέωση και εναλλακτική υπηρεσία των αντirrησιών συνείδησης.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΥΠΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

Αμέσως μετά την κατάθεση όλων των παραπάνω δικαιολογητικών, ο ενδιαφερόμενος παραπέμπεται από τη Στρατολογική Υπηρεσία στην αρμόδια υγειονομική επιτροπή των Ενόπλων Δυνάμεων, προκειμένου να εξετασθεί η σωματική του ικανότητα. Στην επιτροπή αυτή οφείλει να παρουσιασθεί αποκλειστικά εντός τριάντα (30) ημερών, από την ημερομηνία κατά την οποία έλαβε γνώση της παραπομπής σ' αυτήν. Σε περίπτωση υπέρβασης της παραπάνω προθεσμίας, το αίτημα του ενδιαφερομένου απορρίπτεται και υποχρεούται για κατάταξη. Για την αποφυγή ενδεχόμενων παραλείψεων, επισημαίνεται ότι η παραπάνω διαδικασία εξέτασης της σωματικής τους ικανότητας, απαιτεί διαδοχικά στάδια εξέτασης τους από τα εξωτερικά ιατρεία των Νοσοκομείων και στη συνέχεια παρουσίασή τους ενώπιον της οικείας Επιτροπής Απαλλαγών για την τελική κρίση.

Όσοι από τους παραπάνω παραπεμπόμενους κριθούν ακατάλληλοι για στράτευση (Ι5), απαλλάσσονται από την εκπλήρωση των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων. Σε όσους χορηγηθεί αναβολή κατάταξης για λόγους υγείας, η διαδικασία αναγνώρισης τους ως αντιρρησιών συνείδησης διακόπτεται και εφόσον οι ενδιαφερόμενοι το επιθυμούν, επαναλαμβάνεται μετά τη λήξη της αναβολής κατόπιν υποβολής νέων δικαιολογητικών, όμοιων με αυτά που αναφέρονται παραπάνω. Τα δικαιολογητικά όλων των υπολοίπων (όσων κριθούν ικανοί για στράτευση), υποβάλλονται από τη Στρατολογική Υπηρεσία προς τις αρμόδιες υπηρεσίες του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας για λήψη απόφασης.

Για την αποδοχή ή όχι των σχετικών αιτημάτων αποφασίζει ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας, ύστερα από γνωμοδότηση της Ειδικής Επιτροπής του άρθρου 62 του ν.3421/05 (ΦΕΚ 302 Α'), η οποία διαμορφώνει τη γνώμη της από τη μελέτη του συνόλου των δικαιολογητικών που κατατέθηκαν από τον

ενδιαφερόμενο και αν το κρίνει αναγκαίο, από την αυτοπρόσωπη παρουσίαση ενώπιον της ύστερα από ειδική πρόσκληση.

Όσοι τελικά αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης διατίθενται με την ίδια απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας σε φορείς του δημόσιου τομέα, αφού ληφθούν υπόψη οι γραμματικές και επαγγελματικές τους γνώσεις καθώς και οι ανάγκες των φορέων σε προσωπικό. Η υπηρεσία που θα εκπληρώσουν αποτελεί εναλλακτικό τρόπο εκπλήρωσης στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης και δεν έχει το χαρακτήρα μιας τυπικής εργασιακής σχέσης. Τον ακριβή φορέα του δημοσίου στον οποίο διατέθηκαν και την προθεσμία παρουσίας τους, οι ενδιαφερόμενοι θα πληροφορηθούν με έγγραφο της αρμόδιας Στρατολογικής Υπηρεσίας, το οποίο θα τους αποσταλεί ταχυδρομικά στην δηλωθείσα από τους ίδιους διεύθυνση κατοικίας. Όσοι έφεδροι αναγνωριστούν ως αντιρρησίες συνείδησης διαγράφονται από την εφεδρεία των Ενόπλων Δυνάμεων.

Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ (πολιτική ή στρατιωτική)

Στο άρθρο 64 παρ. 2 του ν. 3421/2005 ορίζεται ότι: «όσοι εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία α) Δεν έχουν στρατιωτική ιδιότητα..., β) Θεωρούνται οιονεί καταταγέντες στις Ένοπλες Δυνάμεις, γ) Δεν καλύπτουν οργανικές θέσεις του φορέα στον οποίο διατίθενται, αλλά εξομοιώνονται με τους υπαλλήλους του φορέα αυτού σε ό, τι αφορά την υγειονομική περίθαλψη και γενικά τη διοικητική μέριμνα δ. Δικαιούνται τροφή και στέγη από τον φορέα στον οποίο διατίθενται και εφόσον αυτός αδυνατεί, καταβάλλεται σε αυτούς χρηματικό ποσό⁵⁰». Η σχέση της εναλλακτικής υπηρεσίας και της στρατιωτικής θητείας έγκειται στο γεγονός ότι και οι δύο αποτελούν μορφές εξειδίκευσης του χρέους εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 25, παρ. 4 του Συντάγματος. Η νομική φύση της εναλλακτικής υπηρεσίας προσομοιάζει με εκείνη των εργαζομένων με σχέση εξαρτημένης εργασίας και οποιαδήποτε ασάφεια ή κενό

⁵⁰ Καθορίζεται με Κοινή Υπουργική Απόφαση των ΥΕΘΑ, Υπουργού Οικονομικών και του αρμοδίου επί του οικείου φορέα απασχόλησης Υπουργού.

θα έπρεπε να ρυθμίζεται κατ' αναλογία με τα ισχύοντα για εκείνους. Έτσι η εξειδίκευση των εργασιακών υποχρεώσεων, ο καθορισμός των καθηκόντων, οι συνθήκες εκπλήρωσης και η πειθαρχική διαδικασία, αποτελούν αρμοδιότητα των φορέων απασχόλησης και κατ' επέκταση των Υπουργείων που τους εποπτεύουν.

Συνεπώς, όσοι εκτελούν εναλλακτική υπηρεσία δεν υπάγονται σε περίπτωση τέλεσης αξιόποινων πράξεων, κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους αυτής, στην αρμοδιότητα των στρατιωτικών δικαστηρίων, αλλά δωσιδικούν ενώπιον των κοινών ποινικών δικαστηρίων. Εάν όμως δεν παρουσιαστούν εντός της προθεσμίας η οποία έχει καθοριστεί στην πρόσκληση που τους αποστέλλεται από τις αρμόδιες στρατολογικές υπηρεσίες για την ανάληψη της οριζόμενης κοινωνικής υπηρεσίας, κηρύσσονται ανυπότακτοι και – μόνο για την πράξη τους αυτή – υπάγονται στη δικαιοδοσία των στρατιωτικών δικαστηρίων, ενώ ταυτόχρονα εκπίπτουν από το δικαίωμα εκπλήρωσης άοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης ή εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας.

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΤΩΣΗΣ

Εφόσον διαπιστώνονται παραπτώματα που προβλέπονται ως κωλύματα για την υπαγωγή του αντιρρησία συνείδησης στις διατάξεις του ν.3421/2005, εκπίπτουν από το δικαίωμα εναλλακτικής υπηρεσίας και εκπληρώνουν ενόπλως το υπόλοιπο των υποχρεώσεών τους. Η θεσμοθέτηση του μέτρου αυτού φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στη λογική ότι η εναλλακτική πολιτική – κοινωνική υπηρεσία αποτελεί ευεργέτημα ή ευκαιρία, παρά δικαίωμα. Έτσι η μη προσήκουσα εκπλήρωση της υπηρεσίας αυτής αποτελεί εκδήλωση «αγνωμοσύνης» με αποτέλεσμα η έκπτωση να εφαρμόζεται ως τιμωρία του μη ικανού αντιρρησία να επωφεληθεί από την ευκαιρία που του δόθηκε. Μόνη εύλογη περίπτωση, κατά την οποία θα ήταν επιτρεπτή η έκπτωση, θα μπορούσε να είναι η μεταγενέστερη διαπίστωση γεγονότων που θα απέκλειαν την αναγνώρισή του από την αρμόδια επιτροπή.

Ο ν.3883/2010 κατήργησε το διοικητικό μέτρο της έκπτωσης για όσους ασκούν συνδικαλιστική δραστηριότητα ή συμμετέχουν σε απεργία κατά το χρονικό διάστημα της εναλλακτικής υπηρεσίας τους και για την περίπτωση που διαπιστωθούν τα ανωτέρω αναφερόμενα περιστατικά, προσαυξάνεται η εναλλακτική υπηρεσία για χρόνο ίσο με τις ημέρες απεργίας. Επιπλέον για την περίπτωση που οι αντιρρησίες συνείδησης παραβαίνουν τις διατάξεις περί χορήγησης αδειών που ισχύουν για τους υπαλλήλους του φορέα που διατέθηκαν, τους επιβάλλεται το διοικητικό μέτρο της προσαύξησης της υπηρεσίας που εκτελούν για το διπλάσιο των ημερών αδικαιολόγητης απουσίας και όχι πλέον αυτό της έκπτωσης.

Ο ΦΟΡΕΑΣ ΕΠΟΠΤΕΙΑΣ

Η στρατολογική παρακολούθηση όσων εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία εξαντλείται στην υπαγωγή και την τοποθέτηση αυτών καθώς και στην τήρηση των νόμιμων χρονικών ορίων της υπηρεσίας (σε σχέση με την απόλυση). Αρμόδιοι για την ανάθεση καθηκόντων, τις συνθήκες εκτέλεσης υπηρεσίας και τον χρόνο αυτής, παραμένουν οι φορείς απασχόλησης.

ΔΙΑΦΟΡΑ

Η εναλλακτική υπηρεσία εκπληρώνεται σε υπηρεσίες φορέων του δημοσίου τομέα και συνίσταται στην παροχή υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, σε περιοχές εκτός της περιφέρειας κατοικίας των ενδιαφερομένων.

Όσοι εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία, μετά τη συμπλήρωση χρόνου υπηρεσίας επτά (7) μηνών, έχουν τη δυνατότητα για μία μόνο φορά να ζητήσουν την εκ νέου διάθεσή τους (μετάθεση) σε άλλο φορέα του δημόσιου τομέα, εφόσον υπάρχουν εξαιρετικοί λόγοι, επαρκώς αποδεικνυόμενοι, που αφορούν σε οικογενειακά, οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα.

Όσοι αναγνωρισθούν ως αντιρρησίες συνείδησης και έχουν συμπληρώσει το τριακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους (35ο), μπορούν να εξαγοράσουν το υπόλοιπο της εναλλακτικής τους υπηρεσίας, αφού προηγουμένως εκπληρώσουν εναλλακτική υπηρεσία τουλάχιστον σαράντα (40) ημερών

Η υποβολή δικαιολογητικών μπορεί να γίνει αυτοπροσώπως ή μέσω πληρεξουσίου ή με συστημένη επιστολή προς την αρμόδια Στρατολογική Υπηρεσία ή μέσω ΚΕΠ. Σε περίπτωση ταχυδρομικής αποστολής ή κατάθεσης στο ΚΕΠ, ισχύει η ημερομηνία κατάθεσης στο ταχυδρομείο ή στο ΚΕΠ.

Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι όσοι εκπληρώνουν εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία δεν αποκτούν την στρατιωτική ιδιότητα. Θα πρέπει τέλος στο σημείο αυτό να σημειωθεί επίσης ότι όσοι καταδικάζονται για άρνηση εκτέλεσης στρατεύσιμης στρατιωτικής υπηρεσίας και εκτίουν ποινή φυλακίσεως ίση ή μεγαλύτερη της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας την οποία θα εκπλήρωναν εάν είχαν αναγνωρισθεί ως αντιρρησίες συνείδησης, εξαιρούνται μετά την αποφυλάκισή τους από τις προσκλήσεις για κατάταξη, μη υποχρεούμενοι εκ νέου σε κατάταξη (άρθρο 65 παρ. 1 Ν 3421/2005).

Η ΝΟΜΟΛΟΓΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ

Νομολογία του ΣτΕ σε υποθέσεις Αντιρρησιών Συνείδησης

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας στις περιπτώσεις που κλήθηκε να κρίνει επί ζητημάτων που αφορούσαν Αντιρρησίες Συνείδησης και υποθέσεις εναλλακτικής υπηρεσίας. Αν και αρχικά παρατηρήθηκε μια διστακτικότητα από πλευράς δικαστών λόγω της ιδιαιτερότητας και της ευαισθησίας θεμάτων Εθνικής Άμυνας, η εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ και της ελληνικής στρατολογικής νομοθεσίας οδήγησε στην έκδοση αρκετών αποφάσεων, οι οποίες αποτελούν οδηγό και πυξίδα για τον χειρισμό υποθέσεων Αντιρρησιών Συνείδησης από τα αρμόδια διοικητικά όργανα.

Η στάση της νομολογίας του ΣτΕ, αν και μακραίωνη και όχι πάντα με τους πιο καλούς οiwονούς, τείνει προς την κατεύθυνση ότι ούτε το Σύνταγμα ούτε η ΕΣΔΑ κατοχυρώνουν ατομικό δικαίωμα απαλλαγής από των ικανών να φέρουν όπλα από την υποχρέωση στράτευσης για λόγους συνείδησης. Στις σχετικές αποφάσεις το ζήτημα εξετάζεται υπό το πρίσμα των άρθρων 6 παρ. 4 του Σ. και των άρθρων 4 (παρ. 1,2,3) 9 παρ.1 και 10 παρ.1 της ΕΣΔΑ, καταλήγοντας στην κρίση ότι είναι συνταγματικά ανεκτή η θέση της άοπλης θητείας, είτε της κοινωνικής-πολιτικής υπηρεσίας για τους αρνούμενους να εκπληρώσουν τη στρατιωτική τους υποχρέωση λόγω θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων, εφόσον υπαγορεύεται από σοβαρούς λόγους δημόσιου συμφέροντος, καθοριζόμενους από το νόμο επί τη βάσει γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων και υπό την προϋπόθεση ότι δεν διαταράσσεται η εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος. Παρακάτω παρατίθενται ενδεικτικά αποφάσεις του ΣτΕ, από τις οποίες διαφαίνεται η διαχρονική αντιμετώπιση του ζητήματος των αντιρρησιών συνείδησης από τους ανώτατους δικαστές.

ΣτΕ 790/1986

Πρόκειται για υπόθεση αντιρρησία χιλιαστή σε καιρό γενικό γενικής επιστράτευσης, ο οποίος καταδικάστηκε σε φυλάκιση τριών ετών για ανυπακοή με αποτέλεσμα να χάσει τη δυνατότητα άσκησης επαγγέλματος⁵¹ του εκπαιδευτή οδηγών αυτοκινήτων. Η Ολομέλεια του ΣτΕ έκρινε ότι η διάταξη του άρθρου 1 παρ.1 γ' του π.δ. 105/1985 που αναφέρεται σε καταδίκη για οποιοδήποτε αδίκημα, χωρίς να το συνάπτει προς θέματα θρησκευτικής συνείδησης, δεν αντίκειται στο άρθρο 13 του Συντάγματος και συνεπώς δε συντρέχει λόγος ακύρωσης.

⁵¹ Βλ. Ι. Κουκιάδη/Χ.Παπαστάθη, Θρησκεία και εργασιακές σχέσεις

Η υπόθεση αφορά αίτηση ακυρώσεως ασκηθείσα κατά αποφάσεως του Υπουργού Άμυνας, με την οποία απορρίφθηκε αίτημα υπαγωγής του αιτούντος στις διατάξεις του ν.2510/97 περί εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας των αντirrησιών συνείδησης. Το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι με την παρ. 6 του άρθρου 4 του Συντάγματος επιβάλλεται ευθέως σε όλους τους Έλληνες που είναι ικανοί να φέρουν όπλα η υποχρέωση να συμβάλλουν στην άμυνα της πατρίδας με την αυτοπρόσωπη υπηρεσία τους στο στράτευμα. Παρεκκλίσεις από την θεσπιζόμενη με τη διάταξη αυτή καθολικότητα της προς στράτευση υποχρέωσης των ικανών να φέρουν όπλα επιτρέπονται, ενόψει και της αρχής της ισότητας των Ελλήνων ενώπιον του νόμου, μόνο για σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος που καθορίζονται από το νόμο επί τη βάσει γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων και εφόσον, ενόψει και των εκάστοτε αμυντικών αναγκών της χώρας, δεν διαταράσσεται η εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος.

Υπό τις προϋποθέσεις αυτές είναι συνταγματικώς επιτρεπτές διαφοροποιήσεις ως προς την διάρκεια και τον χρόνο εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας ή ακόμη και η αναγνώριση περιπτώσεων απαλλαγής από την υποχρέωση προς στράτευση. Έτι περαιτέρω, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε ότι δεν κατοχυρώνεται ούτε από το Σύνταγμα αλλά ούτε και από την ΕΣΔΑ ατομικό δικαίωμα απαλλαγής των ικανών να φέρουν όπλα Ελλήνων από την υποχρέωση προς στράτευση για λόγους αντίρρησης συνείδησης είναι, όμως, συνταγματικώς ανεκτή η θέσπιση άοπλης στρατιωτικής θητείας ή και άλλου είδους υποχρέωσης. Η υπαγωγή στο καθεστώς της άοπλης θητείας γινόταν κατόπιν ειδικής διοικητικής διαδικασίας για την εξέταση των αιτημάτων υπαγωγής στις διατάξεις της ειδικής νομοθεσίας, προς αποφυγή καταστρατηγήσεων των διατάξεων του θεσμού.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας ακύρωσε την προσβαλλομένη πράξη επειδή εκδόθηκε χωρίς προηγούμενη πρόσκληση του αιτούντος ενώπιον των

αρμόδιων οργάνων, προκειμένου να εκθέσει και αυτοπροσώπως τους λόγους υπαγωγής του στις εν λόγω διατάξεις. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της χώρας, πριν από την αναθεώρηση του συνταγματικού μας χάρτη και την ρητή πρόβλεψη της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας σε αυτό, θεώρησε συνταγματική την ειδική σχετική νομοθετική ρύθμιση.

ΣτΕ 1205/2003

Αντιρρησίας συνείδησης που εκπλήρωνε εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία εξέπεσε του δικαιώματος αυτού με απόφαση του Διευθυντή του Στρατολογικού γραφείου, επειδή διέπραξε πειθαρχικά παραπτώματα, αλλά δεν κλήθηκε προηγουμένως για να προβάλει τις ενστάσεις του. Η απόφαση του Διευθυντή ακυρώθηκε, δυνάμει του Ν. 2690/1999. Το ΣτΕ έκρινε ότι ο Διευθυντής του Στρατολογικού Γραφείου όφειλε να καλέσει σε προηγούμενη ακρόαση⁵² τον Αντιρρησία Συνείδησης προτού προβεί στην έκδοση της απόφασης έκπτωσης από τον θεσμό της εναλλακτικής θητείας που θα επέφερε σοβαρές συνέπειες για τον ενδιαφερόμενο.

ΣτΕ 2452/2006

Στην απόφαση 2452/2006 το ΣτΕ ερμηνεύοντας το άρθρο 4. παράγραφος 6 του Συντάγματος έκρινε ότι εξαιρέσεις στο άρθρο αυτό και στο γενικό χαρακτήρα της υποχρέωσης για όλους αυτούς που μπορούσαν να φέρουν όπλα να κάνουν την στρατιωτική τους θητεία, ήταν πιθανές μόνο για σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος που ορίζονται από το νόμο με βάση αντικειμενικά κριτήρια και υπό την επιφύλαξη ότι δεν θα διαταραχθεί η καλή λειτουργία του στρατού. Ανέφερε συγκεκριμένα ότι μόνο υπό αυτές τις συνθήκες το Σύνταγμα επέτρεπε διαφορές μεταχείρισης σχετικά με τη διάρκεια της στρατιωτικής θητείας ή κάποιες εξαιρέσεις στην υποχρέωση να υπηρετήσουν. Άλλωστε σύμφωνα με

⁵² Βλ. Α.Α. Δερβέναγα, Το Σύνταγμα της Ελλάδος. Ερμηνεία κατ' άρθρον, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη-Αθήνα 1976, σελ.135.

το ΣτΕ, ούτε το Σύνταγμα ούτε η ΕΣΔΑ δεν αφιέρωναν δικαίωμα εξαίρεσης από τη θητεία για λόγους αντίρρησης συνείδησης.

Ωστόσο σύμφωνα πάντα με το ΣτΕ, το Σύνταγμα επέτρεπε ώστε πρόσωπα που αρνούνται να πραγματοποιήσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις λόγω των θρησκευτικών τους ή ιδεολογικών πεποιθήσεων τους να πραγματοποιήσουν μία υπηρεσία όχι στρατιωτική ή έναν άλλο τύπο πολιτικής υπηρεσίας.

ΣτΕ 1845/2007

Με την υπ' αριθμ. 1845/2007 απόφαση το ΣτΕ ακύρωσε απόφαση Στρατολογικού Γραφείου, επειδή ο αιτών είχε υπηρετήσει ενόπλως σε ξένες Ένοπλες Δυνάμεις πριν τον ενστερνισμό. Σύμφωνα με το σκεπτικό της πλειοψηφίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου η προηγηθείσα ένοπλη υπηρεσία συνιστά κώλυμα υπαγωγής στις διατάξεις των άρθρων 18-24 του Ν.2510/1997, μόνο αν εκπληρωθεί σε χρονικό διάστημα κατά το οποίο ο αιτών την υπαγωγή είχε ήδη ενστερνισθεί τις πεποιθήσεις που τον εμποδίζουν να υπηρετήσει ενόπλως.

ΟΛΣτΕ 170/2010

Η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας με την υπ' αριθμ. 170/2010 απόφασή έκρινε ότι οι αντιρρησίες συνείδησης οι οποίοι υπηρέτησαν κανονικά την στρατιωτική τους θητεία, σε περίπτωση που κληθούν για μετεκπαίδευση εφεδρείας και έχουν ενταχθεί σε δόγματα που δεν δέχονται την ένοπλη στρατιωτική θητεία μπορούν να επικαλεστούν τις διατάξεις περί αντιρρησιών συνείδησης για εκπλήρωση εναλλακτικής πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας.

Ειδικότερα, πολίτης ο οποίος το 1994 -1996 είχε κανονικά εκπληρώσει τη στρατιωτική θητεία του το 2003 κλήθηκε για μετεκπαίδευση εφεδρείας. Στο

Στρατολογικό Γραφείο Βόλου κατέθεσε αίτηση και ζήτησε να εκπληρώσει εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία, σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 2510/1997, ως αντιρρησίας συνειδήσεως, προσκομίζοντας παράλληλα πιστοποιητικό της Κεντρικής Εκκλησίας των Χριστιανών Μαρτύρων του Ιεχωβά Ελλάδος, το οποίο ανέφερε ότι από 8.9.2003 ανήκει στο δόγμα αυτό. Στο Στρατολογικό Γραφείο απέρριψε το αίτημα με την αιτιολογία ότι ήδη έχει υπηρετήσει ενόπλως στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις. Ο εν λόγω πολίτης δεν εμφανίστηκε για την εκπλήρωση της εφεδρείας και εκηρύχθη ανυπότακτος εσωτερικού σε καιρό ειρήνης και του επιβλήθηκε εξάμηνη πρόσθετη στρατιωτική θητεία. Η Ολομέλεια του ΣτΕ έκρινε μη νόμιμη την αιτιολογία με την οποία απέρριψε το Στρατολογικό γραφείο το αίτημά του πολίτη.

Ειδικότερα, αναφέρεται στην απόφαση ότι σύμφωνα με τις συνταγματικές επιταγές, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και τη νομοθεσία, «εφόσον ο αιτών μετάβαλε θρησκευτικές απόψεις, ενστερνιζόμενος το δόγμα της Κεντρικής Εκκλησίας των Χριστιανών Μαρτύρων του Ιεχωβά, μετά την εκπλήρωση ένοπλης στρατιωτικής υπηρεσίας, διατελών στην κατάσταση της εφεδρείας, η μεταβολή αυτή δεν αποτελούσε λόγο αποκλεισμού του από την υπαγωγή στις διατάξεις του Ν. 2510/1997 περί αντιρρησιών συνειδήσεως, προκειμένου υπό την εν λόγω στρατιωτική κατάσταση να εκπληρώσει εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία».

ΣτΕ 1569/2012

Με την απόφαση 1569/2012, το ΣτΕ έκρινε ότι προέκυπτε από τα άρθρα 59,62 και 63 του Ν. 3421/2005 ότι προκειμένου ένας στρατεύσιμος να μπορεί να αναγνωριστεί ως αντιρρησίας συνείδησης, πρέπει να αγκαλιάσει αποτελεσματικά ένα γνωστό θρησκευτικό ή ιδεολογικό δόγμα και να εκθέσει με πειστικό τρόπο ενώπιον της επιτροπής το λόγο για τον οποίο η αντίληψή του για τη ζωή αποτελούσε εμπόδιο για την πραγματοποίηση της ένοπλης στρατιωτικής θητείας ή να αποδείξει την ειλικρίνεια και τη σοβαρότητα των λόγων συνείδησης με

συγκεκριμένα στοιχεία, όπως για παράδειγμα η κοινωνική δραστηριότητα ή άλλα σχετικά με την εναντίωση της χρήσης δύναμης και των όπλων. Επίσης, το ΣτΕ διευκρίνισε ότι η επίκληση μόνο των εξαιρέσεων που προβλέπονται από το νόμο (π.χ. η μη κατοχή άδειας κυνηγιού) δεν ήταν αρκετή.

ΣτΕ 3505/2014

Εν προκειμένω ο αιτών υπέβαλε ενώπιον του Στρατολογικού Γραφείου Κοζάνης αίτημα περί υπαγωγής του στο καθεστώς των αντιρρησιών συνειδήσεως, το οποίο απερρίφθη δια αποφάσεως του Υπουργού Εθνικής Αμύνης. Κατά της τελευταίας αυτής αποφάσεως ο αιτών άσκησε αίτηση ακυρώσεως, η οποία απερρίφθη δια της υπ' αρ. 1871/2012 αποφάσεως του ΣτΕ. Ο ανωτέρω υπέβαλε εκ νέου αίτημα υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών συνειδήσεως, επικαλούμενος τις ιδεολογικές του πεποιθήσεις. Το αίτημά του αυτό απερρίφθη δια της προσβαλλομένης με το σκεπτικό ότι δεν γίνονται δεκτά αιτήματα που υποβάλλονται για δεύτερη φορά, μετά την απόρριψη προηγούμενου ομοίου για ουσιαστικούς λόγους, όπως ορίζεται στο άρθρο 1 παρ.3 της υπ' αρ. Φ.420/79/81978/Σ.300/21-12-2005 απόφασης του Υπουργού Εθνικής Αμύνης «Εναλλακτική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης» (Φ.Ε.Κ. Β 1854). Το ΣτΕ στην εν λόγω περίπτωση έκρινε ότι η παραπάνω αποτελεί διάταξη κειμένη εκτός της νομοθετικής εξουσιοδότησεως του άρθρου 63 του ν. 3421/2005, διότι το σχετικό ζήτημα, αναγόμενο στην θέσπιση προσθέτου διαδικαστικής προϋποθέσεως για την εξέταση σχετικού αιτήματος, μη σχετιζομένης με «προθεσμίες κατάθεσης» δικαιολογητικών (όπως συμβαίνει με τα υποβαλλόμενα μετά την κατάταξη αιτήματα) ούτε με την εν στενή εννοία «διαδικασία υπαγωγής» στις επίμαχες εξαιρετικές ρυθμίσεις, δεν εμπίπτει σε οποιαδήποτε από τις περιπτώσεις, των οποίων η ρύθμιση επιτρέπει να γίνει κανονιστικώς, με την έκδοση υπουργικής αποφάσεως

ΣΤΕ 940/2015

Στην απόφασή με αρ. 940/2015, το ΣΤΕ έκρινε ότι οι διατάξεις των άρθρων 59, 62 και 63 του Ν. 3421/2005 και η απόφαση του ΥΠΕΘΑ που όριζαν τη διαδικασία και τα αναγκαία δικαιολογητικά για να στηρίξουν τον ισχυρισμό ενός ατόμου που ψάχνει να επωφεληθεί της υπόστασης αντιρρησία συνείδησης, καθώς και οι συνέπειες μη προσκόμισης αυτών των δικαιολογητικών ήταν σύμφωνες τόσο με την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 4 του Συντάγματος όσο και με τις διατάξεις του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ και του άρθρου 18 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα.

ΣΤΕ 2838/2015

Μία από τις σχετικά πρόσφατες υποθέσεις που απασχόλησε το ΣΤΕ αφορούσε 19χρονο Αντιρρησία Συνείδησης που εκπλήρωνε εναλλακτική υπηρεσία και κηρύχθηκε έκπτωτος λόγω κακοποίησης ανηλίκου.

Ο ανωτέρω υπήχθη στο καθεστώς των αντιρρησιών συνειδήσεως για θρησκευτικούς λόγους και διετέθη για την εκπλήρωση της υπηρεσίας αυτής στο Κέντρο Προστασίας του Παιδιού Καβάλας. Το Διοικητικό Συμβούλιο του «Κέντρου Κοινωνικής Προνοίας Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης» στην συνεδρίαση της 10ης Ιουλίου 2014 απεφάσισε ομοφώνως να ενημερώσει το οικείο Στρατολογικό Γραφείο ότι ο αιτών την 17η Ιουνίου 2014 και μεταξύ 14.00-14.30 άσκησε βία με ραπίσματα και λακτίσματα εις βάρος ανηλίκου τροφίμου του Παραρτήματος Προστασίας του Παιδιού Καβάλας.

Στην απολογία του, ο αντιρρησίας συνείδησης επικαλέστηκε ότι άσκησε βία σε βάρος του ανηλίκου, καθώς επανειλημμένα του επετίθετο φραστικά, του έκανε χειρονομίες και του πέταγε πέτρες, ενώ την ημέρα του επεισοδίου ο ανήλικος του πέταξε μια μεγάλη πέτρα με σκοπό να τον χτυπήσει.

Στην συνέχεια, από το Κέντρο Προστασίας του Παιδιού, του επιβλήθηκε η πειθαρχική ποινή της στέρησης αποδοχών τριών μηνών. Μετά από αυτό, ο διευθυντής της Στρατολογικής Υπηρεσίας κήρυξε τον αντιρρησία συνείδησης έκπτωτο του ευνοϊκού καθεστώτος της εναλλακτικής υπηρεσίας εκπλήρωσης των στρατιωτικών του υποχρεώσεων. Ο Διευθυντής της αρμόδιας Στρατολογικής Υπηρεσίας έκρινε ότι η διάπραξη εκ μέρους αντιρρησιών συνειδήσεως πειθαρχικών αδικημάτων, τα οποία μπορούν να επιφέρουν για το προσωπικό του φορέως, στον οποίον διετέθησαν, απόλυση ή λύση της εργασιακής σχέσεως, αποτελεί λόγο εκπτώσεως από το δικαίωμα εκπληρώσεως εναλλακτικής υπηρεσίας. Η επιβολή της ίδιας της ποινής της οριστικής παύσεως δεν μπορεί να θεωρηθεί προαπαιτούμενη, προκειμένου να επέλθει η έκπτωση, γεγονός, άλλωστε, που δεν είναι δυνατόν να συμβεί, καθώς δεν υφίσταται σχέση εξαρτημένης εργασίας ανάμεσα στον αντιρρησία συνειδήσεως και τον φορέα, στον οποίο αυτός έχει διατεθεί, προκειμένου να εκπληρώσει αποκλειστικά και μόνον εναλλακτική υπηρεσία. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι η επιδεικνυόμενη από τον αιτούντα συμπεριφορά έχει το χαρακτήρα πειθαρχικού αδικήματος, που σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 3528/2007 μπορεί να επιφέρει την ποινή της οριστικής απολύσεως του υπαλλήλου και, ως εκ τούτου, επιφέρει έκπτωση από το δικαίωμα εκπληρώσεως εναλλακτικής υπηρεσίας.

Κατόπιν αυτού, ο 19χρόνος άσκησε προσφυγή κατά της απόφασης του διευθυντή της Στρατολογικής Υπηρεσίας, η οποία όμως απορρίφθηκε από τον Υπουργό Εθνικής Άμυνας. Έτσι, ο αντιρρησίας συνείδησης προσέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας και ζήτησε να ακυρωθεί η υπουργική απόφαση και η απόφαση του διευθυντή της Στρατολογικής Υπηρεσίας. Το ΣτΕ απέρριψε ως αβάσιμους, όλους τους ισχυρισμούς του αντιρρησίας συνείδησης, επισημαίνοντας ότι η επιβολή της πειθαρχικής ποινής που του επιβλήθηκε από Κέντρο Προστασίας του Παιδιού, δεν συνδέεται με την απόφαση του διευθυντή της Στρατολογικής Υπηρεσίας που έχει το τελικό λόγο για την αφαίρεση του ευεργετήματος της εναλλακτικής εκπλήρωσης των στρατιωτικών υποχρεώσεων

του. Και αυτό, γιατί όσο διάστημα παρείχε τις υπηρεσίες του στο Κέντρο Προστασίας του Παιδιού, θεωρείτο οιονεί στρατεύσιμος μέχρι της απολύσεώς του και ως εκ τούτου υπάγεται στην πειθαρχική αρμοδιότητα των Στρατολογικών Γραφείων, τα οποία είναι και τα μόνα αρμόδια να του επιβάλλουν την κύρωση της εκπτώσεως από το εν λόγω ευεργέτημα. . Τέλος, το ΣτΕ υπογραμμίζει ότι ο 19χρονος, αφενός επέδειξε «συμπεριφορά αντίθετη προς τις πεποιθήσεις του περί βίας, τις οποίες είχε επικαλεσθεί δια να τύχει του ευεργετήματος της εναλλακτικής θητείας», αφετέρου η άσκηση βίας είναι ευθέως αντίθετη στους σκοπούς του Κέντρου Προστασίας του Παιδιού, καθώς εκδηλώθηκε εναντίον ανηλίκου τροφίμου, με συνέπεια να μην στοιχειοθετείται εν προκειμένω παράβαση της αρχής της αναλογικότητας εκ μέρους της Διοικήσεως.

ΣτΕ 4130/2015

Στην συγκεκριμένη υπόθεση ο ενδιαφερόμενος κατέθεσε αίτηση μετά των απαιτούμενων δικαιολογητικών, προκειμένου να υπαχθεί στο καθεστώς των αντιρρησιών συνειδήσεως, επικαλούμενος τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και, ειδικότερα, τις κοινές θρησκευτικές καταβολές του με άλλα μέλη της οικογενείας του, που είναι Μάρτυρες του Ιεχωβά. Η αρμοδία επιτροπή, επιληφθείσα της εν λόγω αιτήσεως, αφού άκουσε τις απόψεις του παραστάntος ενώπιον της αιτούντος, έκρινε ομόφωνα ότι έπρεπε να αναβληθεί η εξέτασή της, προκειμένου να προσκομισθεί από αυτόν πιστοποιητικό της θρησκευτικής κοινότητας των Μαρτύρων του Ιεχωβά, με το οποίο να βεβαιώνεται ότι ο αιτών ανήκει σ' αυτήν και συμμετέχει στις λατρευτικές δραστηριότητές της. Στη νέα συνεδρίαση, η επιτροπή γνωμοδότησε υπέρ της απορρίψεως του αιτήματός του, διότι δεν αποδείχθηκαν οι θρησκευτικοί λόγοι που είχε επικαλεσθεί ενώπιόν της, καθ' όσον από την θεωρητική παρουσίαση των πεποιθήσεών του δεν προέκυψε ότι είχε ενστερνισθεί τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Μαρτύρων του Ιεχωβά, που τον εμποδίζουν να εκπληρώσει ένοπλη θητεία, καθώς δεν είχε βαπτισθεί και δεν έφερε την αντίστοιχη βεβαίωση από την Εκκλησία των Μαρτύρων του Ιεχωβά. Ο ανωτέρω άσκησε αίτηση προσφυγής κατά της απορριπτικής πράξης. Το ΣτΕ

έκρινε ότι δεν αρκεί η απλή δήλωση του ενδιαφερομένου για «αντιστοίχιση» των θρησκευτικών του πεποιθήσεων με εκείνες των Μαρτύρων του Ιεχωβά ούτε το γεγονός ότι ανατράφηκε και γαλουχήθηκε σε ένα οικογενειακό περιβάλλον Μαρτύρων του Ιεχωβά και στο σχολείο ζήτησε να απαλλαγεί της διδασκαλίας του μαθήματος⁵³ των Θρησκευτικών. Σύμφωνα με το Ανώτατο Δικαστήριο λοιπόν απαιτείται πλήρη ένταξή του σε θρησκευτική κοινότητα και δεν δύναται ο αιτών να επικαλείται επιλεκτικώς στοιχεία των δογμάτων αυτής, προκειμένου να απαλλαγεί της ενόπλου στρατιωτικής θητείας

Η Νομολογία του ΕΔΔΑ για τους Αντιρρησίες Συνείδησης

Από τα πρώτα χρόνια ακόμη λειτουργίας του το ΕΔΔΑ, έγινε δέκτης ατομικών προσφυγών με αντικείμενο τη στρατιωτική θητεία ή τον τρόπο εφαρμογής της άοπλης ή της εναλλακτικής θητείας. Τα επιχειρήματα αντλούνταν είτε από το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ είτε από το άρθρο 9 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της Σύμβασης.

Μέχρι πρόσφατα, γινόταν αποδεκτό ότι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν αναγνωρίζει το δικαίωμα των αντιρρησιών συνείδησης να αρνούνται την εκτέλεση της στρατιωτικής τους θητείας και δεν απαγορεύει την τιμώρησή τους από το Κράτος αφήνοντας την ευχέρεια να ρυθμίσει η ίδια η Πολιτεία το ζήτημα. Η αιτία για την οποία η τότε Επιτροπή⁵⁴ της ΕΣΔΑ αρνούσαν να εφαρμόσει το άρθρο 9 της Σύμβασης στην περίπτωση των αντιρρησιών συνείδησης ήταν η διατύπωση του άρθρου 4 παρ.3 β) σύμφωνα με το οποίο δεν θεωρείται «υποχρεωτική ή αναγκαστική εργασία» «πάσα υπηρεσία στρατιωτικής φύσεως ή, εις την περίπτωσιν των εχόντων αντιρρήσεις συνειδήσεως εις τα χώρας που τούτο αναγνωρίζεται ως νόμιμον, πάσα άλλη υπηρεσία εις αντικατάστασιν της υποχρεωτικής υπηρεσίας». Πιο συγκεκριμένα η

⁵³ Βλ. Α.Μαρίνου, Το Σύνταγμα, η Δημοκρατία και το μάθημα των θρησκευτικών, 1981.

⁵⁴ Βλ. Στ. Ματθία, Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδ. Αντ Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000.

φράση «εις τα χώρας που τούτο αναγνωρίζεται ως νόμιμον» ερμηνεύθηκε ότι αφήνει ένα περιθώριο εκτίμησης στα Κράτη να αναγνωρίσουν ή μη τους αντιρρησίες συνείδησης και να προβλέψουν εναλλακτική θητεία.

Επομένως, η νομολογία των οργάνων της ΕΣΔΑ, όσον αφορά το αίτημα εξαίρεσης των αντιρρησιών συνείδησης από την γενική υποχρέωση στράτευσης, μπορεί να διακριθεί σε δύο χρονικές περιόδους. Κατά την πρώτη –μακρά– περίοδο, η Επιτροπή απέρριπτε το αίτημα, βασιζόμενη στο άρθρο 4 παρ. 3 ΕΣΔΑ. Κατά την δεύτερη –βραχεία– περίοδο, το Δικαστήριο δείχνει να αναθεωρεί την νομολογία του, στηριζόμενο σε νέα ερμηνεία του άρθρου 14 ΕΣΔΑ.

Υπόθεση Grandrath

Η πρώτη προσφυγή αντιρρησία συνείδησης (υπόθεση Grandrath) εκδικάστηκε από την Επιτροπή το 1966. Ο Grandrath ήταν θρησκευτικός λειτουργός των Χριστιανών Μαρτύρων του Ιεχωβά στην Γερμανία. Στην χώρα αυτή οι λειτουργοί των προτεσταντών και των καθολικών δεν εκπλήρωναν – βάσει νόμου– στρατιωτική ή εναλλακτική θητεία. Ο Grandrath διεκδικούσε το ίδιο προνόμιο. Ωστόσο οι γερμανικές Αρχές αρνήθηκαν την εξομοίωσή του με τις άλλες δύο κατηγορίες θρησκευτικών λειτουργών. Στην περίπτωση του Grandrath πρότειναν να υπηρετήσει εναλλακτική θητεία, με τον ίδιο όμως να αρνείται και ως εκ τούτου τιμωρήθηκε με φυλάκιση έξι μηνών.

Ο προσφεύγων ισχυρίστηκε ότι το δικαίωμα στην ελευθερία συνείδησης επιβάλλει τον σεβασμό κάθε απόφασης του ατόμου που του επιτάσσει η συνείδησή του, εκτός αν η απόφαση αυτή προσβάλλει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των άλλων. Η γερμανική κυβέρνηση υποστήριξε ότι το άρθρο 9 ΕΣΔΑ δεν προστατεύει το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης. Η Επιτροπή έκρινε «περιττό να ερευνήσει κάθε ζήτημα σχετικά με την ερμηνεία των όρων “ελευθερία... συνείδησης και θρησκείας”, όπως αυτά αναφέρονται στο άρθρο 9 της ΕΣΔΑ». Θεώρησε ότι εφαρμόζονται στην προκειμένη περίπτωση οι

παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 4 ΕΣΔΑ⁵⁵, επειδή η προσφυγή αφορούσε το ειδικό ζήτημα της θητείας, σε αντίθεση με το άρθρο 9 ΕΣΔΑ που είναι γενικότερο.

Κατέληξε ότι, εφόσον στις συγκεκριμένες παραγράφους του άρθρου 4 ΕΣΔΑ ρητά αναγνωρίζεται ότι η εναλλακτική θητεία μπορεί να λάβει την θέση της στρατιωτικής σε όσες χώρες αναγνωρίζουν την αντίρρηση συνείδησης, τότε οι αντιρρησίες συνείδησης δεν έχουν, υπό το φως των γενικότερων διατάξεων της ΕΣΔΑ, κανένα δικαίωμα εξαίρεσης από θητεία (στρατιωτική ή εναλλακτική). Με άλλα λόγια, η Επιτροπή τόνισε ότι το άρθρο 9 ΕΣΔΑ δεν μπορεί να ερμηνευθεί κατά τρόπο τέτοιο που να αναιρεί το δικαίωμα του κράτους να επιλέγει πότε θα αναγνωρίσει την αντίρρηση συνείδησης και με ποιον τρόπο θα υπηρετείται η θητεία.

Η νομολογία Grandrath⁵⁶ δέχθηκε αυστηρές κριτικές. Στην συγκλίνουσα γνώμη του στην Έκθεση, ο Ευσταθιάδης τόνισε ότι η εφαρμογή του άρθρου 4 ΕΣΔΑ ήταν λανθασμένη. Υποστήριξε ότι η προσφυγή αφορούσε το άρθρο 9 παρ. 1 ΕΣΔΑ. Αν εξεταζόταν η προσφυγή στο πεδίο της θρησκευτικής ελευθερίας, η Επιτροπή, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Ευσταθιάδη, θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο περιορισμός που επεβλήθη στον αντιρρησία συνείδησης ήταν μάλλον αιτιολογημένος από το άρθρο 9 παρ. 2 ΕΣΔΑ για την προστασία της δημόσιας τάξης και αναγκαίος μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η δε ρύθμιση του άρθρου 4 ΕΣΔΑ συντελεί στην διεύρυνση του περιθωρίου εκτίμησης που απολαμβάνει το κράτος, πάντοτε υπό το φως του άρθρου 9 παρ. 2 ΕΣΔΑ. Στην μεταγενέστερη Έκθεση της Επιτροπής για την υπόθεση Τσιρλής και Κουλούμπας, ο επίτροπος Liddy ανέπτυξε περαιτέρω πειστικά τους λόγους, για τους οποίους οι ισχυρισμοί των αντιρρησιών συνείδησης θα έπρεπε να

⁵⁵ Το άρθρο 4 ΕΣΔΑ («Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων») ορίζει τα ακόλουθα στις παραγράφους 2 και 3 αντίστοιχα: «2. Ουδείς δύναται να υποχρεωθεί εις αναγκαστικήν ή υποχρεωτικήν εργασίαν. 3. Δεν θεωρείται ως “αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία” υπό την έννοιαν του παρόντος άρθρου: ... β) πάσα υπηρεσία στρατιωτικής φύσεως ή, εις την περίπτωσιν των εχόντων αντιρρήσεις συνειδήσεως εις τας χώρας όπου τούτο αναγνωρίζεται ως νόμιμον, πάσα άλλη υπηρεσία εις αντικατάστασιν της υποχρεωτικής στρατιωτικής υπηρεσίας»

⁵⁶ ΕΕΔΑ Case of Grandrath v. Germany 2299/1964

ερευνώνται υπό το φως του άρθρου 9 ΕΣΔΑ. Είναι, πάντως, αμφίβολο αν η εξέταση της προσφυγής στο πεδίο του άρθρου 9 ΕΣΔΑ θα απέδιδε αποτελέσματα για τον Grandrath. Η Επιτροπή σημείωσε συνοπτικά στην Έκθεσή της ότι η υποχρέωση εκπλήρωσης της εναλλακτικής θητείας δεν οδηγεί σε παρέμβαση στο *forum internum* και ότι από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης δεν προέκυψε ότι η εκπλήρωση της εναλλακτικής θητείας εμπόδισε την εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Παρά τον προηγούμενο προβληματισμό, η νομολογία Grandrath επιβεβαιώθηκε σε μεταγενέστερες αποφάσεις για τους αντιρρησίες συνείδησης. Παρόμοια δε ερμηνεία του δικαιώματος στην θρησκευτική ελευθερία εκδηλώθηκε την ίδια περίοδο στην νομολογία του ΔΣΑΠΔ. Η αντίστοιχη Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σημείωσε σε αναφορά Φιλανδού αντιρρησία συνείδησης ότι «το ΔΣΑΠΔ δεν εγγυάται το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης. Ούτε το άρθρο 18 (δικαίωμα στην θρησκευτική ελευθερία) ούτε το άρθρο 19 (δικαίωμα στην έκφραση) του ΔΣΑΠΔ, υπό το φως ιδιαίτερα του άρθρου 8, παρ. 3, εδ. γ (ii)⁵⁷, μπορούν να ερμηνευθούν ότι περιλαμβάνουν αυτό το δικαίωμα».

Υπόθεση Χ. κατά Σουηδίας

Η υπόθεση Χ. κατά Σουηδίας⁵⁸ αφορούσε έναν Σουηδό δημοσιογράφο, ο οποίος αρνήθηκε να καταταχθεί στις ένοπλες δυνάμεις της χώρας του επικαλούμενος ότι είναι ειρηνιστής και ότι η στρατιωτική θητεία έρχεται σε αντίθεση με βαθιές προσωπικές του πεποιθήσεις. Μάλιστα παρομοίασε τις πεποιθήσεις του μ' αυτές που ασπάζονται οι Μάρτυρες του Ιεχωβά. Η μη κατάταξη του παρά την κλήση του είχε ως συνέπεια την φυλάκισή του. Ο ανωτέρω προσέφυγε στην ΕΕΔΑ, η οποία έκρινε ότι ο προσφεύγων δεν είχε την

⁵⁷ Εξαιρεί από την απαγόρευση αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας την υπηρεσία που προβλέπει ο νόμος για τους αντιρρησίες συνείδησης στις χώρες όπου αυτοί αναγνωρίζονται. Πρόκειται για την ίδια ακριβώς ρύθμιση με το άρθρο 4 παρ. 3(β) της ΕΣΔΑ.

⁵⁸ ΕΕΔΑ, X v Sweden 10410/1983

ιδιότητα του Μάρτυρα του Ιεχωβά, η οποία αποτελεί ένα αντικειμενικό γεγονός και μια ισχυρή ένδειξη ότι οι αντιρρήσεις συνείδησής του στην υποχρεωτική υπηρεσία πηγάζουν από αυθεντικές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Έτσι η Επιτροπή εξέτασε την υπόθεση μόνο υπό το φως του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ, για διακριτική μεταχείριση ανάμεσα στον προσφεύγοντα και τους Μάρτυρες του Ιεχωβά.

Υπόθεση Τσιρλής και Κουλούμπας

Μία από τις υποθέσεις αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα που απασχόλησε έντονα την Επιτροπή αποτέλεσε η υπόθεση Τσιρλής και Κουλούμπας⁵⁹ (29.5.1997), η οποία αφορούσε την κράτηση λειτουργών Μαρτύρων του Ιεχωβά συνεπεία της απόρριψής τους να απαλλαγούν από την στρατιωτική θητεία.

Οι κ.κ Τσιρλής και Κουλούμπας προσέφυγαν ενώπιον της Επιτροπής στις 26 Νοεμβρίου 1991. επικαλούμενοι τα άρθρα 3, 5 παρ. 1 και 1.6 παρ. 1,9, 13 και 14 της Σύμβασης, παραπονούνταν ότι είχαν κρατηθεί αντικανονικά και ότι απετέλεσαν αντικείμενο διάκρισης λόγω των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους, ότι έτυχαν απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης και ότι όσον αφορά την αποζημίωσή τους δεν είχαν δίκαιη δίκη. Περαιτέρω, κατήγγειλαν βάσει του άρθρου 7 ότι η καταδίκη τους ήταν αυθαίρετη.

Στις 4 Σεπτεμβρίου 1995, η Επιτροπή έκανε δεκτές τις αιτήσεις (υπ αρ. 19233/91 και 19234/91), εκτός από τις καταγγελίες σχετικά με τη νομιμότητα της προσωρινής κράτησης και εκείνες που εξάγονται από το άρθρο 7. Στην από 7 Μαρτίου 1996 έκθεσή τους (άρθρο 31), η επιτροπή διατύπωσε τη γνώμη ότι:

- A) υπήρξε παραβίαση του άρθρου 5 παρ.1 (ομόφωνη απόφαση)
- B) υπήρξε παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 5 (ομόφωνη απόφαση)

⁵⁹ ΕΔΔΑ Case of Tsirlis and Kouloumpas v. Greece 19233/91, 19234/91

Γ) υπήρξε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 (ομόφωνη απόφαση)

Δ) δεν συντρέχει λόγος να εξετασθεί εάν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 (ομόφωνη απόφαση)

Ε) υπήρξε παραβίαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 9(είκοσι έξι ψήφοι έναντι δύο.)

ΣΤ) δεν συντρέχει λόγος να εξετασθεί εάν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 9 (είκοσι τέσσερις ψήφοι έναντι τεσσάρων)

Ζ) δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 (ομόφωνη απόφαση)

Κατά τη συζήτηση , οι προσφεύγοντες ζήτησαν από το Δικαστήριο να διαπιστωθεί παραβίαση των άρθρων 3,5,παρ.1 και 5,6 παρ. 1,9,13 και 14. Η κυβέρνηση από την πλευρά της ζήτησε από το Δικαστήριο να απορρίψει κάθε ισχυρισμό περί παραβίασης της Σύμβασης. Οι κ.κ Τσιρλής και Κουλούμπας κατήγγειλαν ότι η κράτησή τους από την καταδίκη τους μέχρι την οριστική αθώωσή τους από το Αναθεωρητικό Δικαστήριο ήταν αντίθετη προς το άρθρο 5 παρ.1 της Σύμβασης.

Ο κ. Τσιρλής ισχυρίστηκε ότι η κράτησή του από 30 Απριλίου 1990 μέχρι 30 Μαΐου 1991 δεν ήταν «νόμιμη» υπό την έννοια της διάταξης αυτής. Ο κ. Κουλούμπας ισχυρίστηκε το ίδιο όσον αφορά την κράτησή του από 30 Μαΐου 1990 έως 29 Μαΐου 1991. Κατά τη γνώμη τους οι οικείες διατάξεις του νόμου του 1988 ήταν σαφείς: όλοι οι λειτουργοί γνωστών θρησκειών είχαν το δικαίωμα απαλλαγής της στρατιωτικής θρησκείας.

Η Επιτροπή σημείωσε ότι το ζήτημα αν οι προσφεύγοντες υποχρεούνταν σε στρατιωτική θητεία ήταν κεντρικό στο ζήτημα αν έφεραν ποινική ευθύνη για απείθεια. Συμπέρανε ότι, παραβλέποντας την προχείριση των προσφευγόντων ως λειτουργών των Μαρτύρων του Ιεχωβά καθώς και την οικεία νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, προδήλως τα πρωτοβάθμια στρατιωτικά δικαστήρια ερμήνευσαν λανθασμένα το άρθρο 6 του νόμου του 1988, που απαλλάσσει όλους τους λειτουργούς «γνωστών θρησκειών» από τη στρατιωτική

θητεία. Η κράτηση των προσφευγόντων συνέπεια της καταδίκης τους δεν θα μπορούσε, συνεπώς, να θεωρηθεί «νόμιμη» υπό την έννοια του άρθρου 5 παρ. 1 της Σύμβασης. Κατά την γνώμη της κυβέρνησης δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 1.

Οι προσφεύγοντες κρατήθηκαν μετά από την καταδίκη τους για απείθεια από τα αρμόδια στρατιωτικά δικαστήρια. Αυτό ήταν το μοναδικό ζήτημα του οποίου έπρεπε να επιληφθούν τα στρατιωτικά δικαστήρια. Ούτε οι στρατιωτικές μονάδες στις οποίες οι προσφεύγοντες παρουσιάστηκαν , ούτε τα στρατιωτικά δικαστήρια είχαν την εξουσία να παραβλέψουν τη διοικητική απόφαση που απέρριπτε το αίτημα απαλλαγής από τη στρατιωτική θητεία. Περαιτέρω, υποστηρίχθηκε ότι οι Στρατιωτικές Αρχές δίστασαν να ακολουθήσουν την απόφαση με την οποία το Συμβούλιο της Επικρατείας ανεγνώριζε ότι οι λειτουργοί των Μαρτύρων του Ιεχωβά έπρεπε να θεωρηθούν «λειτουργοί γνωστής θρησκείας» και, ως εκ τούτου, απαλλάσσονται της στρατιωτικής θητείας (απόφαση υπ αρ. 3601/90) για το λόγο ότι μία και μοναδική απόφαση δεν αποτελεί πάγια νομολογία. Εξάλλου ο δισταγμός αυτός διακρινόταν στις διισταμένες γνώμες που συνόδευαν τις αποφάσεις που εξέδωσε το Συμβούλιο Της Επικρατείας σχετικά με τους προσφεύγοντες.

Οι εμφανισθέντες ενώπιον του Δικαστηρίου συμφώνησαν ότι η κράτηση των κ. κ. Τσιρλή και Κουρούμπα ορθώς θεωρήθηκε κράτησης « κατόπιν καταδίκης από αρμόδιο δικαστήριο » και η νομιμότητα της πρέπει να εξετασθεί υπό την έννοια του εδάφιου α του άρθρου 5 παρ. 1. Το Δικαστήριο δε βλέπει να συντρέχει λόγος να υιοθετήσει μία διαφορετική άποψη.

Συνεπώς πρέπει να διερευνηθεί εάν η κράτηση του κ. Τσιρλή από τις 30 Απριλίου έως και τις 30 Μαΐου 1991 καθώς και η κράτηση του κ. Κουλούμπα από 30 Μαΐου 1990 έως 29 Μαΐου 1991 ήταν «σύμφωνες με τη νόμιμη διαδικασία» και «νόμιμες» κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 1 της Σύμβασης . το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η Σύμβαση ουσιαστικά παραπέμπει στην εθνική

νομοθεσία και αναφέρει την υποχρεωτική τήρηση των κανόνων, ουσιαστικών και οικονομικών. Αλλά, επιπλέον απαιτεί κάθε στέρηση της ελευθερίας να ανταποκρίνεται στον επιδιωκόμενο από το άρθρο 5 σκοπό.

Συγκεκριμένα, στην προστασία του ατόμου από την αυθαιρεσία. Δεν αποτελεί δικαιολογία στις παραλείψεις αυτές το ότι, όπως επικαλείται η Κυβέρνηση, το ζήτημα της ιδιότητας των προσφευγόντων ως θρησκευτικών λειτουργών ήταν εκτός πλαισίου της υπόθεσης ενώπιον των στρατιωτικών δικαστηρίων, των οποίων η αρμοδιότητα δεν κάλυπτε παρά το αδίκημα της απείθειας. Πρώτον, όπως σαφώς προκύπτει από τις επανειλημμένες αναβολές από το Αναθεωρητικό Δικαστήριο, όσον αφορά τη συζήτηση των υποθέσεων των προσφευγόντων, ώστε να ξεκαθαριστεί το ζήτημα εάν οι Μάρτυρες Του Ιεχωβά ήταν υποχρεωμένοι να υπηρετήσουν το στρατό, το θέμα αυτό ήταν καθοριστικό για την έκβαση της έφεσης. Δεύτερον, τα Αναθεωρητικά Δικαστήρια αθώωσαν τους προσφεύγοντες αμέσως μετά την ακύρωση από το Συμβούλιο της Επικρατείας της απόφασης του Διευθυντή Στρατολογίας με την οποία είχε απορριφθεί η αίτηση απαλλαγής τους από τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις για το λόγο ότι δεν ήταν λειτουργοί «γνωστής θρησκείας» .

Σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν παραπάνω, το Δικαστήριο κρίνει ότι η κράτηση των προσφευγόντων συνεπεία της καταδίκης τους για απείθεια ήταν αβάσιμη κατά το εσωτερικό δίκαιο και αυθαίρετη. Δεν μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί «νόμιμη» κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 1. Εν κατακλείδι, υπήρξε παραβίαση του άρθρου 5 παρ. 1 της Σύμβασης. Σχετικά με την επικαλούμενη παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης μεμονωμένα και σε συνδυασμό με το άρθρο 14, οι προσφεύγοντες κατήγγειλαν ότι κρατήθηκαν επί μακρόν πριν απαλλαγούν της στρατιωτικής θητείας, αποκλειστικά και μόνο επειδή ανήκαν στη θρησκευτική μειονότητα των Μαρτύρων του Ιεχωβά. Ως προκαταρκτικές ενστάσεις, η Κυβέρνηση προβάλλει το ότι οι προσφεύγοντες υπέβαλαν τις σχετικές αιτιάσεις τους πολύ αργότερα από την ημερομηνία εκπνοής της εξαμήνου προθεσμίας που προβλέπεται στο άρθρο 26 της Σύμβασης και χωρίς

ποτέ να επικαλεσθούν τις οικείες διατάξεις της Σύμβασης κατά τη διάρκεια της εσωτερικής διαδικασίας

Υπόθεση Ιάκωβου Θλιμμένου

Στη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με τους αντιρρησίες συνείδησης περιλαμβάνονται και ελληνικές υποθέσεις όπως αυτή του Ιάκωβου Θλιμμένου⁶⁰ κατά Ελλάδα. Στην περίπτωση αυτή το Στρατοδικείο Αθηνών το 1983 είχε επιβάλλει φυλάκιση τεσσάρων ετών στον προσφεύγοντα, διότι σε καιρό γενικής επιστράτευσης αρνήθηκε να φέρει τη στρατιωτική στολή. Ο Ιάκωβος Θλιμμένος ήταν Μάρτυρας του Ιεχωβά και κάτι τέτοιο ένιωθε να αντιβαίνει στις θρησκευτικές του πεποιθήσεις. Μετά από μερικά χρόνια το 1988 ο προσφεύγων συμμετείχε σε δημόσιο διαγωνισμό για το διορισμό δώδεκα ορκωτών λογιστών και κατατάχθηκε δεύτερος ανάμεσα σε εξήντα υποψηφίους. Ο διορισμός του δεν έγινε αποδεκτός με την αιτιολογία ότι το ποινικό του μητρώο είχε καταδίκη για κακούργημα, διότι είχε αρνηθεί να στρατευθεί (αντιρρησίας συνειδήσεως).

Το ΕΔΔΑ μελετώντας την παραπάνω υπόθεση απεφάνθη ότι ο αποκλεισμός του προσφεύγοντος από το διορισμό του συνιστά παραβίαση του άρθρου 9 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 (απαγόρευση διακρίσεων) της ΕΣΔΑ. Τον καθιστούσε θύμα ανεπίτρεπτης διάκρισης λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων. Η απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στη Σύμβαση θα γίνεται χωρίς καμία απολύτως διάκριση για οποιονδήποτε λόγο, όπως το φύλο, η φυλή, το χρώμα, η γλώσσα, η θρησκεία, οι πολιτικές και οι θρησκευτικές του πεποιθήσεις κ. ά.

Κατά το Δικαστήριο, τα Κράτη νομιμοποιούνται να απαγορεύουν την άσκηση κάποιων επαγγελματιών από πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί για ορισμένα αδικήματα. Η καταδίκη όμως ενός ατόμου που αρνήθηκε εκπληρώσει

⁶⁰ ΕΔΔΑ, Thlimmenos κ. Ελλάδα, 6.4.2000

τη θητεία του επικαλούμενος θρησκευτικούς ή φιλοσοφικούς λόγους δεν του προσδίδει μια τέτοια απαξία που να τον καθιστά ηθικά ανίκανο να ασκήσει ένα επάγγελμα. Συνεπώς ο νομοθέτης όφειλε να είχε προβλέψει μια εξαίρεση από τον κανόνα της απαγόρευσης άσκησης ορισμένων επαγγελματιών για πρόσωπα τα οποία έχουν βεβαρημένο ποινικό μητρώο εξαιτίας πράξεων που πηγάζουν από τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

Άλλωστε αυτή η διπλή και διαιωνιζόμενη ποινή δεν πληροί και δεν προσιδιάζει με την αρχή της αναλογικότητας, αφού ο ενδιαφερόμενος εξέτισε μεν την ποινή φυλακίσεώς του, συνεχίζει όμως να υφίσταται, χρόνια μετά, περεταίρω κυρώσεις. Η αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων δεν συνεπάγεται μόνο την υποχρέωση του Κράτους να ρυθμίζει όμοιες καταστάσεις κατά όμοιο τρόπο, αλλά το δεσμεύει να αντιμετωπίζει διαφορετικές καταστάσεις κατά διαφορετικό τρόπο. Στο πεδίο λοιπόν αυτό, το Δικαστήριο αναγνωρίζει ένα είδος ευνοϊκής μεταχείρισης όσων τιμωρούνται για πράξεις που ανάγονται στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας, οι οποίοι δεν πρέπει να εξομοιώνονται με πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί για άλλα αδικήματα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το ελληνικό Κράτος συμμορφώθηκε με την καταδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Θλιμμένος. Ως απόρροια της ανωτέρω απόφαση η ελληνική Βουλή ψήφισε το άρθρο 27 του Ν.2915/2001, το οποίο προβλέπει τη δυνατότητα άμεσης και αυτεπάγγελτης διαγραφής από το ποινικό μητρώο της καταδίκης των αντιρρησιών συνείδησης για ανυπακοή ή ανυποταξία. Επίσης, πλέον τα πρόσωπα αυτά δεν απαιτείται να υποβάλουν βεβαίωση ότι έχουν εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις προκειμένου να διορισθούν στο δημόσιο τομέα ή να ασκήσουν κάποιο άλλο επάγγελμα.

Η απόφαση Θλιμμένος αποτέλεσε ρήγμα στη νομολογία και ικανοποίησε την κοινωνική ανάγκη αντιμετώπισης των αντιρρησιών συνείδησης από τα αρμόδια πολιτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Υπόθεση Stefanov

Σε αντίστοιχη υπόθεση που αφορούσε Βούλγαρο Μάρτυρα του Ιεχωβά, τον Stefanov⁶¹, ο οποίος είχε καταδικαστεί επειδή αρνήθηκε να υπηρετήσει τη θητεία του, το Δικαστήριο δεν μπήκε στην ουσία του θέματος, επειδή στο μεταξύ η Βουλγαρία εισήγαγε νομοθεσία που επιτρέπει την εναλλακτική θητεία και δεσμεύτηκε ενώπιον του Δικαστηρίου να προχωρήσει στην παύση των ποινικών διώξεων κατά των αντιρρησιών συνείδησης και στην άρση όλων των αρνητικών συνεπειών που υφίστανται οι τελευταίοι, παρέχοντάς τους ένα είδος αμνηστίας.

Υπόθεση Ülke

Στην υπόθεση Ülke⁶² κατά Τουρκίας (απόφ. της 24.1.06), ο προσφεύγων αρνήθηκε να υπηρετήσει στρατιωτική θητεία λόγω των σταθερών ειρηνιστικών του πεποιθήσεων και έκαψε δημόσια την πρόσκλησή του σε μια συνέντευξη Τύπου. Καταδικάστηκε και μεταφέρθηκε σε στρατιωτική περιοχή, στη συνέχεια δε καταδικάστηκε επανειλημμένως, διότι αρνήθηκε να φορέσει στρατιωτική στολή και παρέμεινε σχεδόν δύο χρόνια στη φυλακή, και μετά κρύφτηκε από τις Αρχές. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι υπήρξε απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση (άρθρ. 3 ΕΣΔΑ), διότι δεν υπήρχαν κατάλληλα μέσα προς αντιμετώπιση καταστάσεων που εγείρονται από την άρνηση στράτευσης λόγω πεποιθήσεων, με εναλλακτική πολιτική θητεία. Και λόγω της φύσης της νομοθεσίας, ο προσφεύγων διέτρεχε τον κίνδυνο ατέλειωτων διώξεων και καταδικών για το υπόλοιπο της ζωής του.

⁶¹ ΕΔΔΑ, STEFANOV v. BULGARIA (Application no. 32438/96)

⁶² ΕΔΔΑ, ÜLKE v. TURKEY (Application no. 39437/98)

Υπόθεση Löffelmann

Σε νεώτερες υποθέσεις κατά της Αυστρίας⁶³, το Δικαστήριο εφάρμοσε τα άρθρα 9 και 14 της ΕΣΔΑ, σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η απαλλαγή από τη στρατιωτική/εναλλακτική θητεία προβλεπόταν για λειτουργούς θρησκευτικών ομάδων που απολάμβαναν ένα ειδικό νομικό καθεστώς, και όχι για λειτουργούς άλλων ομάδων, στις οποίες το ανωτέρων καθεστώς δεν χορηγήθηκε, κατά παράβαση της αρχής της απαγόρευσης των διακρίσεων. Αντίθετα, στην υπόθεση Κορπί κατά Αυστρίας⁶⁴, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν παραβιάσθηκαν τα άρθρα 14 και 9 της Σύμβασης, στο μέτρο που η θρησκευτική ομάδα στην οποία ανήκε ο προσφεύγων δεν είχε καν υποβάλλει αίτηση για την αναγνώρισή της, σύμφωνα με την εσωτερική νομοθεσία.

Υπόθεση Bayatyan

Η πανηγυρική αναγνώριση ότι το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ εφαρμόζεται αυτοτελώς στην περίπτωση των αντιρρησιών συνείδησης για θρησκευτικούς λόγους επήλθε με απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ και αφορούσε την υπόθεση Bayatyan κατά Αρμενίας.

Η υπόθεση αφορούσε τον Αρμένιο αντιρρησία συνείδησης Vahan Bahatyan, γεννηθέντα το 1983, που ζει στο Ερεβάν, στην Αρμενία. Πρόκειται για Μάρτυρα του Ιεχωβά που αρνήθηκε να υπηρετήσει στρατιωτική θητεία για λόγους συνείδησης. Το 2001 καταδικάστηκε σε ποινή φυλάκισης 1,5 έτους. Η ποινή του αυξήθηκε κατά ένα χρόνο, μετά από έφεση που ασκήθηκε από τον Εισαγγελέα για σκληρότερη ποινή, ισχυριζόμενος ότι η αντίρρηση συνείδησης την οποία επικαλέστηκε, ήταν «αβάσιμη και επικίνδυνη». Όταν το Ανώτατο Δικαστήριο της Αρμενίας επικύρωσε την απόφαση αυτή, ο Bayatyan προσέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για την υπόθεσή του.

⁶³ ΕΔΔΑ, Gütl, Löffelmann, Lang v Austria 19.3.2009

⁶⁴ ΕΔΔΑ, Koppi v Austria 10.12.2009

Με την προσχώρησή της στο Συμβούλιο της Ευρώπης, το 2000, η Αρμενία δεσμεύτηκε «να υιοθετήσει, εντός τριών ετών από την προσχώρηση, νόμο περί εναλλακτικής υπηρεσίας σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα και, στο μεταξύ, να αποδώσει χάρη σε όλους τους αντιρρησίες συνείδησης που καταδικάστηκαν σε ποινές φυλάκισης ή υπηρεσίας σε πειθαρχικά τάγματα, επιτρέποντάς τους να επιλέξουν αντί αυτών -όταν ο νόμος περί εναλλακτικής υπηρεσίας τεθεί σε ισχύ- να εκπληρώσουν είτε άοπλη στρατιωτική θητεία, είτε εναλλακτική πολιτική υπηρεσία». Η Πράξη για την Εναλλακτική Υπηρεσία της 17ης Δεκεμβρίου 2003 προέβλεψε διάταξη για τους αντιρρησίες συνείδησης στη στρατιωτική θητεία, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας μίας «Εναλλακτικής Πολιτικής Υπηρεσίας». Ουδέποτε δόθηκε στον Bayatyan⁶⁵ η επιλογή να εκπληρώσει αυτή την υπηρεσία.

Η Ολομέλεια του ΕΔΔΑ στην ανωτέρω περίπτωση ακολούθησε μια ιδιαίτερη προσέγγιση και έκρινε ότι το άρθρο 4 παρ.3 της ΕΣΔΑ δεν οριοθετεί την κανονιστική εμβέλεια του άρθρου 9 και θεμελίωσε το συλλογισμό της στην εξελικτική και δυναμική ερμηνεία της ΕΣΔΑ, με βάση το διαμορφούμενο consensus μεταξύ των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο τρόπος ερμηνείας του Δικαστηρίου αποδεικνύει ότι η Σύμβαση αποτελεί ένα «ζωντανό κείμενο» που ενσωματώνει συνεχώς κανόνες και πρότυπα από την διεθνή έννομη τάξη. Σημαντικό στοιχείο για να υπαχθεί η αντίρρηση συνείδησης στο άρθρο 9 αποτελούν η δύναμη, η συνεκτικότητα και η σπουδαιότητα αυτής. Τα παραπάνω στοιχεία πληρούσε ο προσφεύγων και σε συνδυασμό με την τροποποίηση του νομοθετικού καθεστώτος της Αρμενίας σχετικά με την εναλλακτική θητεία, έδωσαν στο Δικαστήριο την ευκαιρία να απαλλάξει πανηγυρικά τον προσφεύγοντα από την υποχρέωση στράτευσης.

Ωστόσο αυτή η απαλλαγή δεν συνιστούσε προνομιακή εξαίρεση από μια καθολική υποχρέωση των πολιτών αλλά αποτελούσε έμπρακτη απόδειξη

⁶⁵ ΕΔΔΑ, Bayatyan v. Armenia, 7.7.2011

σεβασμού και προστασίας των πεποιθήσεων μιας θρησκευτικής μειονότητας βασισμένη σε θεμελιωμένους και πειστικούς λόγους. Η ευκαιρία που δίνεται στους αντιρρησίες συνείδησης να υπηρετήσουν την κοινωνία όπως υπαγορεύει η συνείδηση τους διασφαλίζει μια συνεκτικότητα και σταθερή πολυφωνία και προωθεί την θρησκευτική αρμονία και ανεκτικότητα στην κοινωνία.

Υπόθεση Παπαβασιλάκης

Μία από τις πρόσφατες υποθέσεις αντιρρησιών συνείδησης που απασχόλησε το ΕΔΔΑ και οδήγησε σε άλλη μία καταδίκη την χώρα μας, αποτέλεσε η υπόθεση του αντιρρησία Λεωνίδα Παπαβασιλάκη⁶⁶.

Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο Υπουργός Άμυνας απέρριψε αίτημα του προσφεύγοντος για υπαγωγή του στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης, κατόπιν ομόφωνης αρνητικής γνώμης της επιτροπής του άρ. 62 του ν. 3421/2005. Κατά το νόμο, η γνωμοδοτική επιτροπή⁶⁷ απαρτίζεται από ένα σύμβουλο ή πάρεδρο του ΝΣΚ, δύο αξιωματικούς του στρατού και δύο καθηγητές ΑΕΙ φιλοσοφίας, κοινωνικών και πολιτικών επιστημών ή ψυχολογίας, οι οποίοι ορίζονται με τους αναπληρωτές τους. Εν προκειμένω, η επιτροπή, ενώπιον της οποίας διενεργήθηκε η συνέντευξη του προσφεύγοντος, γνωμοδότησε με τριμελή σύνθεση (μέλος του ΝΣΚ και δύο στρατιωτικοί), χωρίς τη συμμετοχή καθηγητών ΑΕΙ.

Κατά το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ, το κράτος έχει θετική υποχρέωση για εγκαθίδρυση και λειτουργία αποτελεσματικού μηχανισμού εξέτασης των αιτημάτων υπαγωγής στο καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης. Η σχετική

⁶⁶ ΕΔΔΑ, Papavasiliakis v. Greece (66899/14)

⁶⁷ Καθόκοντα προέδρου της παραπάνω επιτροπής εκτελεί ο σύμβουλος ή ο πάρεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, χρέη δε εισηγητή και γραμματέα εκτελεί ο αξιωματικός του στρατολογικού (πλέον νομικού) σώματος. Η επιτροπή ευρίσκεται σε απαρτία εφόσον οι παρόντες είναι περισσότεροι από τους απόντες. Οι αποφάσεις λαμβάνονται κατά πλειοψηφία, στις περιπτώσεις δε ισοψηφίας, υπερισχύει η ψήφος του προέδρου. Υπουργική Απόφαση Φ.420/79/81978/Σ.300/21-12-2005/Αποφ. ΥΕΘΑ/2005

διαδικασία πρέπει να παρέχει τις απαιτούμενες εγγυήσεις αμερόληπτης και ανεξάρτητης κρίσης. Στην εν λόγω υπόθεση, η επίμαχη διαδικασία δεν παρείχε τέτοιες εγγυήσεις, δεδομένου ότι δεν συμμετείχαν καθηγητές ΑΕΙ (τα τακτικά μέλη ή οι αναπληρωτές τους) στη σύνθεση της επιτροπής, η οποία απαρτίσθηκε κατά πλειοψηφία από μόνιμους αξιωματικούς του στρατού, πρόσωπα στα οποία ο προσφεύγων φοβόταν δικαιολογημένα ότι δεν θα μπορούσε να εκφράσει επιτυχώς την ιδεολογία του, προς θεμελίωση του αιτήματός του.

Το ΣτΕ με τη σειρά τα απέρριψε⁶⁸ ως αβάσιμο τον οικείο λόγο ακυρώσεως (με το σκεπτικό ότι, οσάκις ο νομοθέτης προβλέπει σε συλλογικό όργανο της Διοικήσεως τη συμμετοχή μη υπηρεσιακών μελών, λόγω της ιδιότητάς τους ή λόγω ορισμένων ειδικών γνώσεων, τα μέλη αυτά, εάν ο νόμος δεν ορίζει διαφορετικά, μετέχουν ισοτίμως με τα λοιπά μέλη του συλλογικού οργάνου και, περαιτέρω, ότι, εφόσον όλα τα μέλη του συλλογικού οργάνου της προαναφερομένης επιτροπής μετέχουν σε αυτό ισότιμα, η απουσία δύο εκ των πέντε μελών του, χωρίς να επηρεάζει την απαρτία αυτού, δεν αλλοιώνει την φυσιογνωμία του) και εξέτασε μόνο τη νομιμότητα της επίδικης πράξης, χωρίς να κρίνει την ουσία της υπόθεσης, με αποτέλεσμα να μην θεραπευθεί η παραπάνω πλημμέλεια.

Ο Λεωνίδας Παπαβασιλάκης προσέφυγε το ΕΔΔΑ παραπονούμενος για παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο υπό τα ανωτέρω δεδομένα διαπίστωσε πράγματι παραβίαση του άρθρου 9 ΕΣΔΑ και εκτίμησε ότι οι αρμόδιες Αρχές παρέλειψαν υπό τις περιστάσεις της υπόθεσης, την θετική τους υποχρέωση του άρθρου 9 να διαβεβαιώσουν ότι η συνέντευξη των αντιρρησιών συνείδησης ενώπιον της Επιτροπής διεξάγεται υπό συνθήκες που σέβονται την διαδικαστική αποτελεσματικότητα και την ισοτιμία που απαιτείται από το άρθρο 62 του Ν.3421/2005. Για την κατάρτιση μιας αποτελεσματικής έρευνας ουσιαστικός όρος αποτελεί η ανεξαρτησία των ατόμων που την έχουν

⁶⁸ ΣτΕ 1289/2014

αναλάβει ώστε να αξιολογηθεί η σοβαρότητα των πεποιθήσεων του ενδιαφερομένου.

Επιπλέον, το ΕΔΔΑ παρέθεσε απόσπασμα των παρατηρήσεων της ελληνικής Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, το οποίο αναφέρει πως «η αρμόδια Αρχή που θα αποφασίζει αν ένα άτομο θα πρέπει να εκπληρώσει εναλλακτική υπηρεσία ή όχι, θα πρέπει να είναι ανεξάρτητη και να μην περιλαμβάνει μέλη της στρατιωτικής διοίκησης. [...] Η πρόταση συμβαδίζει με τις πρόσφατες συστάσεις της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, στις οποίες ουσιαστικά επαναλαμβάνεται η από το 2005 προτροπή της Επιτροπής να τεθεί η εξέταση των αιτήσεων υπό τον πλήρη έλεγχο πολιτικών αρχών». Επιπλέον, επισημαίνεται πως πρέπει να προστεθούν δυο πολιτικοί εκπρόσωποι: Ένας του υπουργείου Εσωτερικών και ένας του υπουργείου Υγείας.

Μάλιστα για την υπόθεση Παπαβασιλάκης κατά Ελλάδος η Εθνική Επιτροπή εξέφρασε τη δυσaréσκειά της για τη μη αποδοχή των συστάσεων για τους αντιρρησίες συνείδησης οι οποίες έγιναν προς την Ελλάδα, στο πλαίσιο του δευτέρου κύκλου της Οικουμενικής Περιοδικής Αξιολόγησης από το Συμβούλιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ.

Η πλούσια νομολογία που παρατέθηκε καταδεικνύει τη σημασία που αποδίδει το Δικαστήριο στη θρησκευτική ελευθερία και την ελευθερία σκέψης και συνείδησης των αντιρρησιών συνείδησης και την ανάγκη εναρμόνισης των εγχώριων νομοθεσιών και πρακτικών που άπτονται ζητημάτων εναλλακτικής υπηρεσίας. Οι εθνικές αρχές μπορούν, βεβαίως να ασκήσουν τις ρυθμιστικές τους αρμοδιότητες, αυτές, όμως περιορίζονται από την υποχρέωση ουδετερότητας και αμεροληψίας του Κράτους έναντι των αντιρρησιών συνείδησης.

ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα εξεταστούν ισάριθμες περιπτώσεις αντιρρησιών συνείδησης για ιδεολογικούς λόγους⁶⁹ που απασχόλησαν έντονα την κοινή γνώμη αλλά και την Πολιτεία και αποτέλεσαν εφαλτήριο για νομοθετικές παρεμβάσεις στο ζήτημα της εναλλακτικής υπηρεσίας.

Τα έτη 1986-1987 αναδείχτηκαν οι πρώτοι μη θρησκευτικοί αντιρρησίες συνείδησης. Οι δηλώσεις τους ήταν ανατρεπτικές, είχαν ανθρωπιστικό χαρακτήρα, δεν περιόριζαν την άρνηση σε ένα είδος στρατού ή πολιτικού συστήματος και προωθούσαν τη μη-βία και την κοινωνική ανυπακοή.

Μιχάλης Μαραγκάκης

Το 1986 ο Μιχάλης Μαραγκάκης ήταν ο πρώτος Έλληνας που δήλωσε δημόσια την άρνησή του να καταταγεί στον ελληνικό στρατό για πολιτικούς λόγους. Καταδικάστηκε σε πέντε χρόνια φυλάκισης, πέρασε από ισάριθμες στρατιωτικές φυλακές, προχώρησε σε τρεις απεργίες πείνας έως ότου τελικά απελευθερωθεί το Δεκέμβριο του 1988. Ο αγώνας του δημιούργησε μαζικά κινήματα συμπαράστασης που ξεπέρασαν τα ελληνικά σύνορα -θέτοντας παράλληλα μια σειρά αιτημάτων στη ελληνική κοινωνία όπως η αποποινικοποίηση της άρνησης στράτευσης και η θέσπιση εναλλακτικών κοινωνικών υπηρεσιών. Σήμερα, εκείνο το πρώτο κίνημα αντιρρησιών συνείδησης, εκφράζεται από τον Σ.Α.Σ (Σύνδεσμο Αντιρρησιών Συνείδησης).

Η περίπτωση του Μιχάλη Μαραγκάκη αποτέλεσε το έναυσμα να ασχοληθεί έντονα η Πολιτεία και η Κυβέρνηση με το θέμα των αντιρρησιών συνείδησης και κατέδειξε με emphaticό τρόπο την ανάγκη νομοθετικής πρωτοβουλίας επί του ζητήματος της εναλλακτικής θητείας. Πράγματι το διάστημα κατά το οποίο ο Μιχάλης Μαραγκάκης βρισκόταν στην εντατική του 401

⁶⁹ Βλ. Σωτήρης Λιόσης, Αντιρρησίες Συνείδησης σελ. 73, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2004

Στρατιωτικού Νοσοκομείου, τον επισκέφτηκε ο τότε Υπουργός Παιδείας, Γιώργος Παπανδρέου και δεσμεύτηκε ότι σύντομα το Υπουργείο Άμυνας θα ασχοληθεί με το ζήτημα των αντιρρησιών. Ο Στάθης Γιώτας, υφυπουργός Εθνικής Άμυνας της τότε κυβέρνησης με δήλωσή του τόνισε ότι η κυβέρνηση προτίθεται να νομοθετήσει για να ρυθμίσει το θέμα των αντιρρησιών συνείδησης. Βέβαια άργησε αρκετά να προχωρήσει το ζήτημα της εναλλακτικής θητείας, καθώς υπήρξαν έντονες αντιδράσεις και φωνές τόσο από τον χώρο της Εκκλησίας όσο και από την πλευρά των Ενόπλων Δυνάμεων. Παρόλα αυτά η συγκεκριμένη υπόθεση ευαισθητοποίησε έντονα την κοινωνία και τους κρατικούς φορείς και η Ελλάδα ξεκίνησε την προσπάθειά της να συμμορφωθεί με τα διεθνή πρότυπα και να πάψουν πλέον οι κατάφορες παραβιάσεις των ατομικών δικαιωμάτων όσων αρνούσαν την εκπλήρωση ένοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης.

Νίκος Καρανίκας

Το όνομα του Νίκου Καρανίκα έχει συνδεθεί στενά με τον όρο «αντιρρησίας συνείδησης». Το 1995 καταδικάστηκε για ανυποταξία σε 4 χρόνια φυλάκιση, με αποτέλεσμα τον Αύγουστο του ίδιου έτους να μπει στη φυλακή, από την οποία βγήκε τον Δεκέμβριο, έπειτα από μείωση της ποινής μου σε 1 χρόνο με αναστολή. Αφού εξέτισε την ποινή του, κατηγορήθηκε για λιποταξία, καθώς αρνήθηκε και πάλι να παρουσιαστεί. Ωστόσο, το 2000 απαλλάχθηκε από αυτήν την κατηγορία της λιποταξίας από το Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης.

Το 2013 αθώωθηκε από το Στρατοδικείο Θεσσαλονίκης και το αδίκημα της ανυποταξίας. Ωστόσο τρεις μήνες μετά την αθώωσή του συνελήφθη εκ νέου από την Αστυνομία διωκόμενος και πάλι για το διαρκές αδίκημα της ανυποταξίας. Με τη συμπλήρωση του 45^{ου} έτους της ηλικίας του ο Νίκος Καρανίκας έπαψε να υπέχει στρατιωτικές υποχρεώσεις κι έτσι τακτοποιήθηκε και στρατολογικά.

Για την περίπτωση του αντιρρησία συνείδησης Νίκου Καρανίκα, η Διεθνής Αμνηστία είχε δηλώσει με ανακοίνωσή της: «Σε κάθε περίπτωση, ο αντιρρησίας

συνείδησης Νικόλαος Καρανίκας, όπως και κάθε άλλος πολίτης, δεν θα έπρεπε να είχε δικαστεί από στρατοδικείο. Αυτό άλλωστε έχει κρίνει ρητά και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: υπάρχει παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (Άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων) όταν δικάζονται αντιρρησίες συνείδησης από στρατοδικεία». Και κάλεσε την Ελλάδα να «συμμορφώνεται με τις διεθνείς υποχρεώσεις της και να παραβιάζει τα δικαιώματα των αντιρρησιών συνείδησης».

Νίκος Μαζιώτης

Μία από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αντιρρησιών συνείδησης που απασχόλησε τόσο την κοινή γνώμη όσο και τον νομικό κόσμο αποτέλεσε ο περιβόητος τρομοκράτης Νίκος Μαζιώτης. Ο γνωστός κακοποιός είναι χαρακτηριστική περίπτωση ιδεολογικού αντιρρησία συνείδησης, ο οποίος δηλώνει αναρχικός και αρνείται να υποταχτεί στο Κράτος και στην εξουσία της αστικής τάξης σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του. Άλλωστε ο ίδιος έχει δηλώσει κατά το παρελθόν ότι «αυτός που διατάζει, αυτός που κατέχει όπλα, αυτός που είναι βίαιος και στα λόγια και στις πράξεις του, δεν έχει καμιά σχέση με κανένα ελεύθερο συμβόλαιο».

Ο Νίκος Μαζιώτης έγινε πρώτη φορά ευρέως γνωστός το 1991 καθώς συνελήφθη έως αντιρρησίας συνείδησης και στις 16 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους το Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών τον καταδικάζει σε φυλάκιση ενός έτους με τρίχρονη αναστολή. Το 1992 συνελήφθη ξανά τον Οκτώβριο για ανυποταξία και προσβολή του στρατού. Τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς, λίγο πριν από τη δίκη του, έκανε απεργία πείνας για 57 ολόκληρες ημέρες, όταν κρατούνταν στις στρατιωτικές φυλακές Παύλου Μελά στη Θεσσαλονίκη. Ύστερα από μεγάλες κινητοποιήσεις κοινωνικών οργανώσεων τον Ιανουάριο του 1993 αφέθηκε τελικά ελεύθερος.

Στις 17 Φεβρουαρίου 1998 το Πενταμελές Στρατοδικείο Αθηνών του επιβάλλει εφέσιμη ποινή δέκα μηνών για άρνηση στράτευσης ως αντιρρησία συνείδηση ενώ τον Οκτώβριο του ίδιου έτους καταδικάζεται⁷⁰ σε οκτώ μήνες φυλάκιση για την άρνησή του να υπηρετήσει τη θητεία του.

Η περίπτωση του Νίκου Μαζιώτη δείχνει ότι πίσω από τη στάση ζωής και την ιδεολογία που επικαλούνταν έκρυβε διαφορετικά κίνητρα, τα οποία δεν πείθουν για την βασιμότητα των επιχειρημάτων του ότι είναι κατά της βίας και της χρήσης όπλων.

Κωνσταντίνος Κυριακίδης

Η περίπτωση του αντιρρησία Κ. Κυριακίδη είχε απασχολήσει έντονα την κοινή γνώμη και είχε προκαλέσει θύελλα αντιδράσεων από διάφορους φορείς. Ο ανωτέρω ως Μάρτυρας του Ιεχωβά είχε αναγνωριστεί αντιρρησίας συνείδησης για θρησκευτικούς λόγους και υπηρετούσε εναλλακτική πολιτική κοινωνική υπηρεσία στο Θεραπευτήριο Χρονίων Παθήσεων Αγίου Νικολάου Λασιθίου⁷¹ στην Κρήτη. Κατηγορήθηκε λοιπόν ότι κακοποίησε πέντε τρόφιμους στο Θεραπευτήριο προκαλώντας εγκαύματα στα άνω και κάτω άκρα τους με οινόπνευμα, στο οποίο έβαζε φωτιά. Τον δράστη αναγνώρισε ο μόνος από τους τρόφιμους που μπορούσε να επικοινωνήσει με το περιβάλλον. Ύστερα από αυτήν την αποτρόπαια πράξη ο Κυριακίδης παραδέχτηκε την πράξη του μόνο γι' αυτόν τον τρόφιμο που τον αναγνώρισε και ισχυρίστηκε ότι το έκανε γι' αστείο.

Ο Πρόεδρος του Ιδρύματος δήλωσε ότι ο Κυριακίδης είχε απασχολήσει στο παρελθόν μόνο για μικροπροβλήματα. Για τον αντιρρησία σχηματίστηκε εν τέλει δικογραφία, τέθηκε σε διαθεσιμότητα και δόθηκε διαταγή για τη διενέργεια ΕΔΕ στο αρμόδιο στρατολογικό γραφείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Κυριακίδης

⁷⁰ Βλ. εφημ. Ελευθεροτυπία, 24 Οκτωβρίου 1998, σ. 47

⁷¹ Βλ. εφημ. Η Χώρα, 24 Αυγούστου 2001, σ. 19

όσο εκτελούσε την εναλλακτική υπηρεσία, εκδιώχθηκε από την Εκκλησία των Μαρτύρων του Ιεχωβά.

Μαρίνος Ριτσούδης

Ο Μαρίνος Ριτσούδης αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση καθώς δεν αφορά αντίρρηση συνείδησης στην εκπλήρωση στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης αλλά πρόκειται για μόνιμο Αξιωματικό του Πολεμικού Ναυτικού που αρνήθηκε να εκτελέσει διαταγή επικαλούμενος θρησκευτικούς λόγους.

Συγκεκριμένα, το 1999 αρνήθηκε να συμμετάσχει στη βομβιστική επίθεση της Σερβίας από το ΝΑΤΟ, όντας διοικητής του πολεμικού πλοίου «Θεμιστοκλής» και επέστρεψε το πλοίο στο λιμάνι του. Ο ίδιος ισχυρίστηκε ότι πέρα από τους θρησκευτικούς λόγους, στην απόφαση αυτή τον οδήγησαν η κοινή ιστορία και η κοινή κουλτούρα των δύο λαών. Η άρνηση του αυτή τον οδήγησε ενώπιον του Πενταμελούς Ναυτοδικείου Πειραιώς, από το οποίο καταδικάστηκε με ποινή φυλάκισης δύο ετών και έξι μηνών με τριετή αναστολή.

Πρόκειται για μια χαρακτηριστική περίπτωση σύγκρουσης καθηκόντων, καθώς ο νεαρός αξιωματικός βρέθηκε στο δίλημμα να επιλέξει ανάμεσα στο στρατιωτικό του καθήκον και στη θρησκευτική του πίστη. Χαρακτηριστικά ο συνήγορός του υποστήριξε στον Τύπο ότι ο πελάτης του είναι εκ «πεπιοιθήσεως δράστης» κατά το γερμανικό πρότυπο⁷² Überzeugungstäter. Η παραπάνω ενέργεια οδήγησε στην απόταξη του Ριτσούδη από το Πολεμικό Ναυτικό. Η υπόθεση έφτασε στο ΕΔΔΑ χωρίς ωστόσο θετικό αποτέλεσμα για τον ίδιο.

Από τις παραπάνω ενδεικτικές περιπτώσεις αντιρρησιών συνείδησης προκύπτει ότι πολλές φορές η επικαλούμενη αντίρρηση συνείδησης ως προς την

⁷² Τον όρο «δράστης εκ πεπιοιθήσεως» εισήγαγε στην ποινική επιστήμη ο G. Radbruch ζητώντας όχι να μην τιμωρηθεί ο δράστης ως εγκληματίας, αλλά να κριθεί ως ένα είδος αιχμαλώτου πολέμου σε εσωτερικό πόλεμο.

υποχρέωση στράτευσης συνιστά ένα απλά «καταφύγιο» για όψιμους και συχνά περιστασιακούς αρνητές της στράτευσης, καθώς η εν γένει στάση ζωής τους δε συνάδει με τις πεποιθήσεις που επικαλούνται προκειμένου να αποφύγουν την ένοπλη εκπλήρωση της στρατιωτικής τους θητείας. Αντίθετα, σε ορισμένες περιπτώσεις διαφαίνεται ότι η γενική αντίληψη περί ζωής, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές ή ηθικές πεποιθήσεις εφαρμόζεται από τα άτομα απaráβατα και στη προσωπική τους ζωή με την τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς. Γι' αυτό το λόγο ο ρόλος της Ειδικής Επιτροπής του ΥΠΕΘΑ που εξετάζει τα αιτήματα υπαγωγής στην εναλλακτική υπηρεσία είναι κομβικός και θα πρέπει να εξετάζονται τα αληθινά και βαθύτερα κίνητρα⁷³ των αιτούντων αντιρρησιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Στην Ελλάδα δημιουργήθηκε το 1988 ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης ως μετεξέλιξη των επιτροπών συμπαράστασης στον Θανάση Μακρή και Μιχάλη Μαραγκάκη, των πρώτων Ελλήνων που διακήρυξαν δημόσια την άρνησή τους να στρατευτούν για μη θρησκευτικούς συνειδησιακούς λόγους.

Τα μέλη του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης, προέρχονται από πολλούς και πολλές φορές ετερόκλητους χώρους, με πολλές και διαφορετικές αφετηρίες. Αυτό που τους ενώνει, είναι η άρνησή τους να ενταχτούν στον στρατιωτικό μηχανισμό, άρνηση που εκφράζεται σταθερά και δημόσια. Πυρήνες του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης λειτουργούν στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη, ενώ σημεία πληροφόρησης υπάρχουν και σε άλλες πόλεις. Από το 2003, ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης λειτουργεί με τη νομική μορφή του

⁷³ Βλ. Α. Τόσκα, «Άοπλη ή εναλλακτική πολιτική-κοινωνική υπηρεσία των αντιρρησιών συνείδησης ΝοΒ 1998

Σωματείου. Επίσης, εκπροσωπεί στην Ελλάδα το European Bureau of Conscientious Objectors⁷⁴ και την War Resisters' International⁷⁵.

Στο άρθρο 2 του καταστατικού του Συνδέσμου Αντιρρησιών Συνείδησης⁷⁶ απαριθμούνται οι σκοποί λειτουργίας του σωματείου, οι οποίοι είναι οι εξής:

- α) Η αποτροπή του πολέμου και η προώθηση της ειρήνης.
- β) Η αναγνώριση της άρνησης στράτευσης για λόγους συνείδησης ως βασικού ανθρώπινου δικαιώματος και η αποποινικοποίηση της.
- γ) Η διεκδίκηση του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης σε κάθε μορφής υποστήριξη που ο πολίτης καλείται να προσφέρει στο στρατό.
- δ) Η νομική και οικονομική υποστήριξη κρατούμενων ή με κάθε τρόπο διωκόμενων αντιρρησιών συνείδησης (λ.χ. καταβολή εγγύησης, άσκηση ενδίκων μέσων, πρόσληψη δικηγόρων κ.τ.λ.).
- ε) Η παροχή πληροφόρησης για την άρνηση στράτευσης, την αντιμιλιταριστική δράση και την προώθηση της αντίρρησης συνείδησης ως στάσης μέσα στην κοινωνία.
- στ) Η κοινωνική υποστήριξη των αντιρρησιών συνείδησης έτσι ώστε να έχουν ελεύθερη και ίση πρόσβαση στην κοινωνική και οικονομική ζωή και να μην υπόκεινται σε κανενός είδους διακρίσεις.
- ζ) Η πολιτική διεκδίκηση της απελευθέρωσης τυχόν κρατούμενων αντιρρησιών συνείδησης και της παύσης των διώξεων εναντίον τους.
- η) Η βελτίωση των όρων εκπλήρωσης της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας και η θεσμοθέτηση της δυνατότητας για μια αποδεκτή από τους αντιρρησίες εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία

⁷⁴ <http://www.ebco-beoc.org/>

⁷⁵ <https://www.wri-irg.org/en>

⁷⁶ <http://www.antirrisies.gr/>

θ) Η αντιμιλιταριστική δράση και η αποδόμηση των ιδεολογικών στηριγμάτων του μιλιταρισμού, ενδεικτικά δε η προσπάθεια για την παύση των εξοπλισμών, την κατάργηση της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας και κάθε στρατιωτικής ή παραστρατιωτική δομής.

Ο Σύνδεσμος Αντιρρησιών Συνείδησης εμφανίζει έντονη κοινωνική δράση για την προστασία των δικαιωμάτων όσων αρνούνται να υπηρετήσουν την ένοπλη θητεία τους. Πιο συγκεκριμένα παρέχει πληροφορίες για την άρνηση στράτευσης στους ενδιαφερόμενους και δουλεύει για την θεσμοθέτηση δίκαιης εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας. Επιπλέον, στηρίζει τους κρατούμενους και διωκόμενους αντιρρησίες συνείδησης νομικά, οικονομικά και με κάθε δυνατό τρόπο και διεκδικεί την παύση κάθε διώξεως ενάντια στους αντιρρησίες συνείδησης. Τέλος, προωθεί με συνέπεια την υπόθεση της ειρήνης και του αντιμιλιταρισμού σε συνεργασία με άλλες ανάλογες οργανώσεις, χωρίς να εξυπηρετεί άλλους, π.χ. κομματικούς, στόχους και εργάζεται προς την κατεύθυνση της κατάργησης του θεσμού της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας.

Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΜΝΗΣΤΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΕΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Διεθνής Αμνηστία (Amnesty International)⁷⁷ είναι διεθνής μη κυβερνητική ανεξάρτητη οργάνωση που συνεργάζεται με τα όργανα⁷⁸ του ΟΗΕ⁷⁹ και που έχει ως κύριο αντικείμενο την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτά έχουν θεσπιστεί για όλους τους ανθρώπους της Γης, σε οποιοδήποτε γεωγραφικό σημείο και ανεξαρτήτως πολιτικής παράταξης, ιδεολογίας, θρησκευτικού δόγματος, χρώματος, φυλής, ηλικίας, φύλου, εκπαίδευσης κτλ.

⁷⁷ www.amnesty.org

⁷⁸ Σύμφωνα με όργανα του ΟΗΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης (αλλά και την πρακτική κάποιων δυτικοευρωπαϊκών κρατών) η μη ύπαρξη καθεστώτος εναλλακτικής θητείας και η πρόβλεψη ποινών για την άρνηση στράτευσης αποτελεί λόγο παροχής πολιτικού ασύλου στους αντιρρησίες συνείδησης,

⁷⁹ Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) ή Ηνωμένα Έθνη (Η.Ε.) είναι ένας διεθνής οργανισμός παγκόσμιας εμβέλειας μεταξύ των κρατών του κόσμου με σκοπό τη συνεργασία στο Διεθνές Δίκαιο, την ασφάλεια, την οικονομική ανάπτυξη και την πολιτική ισότητα.

Η Διεθνής Αμνηστία είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένη αναφορικά με το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης στη χώρα μας και έχει εκφράσει κατά το παρελθόν με δημόσιες δηλώσεις αλλά και μέσω των ετήσιων εκθέσεων⁸⁰, τις ενστάσεις της σχετικά με τον τρόπο που μεταχειρίζεται το ελληνικό Κράτος τους αντιρρησίες.

Η οργάνωση έχει ασχοληθεί έντονα με το κύμα διώξεων αντιρρησιών συνείδησης που παρατηρήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα ανησυχεί ότι η δίωξη και η τιμωρία τους, σε κάποιες περιπτώσεις επανειλημμένα για την ίδια πράξη της άρνησης να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία για λόγους συνείδησης παραβιάζει το δικαίωμα τους στην ελευθερία της συνείδησης. Επίσης, υποστηρίζει ότι αυτοί που κατά το παρελθόν έχουν κρατηθεί κατά παράβαση του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία, έχουν υπάρξει κρατούμενοι συνείδησης και έχουν υποστεί αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση.

Επιπλέον, η Διεθνής Αμνηστία έχει επισημάνει πολλές φορές τον τιμωρητικό χαρακτήρα της εναλλακτικής πολιτικής υπηρεσίας στην Ελλάδα, καθώς αυτοί που έχουν αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία απαιτείται να υπηρετήσουν μια εναλλακτική πολιτική υπηρεσία 15 μηνών που είναι πολύ μεγαλύτερη από την στρατιωτική θητεία εννιά μηνών στον Στρατό Ξηράς, όπου υπηρετεί η πλειονότητα των στρατευσίμων. Ως τέτοια, έχει τιμωρητικό χαρακτήρα και κάνει διακρίσεις εις βάρος των αντιρρησιών συνείδησης, και, ως εκ τούτου είναι ασύμβατη με τα ευρωπαϊκά και διεθνή πρότυπα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Αναλόγως, η δίωξη και τιμωρία των αντιρρησιών συνείδησης εξαιτίας της άρνησης τους να υπηρετήσουν στρατιωτική θητεία ή, στην περίπτωση των ολικών αρνητών στράτευσης, να υπηρετήσουν επίσης την τιμωρητική και μεροληπτική εναλλακτική υπηρεσία, ισοδυναμεί με δίωξη και τιμωρία τους για την

⁸⁰ Βλ. έκθεση του Ευρωπαϊκού Γραφείου Αντιρρησιών Στράτευσης (Οκτώβριος 2014)

άσκηση του δικαιώματος τους στην ελευθερία της συνείδησης, κατά παράβαση των διεθνών υποχρεώσεων της Ελλάδας για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η Διεθνής Αμνηστία τονίζει ότι τα διεθνή πρότυπα ορίζουν πως οποιαδήποτε εναλλακτική υπηρεσία την οποία απαιτείται να υπηρετήσουν οι αντιρρησίες συνείδησης πρέπει να είναι γνήσια πολιτική, υπό πολιτικό έλεγχο, και μη τιμωρητικής φύσης ή διάρκειας. Επιπρόσθετα, οι επανειλημμένες διώξεις και δίκες ατόμων για το ίδιο αδίκημα που πηγάζει από την ίδια πράξη αντίρρησης συνείδησης παραβιάζει το Άρθρο 14 παράγραφος 7 του Διεθνούς Συμφώνου⁸¹ για τα ατομικά δικαιώματα που αφορά την έννοια της απαγόρευσης δίωξης ή εκδίκασης προσώπου για δεύτερη «παράβαση» αν αυτή έχει ως αφετηρία ουσιαστικά όμοια πραγματικά περιστατικά. Η μη συνεκτίμηση λοιπόν του στοιχείου της πρώτη ποινικής διαδικασίας ισοδυναμεί με μια κατάσταση στην εσωτερική έννομη τάξη που παραγνωρίζει την αρχή *ne bis in idem*.

Επιπρόσθετα, η Διεθνής Αμνηστία αντιτίθεται στις δίκες πολιτών, συμπεριλαμβανομένων και των αντιρρησιών συνείδησης, από στρατοδικεία, διότι εγείρονται σοβαρές ανησυχίες σχετικά με το δικαίωμα τους στη δίκαιη δίκη. Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει στην περίπτωση ενός Τούρκου⁸² αντιρρησία συνείδησης, ο οποίος δικάστηκε από ένα δικαστήριο αποτελούμενο αποκλειστικά από στρατιωτικούς, ότι συνιστά παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη σύμφωνα με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ.

Ακόμη, η Διεθνής Αμνηστία αναφέρει στις ετήσιες εκθέσεις της ότι ο συνολικός αριθμός αιτημάτων υπαγωγής στην εναλλακτική υπηρεσία για ιδεολογικούς λόγους που γίνονται δεκτά είναι πολύ μικρός και δυσανάλογος με τον αντίστοιχο των αντιρρησιών για θρησκευτικούς λόγους. Μάλιστα τονίζεται η ανάγκη θέσπισης ανεξάρτητων και αμερόληπτων οργάνων λήψεως αποφάσεων

⁸¹ «Κανείς δεν πρέπει να δικάζεται ή να τιμωρείται εκ νέου για ένα αδίκημα για το οποίο έχει ήδη καταδικαστεί ή απαλλαγεί με τελεσίδικη απόφαση σύμφωνα με το δίκαιο και την ποινική δικονομία κάθε χώρας»

⁸² ΕΔΔΑ, *Erceper v. Turkey*, application no. 43965/04, 22/11/2011

με έργο να διαπιστώνουν εάν μια αντίρρηση συνείδησης πράγματι υφίσταται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Προς αυτήν την κατεύθυνση η οργάνωση προτείνει στις ελληνικές αρχές το ενδεχόμενο να θέσουν την αξιολόγηση των αιτήσεων υπό τον έλεγχο πολιτικών αρχών και όχι στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Υπουργείου Άμυνας.

Η Διεθνής Αμνηστία λοιπόν καλεί την Ελλάδα να εναρμονίσει τη νομοθεσία και την πρακτική της στο ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης με το ευρωπαϊκό και διεθνές δίκαιο ώστε να πάψει να είναι η εναλλακτική υπηρεσία τιμωρητική και μεροληπτική και να εξαλειφθούν οι επανειλημμένες διώξεις αντιρρησιών συνείδησης.

ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ)⁸³ είναι το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας σε θέματα προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Έχει συσταθεί με το Ν. 2667/1998 σύμφωνα με κανόνες των Ηνωμένων Εθνών, τις «Αρχές των Παρισίων». Σε αυτήν μετέχουν πρόσωπα οριζόμενα από τριάντα δύο φορείς (ανεξάρτητες Αρχές, πανεπιστημιακές σχολές νομικών και πολιτικών επιστημών, συνδικαλιστικές οργανώσεις, ΜΚΟ, πολιτικά κόμματα και υπουργεία).

Η ΕΕΔΑ έχει δείξει σταθερό ενδιαφέρον για θέματα σχετικά με την ελευθερία της συνείδησης. Συγκεκριμένα, έχει επανειλημμένα αντιμετωπίσει χρόνιες παραβιάσεις των δικαιωμάτων των αντιρρησιών συνείδησης ενώ ταυτόχρονα υπογραμμίζει την ανάγκη εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με τις διεθνείς και τα ευρωπαϊκά πρότυπα για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ήδη από το 2001⁸⁴, υπογράμμισε την επιτακτική ανάγκη για τη λήψη συνολικών νομοθετικών πρωτοβουλιών σχετικά με το θέμα των αντιρρησιών συνείδησης, με ιδιαίτερη έμφαση σε θέματα όπως η έλλειψη ανεξαρτησίας και αμεροληψίας των

⁸³ <http://www.nchr.gr>

⁸⁴ Βλ. Έκθεση 2001/ΕΕΔΑ, σελ. 166

αρμόδιων αρχών όταν αποφασίζει για το καθεστώς των αντιρρησιών συνείδησης, τη διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας, η οποία είναι πολύ μεγαλύτερη από εκείνη της στρατιωτικής θητείας και την επανειλημμένη τιμωρία της αντίρρησης συνείδησης κατά παράβαση της αρχής *ne bis in idem*.

Στην τετραετή αναλυτική έκθεση 2017 για την αντίρρηση συνείδησης προς τον Ύπατο Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ΕΕΔΑ επισήμανε αρκετά κενά και ελλείψεις στην ελληνική νομοθεσία ως προς τις βέλτιστες πρακτικές αντιμετώπισης των αντιρρησιών συνείδησης. Ειδικότερα στην έκθεση αναφέρεται η έλλειψη αναγνώρισης του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης κατά τη διάρκεια στρατιωτικής θητείας, καθώς και για εκείνους που υπηρετούν οικειοθελώς στις ένοπλες δυνάμεις και το επαγγελματικό προσωπικό. Επίσης, στην σχετική έκθεση⁸⁵ τονίζεται η έλλειψη αναγνώρισης του δικαιώματος στην αντίρρηση συνείδησης σε περίοδο πολέμου, αφού σύμφωνα με το άρθρο 65 παρ. 2 του Ν.3421/2005, σε περίοδο πολέμου, οι διατάξεις για την εναλλακτική υπηρεσία μπορεί να αναστέλλονται με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Ο ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ ΣΤΟ ΠΛΕΥΡΟ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Ο Συνήγορος του Πολίτη⁸⁶ είναι ανεξάρτητη διοικητική αρχή που έχει ως δηλωμένο σκοπό τη διαμεσολάβηση μεταξύ των πολιτών και της Διοίκησης, δηλαδή των δημοσίων υπηρεσιών, των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ), των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου (ΝΠΔΔ) και ορισμένων επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας. Η διαμεσολάβηση αποσκοπεί στην προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών, την υπεράσπιση του πολίτη έναντι διακρίσεων εις βάρος του, την καταπολέμηση της κακοδιοίκησης και την τήρηση της νομιμότητας. Η διερεύνηση ξεκινάει κατόπιν έγκαιρης αναφοράς του πολίτη,

⁸⁵ Βλ. Submission to the quadrennial analytical report 2017 on conscientious objection to military service of the UN High Commissioner of Human Rights

⁸⁶ Συστάθηκε με τον Ν.2477/1977 (ΦΕΚ Α' 59/18-04-1997)

αφού πρώτα έχει γίνει προσπάθεια να επιλυθεί το ζήτημα με τον ίδιο τον φορέα και εφόσον η προσπάθεια απέβη άκαρπη ή προβληματική.

Ο Συνήγορος του Πολίτη δραστηριοποιείται ιδιαίτερα σε θέματα που αφορούν στον κύκλο των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ως εκ τούτου είναι θεσμός, στον οποίο προσφεύγουν συχνά οι αντιρρησίες συνείδησης. Έτσι ο ΣτΠ έχει ασχοληθεί έντονα με ζητήματα εναλλακτικής υπηρεσίας και παρουσιάζει τις σχετικές προτάσεις του στις ετήσιες εκθέσεις της Αρχής ενώ βρίσκεται σε συνεχή διάλογο με το ΓΕΕΘΑ και το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας.

Παρακάτω θα γίνει μια συνοπτική παρουσίαση των σχετικών προτάσεων⁸⁷ του ΣτΠ αναφορικά με το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης στην Ελλάδα αλλά και την ΕΠΚΥ.

Αρχικά, ο ΣτΠ έχει προτείνει να αλλάξει η εποπτεύουσα αρχή που ως σήμερα είναι το ΓΕΕΘΑ, το οποίο πρέπει να κρατήσει μόνο τη στρατολογική παρακολούθηση και λήξη της ΕΠΚΥ. Επίσης, προτείνεται η ίδρυση ενός νέου φορέα, συλλογικού οργάνου με αρμοδιότητες που θα προκύπτουν από την ισχύουσα νομοθεσία με ονομασία «Συμβούλιο Εναλλακτικής Πολιτικής-Κοινωνικής υπηρεσίας».

Ως προς την χρονική διάρκεια της ΕΠΚΥ, ο ΣτΠ τονίζει ότι πρέπει να είναι γενικά εύλογη, να μην υπερβαίνει δηλαδή, κάποια όρια⁸⁸, πέραν των οποίων φαίνεται να προσλαμβάνει τιμωρητικό χαρακτήρα, και κρίνεται σκόπιμη η μείωση της σημερινής διάρκειας. Επιπλέον, θεωρεί επιβεβλημένη την κατάργηση των αμάχητων τεκμηρίων αναφορικά με τους λόγους συνείδησης που επικαλούνται οι ενδιαφερόμενοι, όπως η άδεια οπλοφορίας ή την συμμετοχή σε δραστηριότητες που συνδέονται με τη χρήση όπλων,

⁸⁷ Βλ. Συνήγορος του Πολίτη, Ειδική Έκθεση Ιούλιος 1999 (ΝΟΜΟΣ 2477/1997 “Συνήγορος του Πολίτη και Σώμα Ελεγκτών-Επιθεωρητών Δημόσιας Διοίκησης” Άρθρο 3, Παράγραφος 5)

⁸⁸ Κ. Σμιτσή, Αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: Η ανάδυση ενός δικαιώματος του ανθρώπου σε διεθνές επίπεδο, στο Δίκαιο & Πολιτική, τ. 17-18, σελ. 61-110.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον ΣΤΠ, ο αντιρρησίας πρέπει να διατηρήσει το δικαίωμα στην ΕΠΚΥ, ακόμα και αν πέσει σε βαρύ παράπτωμα. Προτείνει δηλαδή την κατάργηση με νόμο του όλου θεσμού της έκπτωσης, όπως προβλέπεται σήμερα στο άρθρο 64 παρ. 4 του Ν 3421/2005 και την αντικατάσταση με ένα νέο σύστημα ποινών.

Μάλιστα σχετικά με την πρόσφατη καταδίκη της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για τη διαδικασία εξέτασης αιτήσεων αντιρρησιών συνείδησης, ο Συνήγορος του Πολίτη είχε προειδοποιήσει τις αρμόδιες Αρχές από το 1999. Στην απόφαση «Παπαβασιλάκης κατά Ελλάδος» της 15.9.2016, η Ελλάδα καταδικάζεται για τις σοβαρές ελλείψεις στη διαδικασία και την άνιση μεταχείριση αντιρρησιών συνείδησης προκειμένου να υπαχθούν σε καθεστώς εναλλακτικής αντί στρατιωτικής υπηρεσίας. Το δικαστήριο παραπέμπει μάλιστα σε έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη και παραθέτει εκτενές απόσπασμά της.

Για το θέμα αυτό ο Συνήγορος του Πολίτη είχε παρέμβει ήδη από το 1999 με την πρώτη Ειδική Έκθεσή του, και έκτοτε επανερχόταν όποτε εμφανίζονταν νέες σχετικές αναφορές. Στην Ετήσια Έκθεση 2013 περιέλαβε την εξής επισήμανση, η οποία ήδη παρατίθεται αυτολεξεί στην απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου:

«Η προσωπική συνέντευξη ως μέσο διαπίστωσης λόγων συνείδησης είναι αυτή καθ' εαυτήν αμφιλεγόμενη, στο μέτρο που υπάγει το ενδιάθετο φρόνημα σε έλεγχο ειλικρίνειας. Καθίσταται όμως ακόμη περισσότερο ανησυχητική τόσο εξαιτίας προβλημάτων στη συγκρότηση και τη λειτουργία της επιτροπής (συχνή απουσία των μη στρατιωτικών, ελλιπής αιτιολόγηση), όπως αυτά προκύπτουν από σειρά σχετικών αναφορών, όσο και εξαιτίας μιας πάγιας πρακτικής άνισης μεταχείρισης: ενώ για τους λεγόμενους «θρησκευτικούς» αντιρρησίες η επιτροπή αρκείται στην προσκόμιση πιστοποιητικού της οικείας θρησκευτικής κοινότητας και δεν τους καλεί καν σε συνέντευξη, οι λεγόμενοι «ιδεολογικοί» αντιρρησίες

συχνά καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήσεις⁸⁹ που άπτονται ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, όπως η ένταξη σε συγκεκριμένο πολιτικό χώρο».

Η ΑΡΝΗΤΙΚΗ ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΝΣΚ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗ ΑΟΠΛΗΣ ΘΗΤΕΙΑΣ

Το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους (Ν.Σ.Κ.) αποτελεί ενιαία, ανώτατη Αρχή του Κράτους, υπό μορφή συλλογικού οργάνου της Δημόσιας διοίκησης που υπάγεται τόσο σε θέματα οργάνωσης όσο και υπηρεσιακής κατάστασης απευθείας στον Υπουργό Οικονομίας και Οικονομικών. Με το άρθρο 100Α του Συντάγματος, το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους, ως μεγάλο σώμα της διοίκησης, καθίσταται συνταγματικά προβλεπόμενος και κατοχυρωμένος θεσμός.

Το 1991 το Στρατιωτικό Γραφείο του ΥΠΕΘΑ υπέβαλε ερώτημα⁹⁰ προς το ΝΣΚ, το οποίο κλήθηκε να γνωμοδοτήσει σχετικά με το αν είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα η καθιέρωση του θεσμού της κοινωνικής (πολιτικής) θητείας για τους αρνούμενους να φέρουν τα όπλα και να υπηρετήσουν έστω και άοπλη θητεία στα πλαίσια των Ενόπλων Δυνάμεων, επικαλούμενοι τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις ή λόγους συνείδησης.

Η Ολομέλεια του ΝΣΚ τήρησε αρνητική στάση⁹¹ ως προς το ζήτημα της καθιέρωσης κοινωνικής θητείας υποστηρίζοντας ότι μια τέτοιου είδους παρέκκλιση από την ένοπλη εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας προσβάλλει το έννομο αγαθό της Εθνικής Άμυνας υπονομεύοντας τον σκοπό της, με την αποδυνάμωση της στρατιωτικής υπηρεσίας, της μαχιμότητας και της αποτελεσματικότητας των Ενόπλων Δυνάμεων. Πιο συγκεκριμένα παραβιάζουν ανεπιτρέπτως την συνταγματική προτεραιότητα του καθήκοντος, χάριν προσωπικής ιδεολογικής αντιλήψεως και ατομικού συμφέροντος εισάγοντας την απαράδεκτη ιδεολογική ένσταση κατά της λειτουργίας και του σκοπού των συνταγματικών κανόνων.

⁸⁹ Βλ. Δελτίο Τύπου Συνηγόρου του Πολίτη 16 Σεπ 2016

⁹⁰ Βλ. σχετ. Φ.454/173/Γ3644/1743/27 Αυγ 1991/ΣΓ ΥΠΕΘΑ

⁹¹ Γνωμοδότηση Ολομέλειας ΝΣΚ υπ' αριθμ. 699/1991

Σύμφωνα με την Ολομέλεια του ΝΣΚ, το Σύνταγμα είναι υπερκείμενος τυπικός νόμος απολύτως «κλειστός» μέσω της διατάξεως 13 παρ. 4 που αίρει τις θρησκευτικές αντιρρήσεις. Επίσης, σύμφωνα με την αρχή της ισότητας σε συνδυασμό με το γενικό συμφέρον, αποκλείεται η αναλογική διαφοροποίηση της στρατιωτικής υποχρέωσης υπέρ των αντιρρησιών συνείδησης, ελλείποντος λόγου γενικότερου συμφέροντος, συνταγματικής πάντα αναγωγής και εν όψει της απαγόρευσης των διακρίσεων κατά τα άρθρα 5 παρ 2 του Συντάγματος και 14 της ΕΣΔΑ.

Όλες οι υποκατάστατες έννοιες στρατιωτικής θητείας δεν συγκεντρώνουν κανένα από τα εννοιολογικά στοιχεία της Εθνικής Άμυνας και ως εκ τούτου δεν καλύπτουν την στρατιωτική υποχρέωση ούτε συντελούν στην άμυνα της Χώρας σύμφωνα με την Ολομέλεια. Επίσης, τονίστηκε ότι τόσο σε οικουμενικές και διεθνείς συμβάσεις της εποχής όσο και στο τότε ισχύον Σύνταγμα δεν υπήρχε έρεισμα για την καθιέρωση εναλλακτικής θητείας και συνεπώς δεν επιτρέπεται διασταλτική ερμηνεία των θεμελιωδών εννοιών του άρθρου 4 παρ. 6, καθώς κάτι τέτοιο εκθέτει σε ανασφάλεια την χώρα και οδηγεί σε επικίνδυνες πρακτικές.

Με την παραπάνω συλλογιστική πορεία το ΝΣΚ εξέφρασε την άποψή του ομοφώνως ότι θα αντίκειται στο Σύνταγμα⁹² η τυχόν νομοθετική καθιέρωση της κοινωνικής (πολιτικής) θητείας. Ωστόσο παρά την αρνητική γνωμοδότηση της Ολομ. του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους με αριθμό 699/1991, με βάση την οποία κρίθηκε αντισυνταγματική⁹³ η καθιέρωση άοπλης ή κοινωνικής πολιτικής θητείας ως αντίθετη με τα άρθρα 4 παρ. 6 και 13 παρ. 4 του Συντάγματος, ψηφίστηκε ο ν. 2510/1997, ο οποίος κατοχύρωνε και την εναλλακτική κοινωνική πολιτική υπηρεσία από κοινού με την άοπλη θητεία τους για θρησκευτικούς και ιδεολογικούς αντιρρησίες συνείδησης.

⁹² Φ.Βασιλογιάννης, Η αντίρρηση συνείδησης, από συνταγματική άποψη, Δίκαιο και Πολιτική, Τεύχος 17-18,1990

⁹³ Βλ. Κ. Μπακογιάννη, Η αντίρρηση συνείδησης στην αναθεώρηση του Συντάγματος, Αντ.Ν. Σάκκουλα, σ.332

Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΩΝ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ

Σε μία πολυπολιτισμική χώρα όπως τείνει να γίνεται συνεχώς η Ελλάδα, τόσο το κράτος όσο και η «επικρατούσα» θρησκεία της οφείλουν να προσαρμοστούν στις κοινωνικές μεταβολές. Αρωγός σε αυτή την προσπάθεια είναι η εθνική έννομη τάξη αλλά και το ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο προκειμένου η συνύπαρξη περισσότερων θρησκειών και δογμάτων να είναι νομότυπη και αδιάκριτη επιτυγχάνοντας την ισότητα. Έτσι λοιπόν και στο θέμα των αντιρρησιών συνείδησης η σύγκρουση Κράτους-Εκκλησίας ήταν αναπόφευκτη αναφορικά με την καθιέρωση της εναλλακτικής θητείας ενώ αναπόφευκτη υπήρξε και η διάσταση απόψεων ανάμεσα στον νομικό και στον εκκλησιαστικό κόσμο.

Μεταξύ εκκλησίας και κράτους διακρίνεται το κοινό χαρακτηριστικό της εξουσίας που διαθέτει το καθένα και την οποία ασκεί δημόσια και ακώλυτα⁹⁴. Παρά το κοινό σημείο τους οι δύο εξουσίες δεν μπόρεσαν να σταθούν ενωμένες στην πάροδο των χρόνων. Αυτό οφείλεται κυρίως στη διαφορετικότητα μεταξύ των δύο καθώς το κράτος στηρίζεται στη λαϊκή κυριαρχία ενώ στον αντίποδα η εκκλησία στηρίζεται στη θρησκεία και την «αλήθεια του θείου». Κατά συνέπεια, παρατηρείται η υιοθέτηση διαφορετικών αξιών και αντιλήψεων. Ακόμη, η διαφορά έγκειται στην απόκλιση του σκοπού δράσης των δύο. Το κράτος από τη μία αποσκοπεί στην ελεύθερη εκδήλωση θρησκευτικών πεποιθήσεων όπως άλλωστε ορίζουν πλέον και τα διεθνή κείμενα. Από την άλλη η εκκλησία αποσκοπεί στην επέκτασή της με την αύξηση των πιστών της και την προστασία των δογμάτων της⁹⁵.

Η Εκκλησία και η Πολιτεία συνδέθηκαν στενά κατά την πορεία της ιστορίας, από την εποχή των βασιλέων. Οι ιστορικές συγκυρίες όμως οδήγησαν στον σαφή διαχωρισμό τους με την ύπαρξη πολυεθνικών και πολυθρησκευτικών κρατών. Η Πολιτεία ενδιαφέρεται κυρίως για την εξωτερική συμπεριφορά των

⁹⁴ Βλ. Χ. Παπαστάθη, Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας κατά το Σύνταγμα του 1975

⁹⁵ Φουντεδάκη Π., Σχέσεις κράτους-εκκλησίας στον ευρωπαϊκό χώρο, Το Σύνταγμα 4-5/2000, σελ:649- 650

ανθρώπων και την ρύθμισή της με κανόνες δικαίου που η ίδια παράγει, ενδιαφερόμενη να προστατεύσει την ελευθερία της συνείδησης, σκέψης και έκφρασης (ως θεμέλιο του δημοκρατικού πολιτεύματος). Αντιθέτως, η Εκκλησία απευθύνεται κυρίως στην εσωτερική διάσταση του ανθρώπου (κανονικότητα, ως συμφωνία προς την τάξη των εκκλησιαστικών κανόνων), αλλά ταυτόχρονα ενδιαφέρεται για την εξωτερική συμπεριφορά των μελών της (νομιμότητα). Από τα άρθρα του Σ. 3 παρ. 1 / 72 παρ. 1 / 105 παρ. 3, προκύπτει ότι τις σχέσεις Εκκλησίας-Πολιτείας⁹⁶ διέπει το «σύστημα της νόμω κρατούσης Πολιτείας».

Το φαινόμενο των αντιρρησιών συνείδησης επομένως εκτός από τις νομικές και κοινωνικές παραμέτρους έχει και θρησκευτικές. Κι αυτό, επειδή η συντριπτική πλειοψηφία των αντιρρησιών είναι Μάρτυρες του Ιεχωβά⁹⁷. Κι αν το ζήτημα αυτό δεν απασχολεί τη Διοίκηση, απασχολεί σε έντονο βαθμό την Εκκλησία, αφού λόγω των αρμοδιοτήτων, που δίνονται στους αντιρρησίες συνείδησης με την εναλλακτική υπηρεσία τους, αυτοί έρχονται σε καθημερινή επαφή με τους πιστούς. Τα πρώτα κρούσματα προσηλυτισμού από Μάρτυρες του Ιεχωβά που εκτελούσαν εναλλακτική θητεία θορύβησαν έντονα το πλήρωμα της Εκκλησίας, η οποία έχει την υποχρέωση να ενημερώνει τους πιστούς για το τι προβλέπουν οι θείοι και ιεροί Κανόνες της επικρατούσας θρησκείας⁹⁸.

Οι αντιρρησίες συνείδησης (θρησκευτικοί) ανέπτυξαν έντονη προσηλυτιστική δραστηριότητα στον χώρο τοποθέτησής τους, όπως νοσοκομεία και ιδρύματα. Οι Ιεράρχες της Εκκλησίας προχώρησαν σε καταγγελίες με συνεχόμενες επιστολές προς το Υπουργείο Άμυνας στις οποίες τόνιζαν ότι η καθιέρωση της εναλλακτικής υπηρεσίας ελλοχεύει τον κίνδυνο προπαγανδιστικής δραστηριότητας από πλευράς Μαρτύρων του Ιεχωβά, οι οποίοι δρουν ανενόχλητοι στα ιδρύματα τα οποία υπηρετούν.

⁹⁶ Βλ. Σχέσεις Κράτους-Εκκλησίας ενόψει της αναθεώρησης του Συντάγματος, Ορφανουδάκης Σ., Πουλής Γ., Σωτηρέλης Γ., Κοσμίδης Χ., Εκδόσεις Σάκκουλα, 2008

⁹⁷ Αποτελούν «γνωστή» κατά άρθρο 13 Σ. θρησκεία, βλ. Κ. Καλλικούνη, Το ζήτημα των Μαρτύρων του Ιεχωβά, Το Σ.1989, σ. 137

⁹⁸ Τρωϊάνος Σπ., Θρησκευτική συνείδηση και επικρατούσα θρησκεία, βλ. www.myriobiblos.gr

Μάλιστα η Εκκλησία επεσήμανε ότι ο κίνδυνος δεν αφορά μόνο την Ορθοδοξία αλλά και την εθνική ασφάλεια και ακεραιότητα της Ελλάδος, διότι τέτοιου είδους νομοθετικές πρωτοβουλίες θα εξωθήσουν τους νέους στο μέλλον να αναζητήσουν την απαλλαγή από την υποχρέωση στράτευσης. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι το αγκάθι στις σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους⁹⁹ αναφορικά με το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης αποτέλεσε κυρίως η προσηλυτιστική δράση των Μαρτύρων του Ιεχωβά.

Από την άλλη ενώ η Εκκλησία αναγνωρίζει το δικαίωμα Άμυνας, αναπτύσσει έντονο αντίλογο, καθώς θεωρεί τον πόλεμο ως εκδήλωση μίσους και παθών ενώ δεν δικαιολογεί την χρήση όπλων και εξοπλιστικών προγραμμάτων, καθώς δε συνάδουν με τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας για αγάπη και ειρήνη. Αυτή η στάση δικαιολογείται από θεολογικής απόψεως, διότι με αρκετή δυσκολία δικαιολογείται η χρήση όπλων και εξοπλιστικών συστημάτων, μιας και δεν μπορεί κανείς να εγγυηθεί τον αμυντικό και μόνο χαρακτήρα τους. Παρόλα ταύτα αναγνωρίζεται στον κάθε άνθρωπο σαν ηθικό, ακόμη και από το φυσικό δίκαιο, το δικαίωμα της άμυνας.

Συνεπώς η Εκκλησία παρουσιάζεται περισσότερο διαλλακτική ως προς το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης για ιδεολογικούς λόγους που σχετίζονται με μια φιλειρηνική στάση ζωής, καθώς είναι σύμφωνη με τα μηνύματα που μεταδίδει η ίδια στο ποίμνιό της.

⁹⁹ Βλ. Ε.Βενιζέλος, Οι σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, 2000

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε'

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΑ ΚΡΑΤΗ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Στο παρακάτω κεφάλαιο παρατίθεται μια συγκριτική επισκόπηση ανάμεσα στα Κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και αφορά την ημερομηνία κατάργησης της στρατιωτικής υποχρέωσης και αρχικής αναγνώρισης της αντίρρησης συνείδησης στα Κράτη αυτά, καθώς και την διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας σε σχέση με τον χρόνο στρατιωτικής υποχρέωσης και την ποσοστιαία μεταβολή αυτών.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης¹⁰⁰ είναι ο παλαιότερος ευρωπαϊκός πολιτικός οργανισμός. Ιδρύθηκε στις 5 Μαΐου 1949 και έχει σκοπό την ευρωπαϊκή ενοποίηση, με ιδιαίτερη έμφαση στα νομικά πρότυπα και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη δημοκρατική ανάπτυξη και τη ρύθμιση των νομοθεσιών, καθώς και την πολιτισμική συνεργασία στην Ευρώπη. Κορυφαίο νομικό κείμενο όπου εδράζονται αυτές οι αξίες αποτελεί η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου – ΕΣΔΑ την οποία υπογράφουν σαράντα επτά (47) κράτη – μέλη, μεταξύ των οποίων και τα είκοσι οκτώ (28) κράτη – μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Προκειμένου να αναφερθούμε για αντίρρηση συνείδησης και θρησκευτική ελευθερία στην έννομη τάξη των χωρών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, κρίνεται σκόπιμο να δούμε τη σχέση των χωρών αυτών με την υποχρέωση στράτευσης και το θεσμό της στρατιωτικής υποχρέωσης.

¹⁰⁰ Βλ. Πέτρος Ν. Στάγκος-Ευγενία Ρ. Σαχπεκίδου Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σελ 127, Εκδόσεις Σάκκουλα

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ ΣΤΑ ΚΡΑΤΗ ΜΕΛΗ ΤΟΥ ΣΥΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗΣ Σ (αύξουσα σειρά)	ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗΣ Σ (αύξουσα σειρά)
Ηνωμένο Βασίλειο	1963	Βοσνία–Ερζεγοβίνη	Δεκ 2005
Λουξεμβούργο	Ιουν 1969	Μαυροβούνιο	Ιούλ 2006
Βέλγιο	Φεβ 1995	Ρουμανία	Δεκ 2006
Ολλανδία	1996	Βουλγαρία	2007
Γαλλία	2001	Λετονία	2007
Ισπανία	Δεκ 2001	Π Γ Δ Μ	2007
Σλοβενία	Σεπ 2003	Κροατία	Ιαν 2008
Τσέχικη Δημοκρατία	Δεκ 2004	Πολωνία	Οκτ 2009
Ιταλία	Δεκ 2004	Αλβανία	Ιαν 2010
Πορτογαλία	Δεκ 2004	Σουηδία	Ιούλ 2010
Σλοβακία	2004	Σερβία	Ιαν 2011
Ουγγαρία	Ιούλ 2005	Γερμανία	Ιούλ 2011

Πηγή: Αντίρρηση Συνείδησης στη Στρατιωτική Θητεία στην Ευρώπη το 2016, Ετήσια Έκθεση, Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδησης

**ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗ
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΘΗΤΕΙΑ ΣΤΑ Κ-Μ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ**

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣ ΗΣ (αύξουσα σειρά)	ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ Σ (αύξουσα σειρά)
Ηνωμένο Βασίλειο	1916	Πορτογαλία	1976
Δανία	1917	Ισπανία	1978
Σουηδία	1920	Πολωνία	1988
Ολλανδία	1922	Ουγγαρία	1989
Νορβηγία	1922	Κροατία	1990
Φινλανδία	1931	Λετονία	1990
Γερμανία	1949	Λιθουανία	1990
Αυστρία	1955	Βουλγαρία	1991
Γαλλία	1963	Εσθονία	1991
Λουξεμβούργο	1963	Μολδαβία	1992
Βέλγιο	1964	Κύπρος	1992
Ιταλία	1972	Τσεχοσλοβακία	1992

Πηγή: Αντίρρηση Συνείδησης στη Στρατιωτική Θητεία στην Ευρώπη το 2016,
Ετήσια Έκθεση, Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδηση

**ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ ΑΝΤΙΡΡΗΣΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΤΗ
ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΘΗΤΕΙΑ ΣΤΑ Κ-Μ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ
(συνέχεια)**

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ Σ (αύξουσα σειρά)	ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ Σ (αύξουσα σειρά)
Γεωργία	1992	Ρουμανία	1996
Σερβία & Μαυροβούνιο	1992	Ελβετία	1996
Σλοβενία	1992	Ουκρανία	1996
Ρώσικη Ομοσπονδία	1993	Ελλάδα	1997
Λευκορωσία	1994	Αλβανία	1998
Αζερμπαϊτζάν	1995	Π Γ Δ Μ	2001
Βοσνία Ερζεγοβίνη	1996	Αρμενία	2003

Πηγή: Αντίρρηση Συνείδησης στη Στρατιωτική Θητεία στην Ευρώπη το 2016,
Ετήσια Έκθεση, Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδησης

Παρόλα ταύτα σε δέκα έξι χώρες του Συμβουλίου η υποχρέωση στράτευσης είναι ακόμη εν ισχύ. Αυτές, με αλφαβητική σειρά είναι η Αρμενία, Αυστρία, Αζερμπαϊτζάν, Γεωργία, Δανία, Εσθονία, Ελλάδα, Ελβετία, Κύπρος, Λευκορωσία, Λιθουανία, Μολδαβία, Νορβηγία, Ουκρανία, Ρώσικη Ομοσπονδία και Τουρκία. Με μόνη εξαίρεση την Τουρκία, όλα τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης που έχουν ακόμη εν ισχύ την υποχρέωση στράτευσης, έχουν αναγνωρίσει με το πέρασμα των ετών την αντίρρηση συνείδησης στην εκπλήρωση στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης. Η Νορβηγία, μάλιστα, δεν

καθιερώνει εναλλακτική υπηρεσία για τους αντιρρησίες συνείδησης, αλλά τους απαλλάσσει από την υποχρέωση στράτευσης.

Κράτη που καθιέρωσαν συνταγματικά την αντίρρηση συνείδησης ήταν η Γερμανία, η Ολλανδία η οποία όμως έχει καταργήσει ήδη από το 1999 τη στρατιωτική θητεία, η Πορτογαλία η οποία επίσης κατήργησε τη στρατιωτική θητεία το 2004, η Ισπανία που και αυτή με τη σειρά της κατήργησε τη στρατιωτική θητεία το 2001 καθιστώντας τη συνταγματική της διάταξη ανενεργή.

ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΙΜΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ -ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ -ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΑΥΤΩΝ

ΧΩΡΑ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΙΜΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ (αύξουσα σειρά)	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΘΗΤΕΙΑΣ
Δανία	4	4	1%
Αυστρία	6	9	1,5%
Φινλανδία	5,5	11,5	2,09%
Εσθονία	8	8	1%
Ελβετία	260 ημέρες	390 ημέρες	1,5%
Ελλάδα	9	15	1,7 %
Νορβηγία	12	Δεν απαιτείται εναλλακτική υπηρεσία για τους αντιρρησίες συνείδησης	
Μολδαβία	12	12	1%

Πηγή: Αντίρρηση Συνείδησης στη Στρατιωτική Θητεία στην Ευρώπη το 2015, Ετήσια Έκθεση, Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδηση

**ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΙΜΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ-ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ -ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΑΥΤΩΝ(συνέχεια)**

ΧΩΡΑ	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΣΤΡΑΤΕΥΣΙΜΗΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗΣ (αύξουσα σειρά)	ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ ΕΠΙ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΘΗΤΕΙΑΣ
Ουκρανία	12	18	1,5%
Ρωσική Ομοσπονδία	12	18	1,5%
Γεωργία	12	24	2%
Λευκορωσία	18	27	1,5%
Αζερμπαϊτζάν	18	Δεν έχει αναγνωρίσει το θεσμό της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας	
Κύπρος	24	33	1,4%
Αρμενία	24	42	1,75%
Τουρκία	12	Δεν έχει αναγνωρίσει το θεσμό της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας	

Πηγή: Αντίρρηση Συνείδησης στη Στρατιωτική Θητεία στην Ευρώπη το 2015,
Ετήσια Έκθεση, Ευρωπαϊκό Γραφείο για την αντίρρηση συνείδησης

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα παρατεθούν στατιστικά στοιχεία που αντλήθηκαν από την Ετήσια Έκθεση για το 2016 του Ευρωπαϊκού Γραφείου για την αντίρρηση συνείδησης στη στρατιωτική θητεία και τη Διεύθυνση του Νομικού Σώματος του ΓΕΕΘΑ. Τα στατιστικά στοιχεία αφορούν τον αριθμό υποβληθέντων αιτήσεων αντιρρησιών συνείδησης κατ' έτος για την περίοδο 1998-2015. Από την παρακάτω συλλογή στατιστικών στοιχείων διαφαίνεται ξεκάθαρα η ανισότητα ανάμεσα στους αντιρρησίες για θρησκευτικούς λόγους και τους αντιρρησίες για ιδεολογικούς λόγους, καθώς η πλειονότητα των αιτημάτων που έγιναν δεκτά από το αρμόδιο αποφασιστικό όργανο αφορά Μάρτυρες του Ιεχωβά.

Αφετηρία είναι το έτος 1998 καθόσον ο πρώτος νόμος που αναγνώρισε το θεσμό της εναλλακτικής – πολιτικής – κοινωνικής υπηρεσίας ψηφίστηκε το 1997 (ν.2510/1997), προσδιόριζε όμως έναρξη εφαρμογής των διατάξεων για την εναλλακτική υπηρεσία, την 1η Ιανουαρίου 1998. Συνοπτικά για το σύνολο των ετών 1998-2015 τα ανωτέρω αναφερόμενα στοιχεία έχουν ως εξής:

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΥΠΟΒΛΗΘΕΝΤΩΝ ΑΙΤΗΣΕΩΝ ΕΤΩΝ 1998 -2015

Αριθμός υποβληθέντων αιτήσεων αντιρρησιών συνείδησης κατ' έτος, θρησκευτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων, αντιμετώπιση αυτών από το αρμόδιο αποφασιστικό όργανο

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΕΓΚΡΙΘΗΚΑΝ	ΑΠΟΡΡΙΚΤΑ
1998	177	ΙΔ. ΠΕΠ ¹⁰¹	10	6	4
		ΘΡ. ¹⁰²	167	166	1

¹⁰¹ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ

¹⁰² ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΠΕΠΟΙΘΗΣΕΩΝ

		ΠΕΠ			
1999	160	ΙΔ. ΠΕΠ	-	-	-
		ΘΡ. ΠΕΠ	160	157	3
2000	168	ΙΔ. ΠΕΠ	2	1	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	166	166	-
2001	114	ΙΔ. ΠΕΠ	1	-	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	113	113	-
2002	104	ΙΔ. ΠΕΠ	-	-	-
		ΘΡ. ΠΕΠ	104	101	3
2003	94	ΙΔ. ΠΕΠ	5	3	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	89	89	-
2004	123	ΙΔ. ΠΕΠ	2	-	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	121	121	-

Αριθμός υποβληθεισών αιτήσεων αντιρρησιών συνείδησης κατ' έτος, θρησκευτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων, αντιμετώπιση αυτών από το αρμόδιο αποφασιστικό όργανο (συνέχεια)

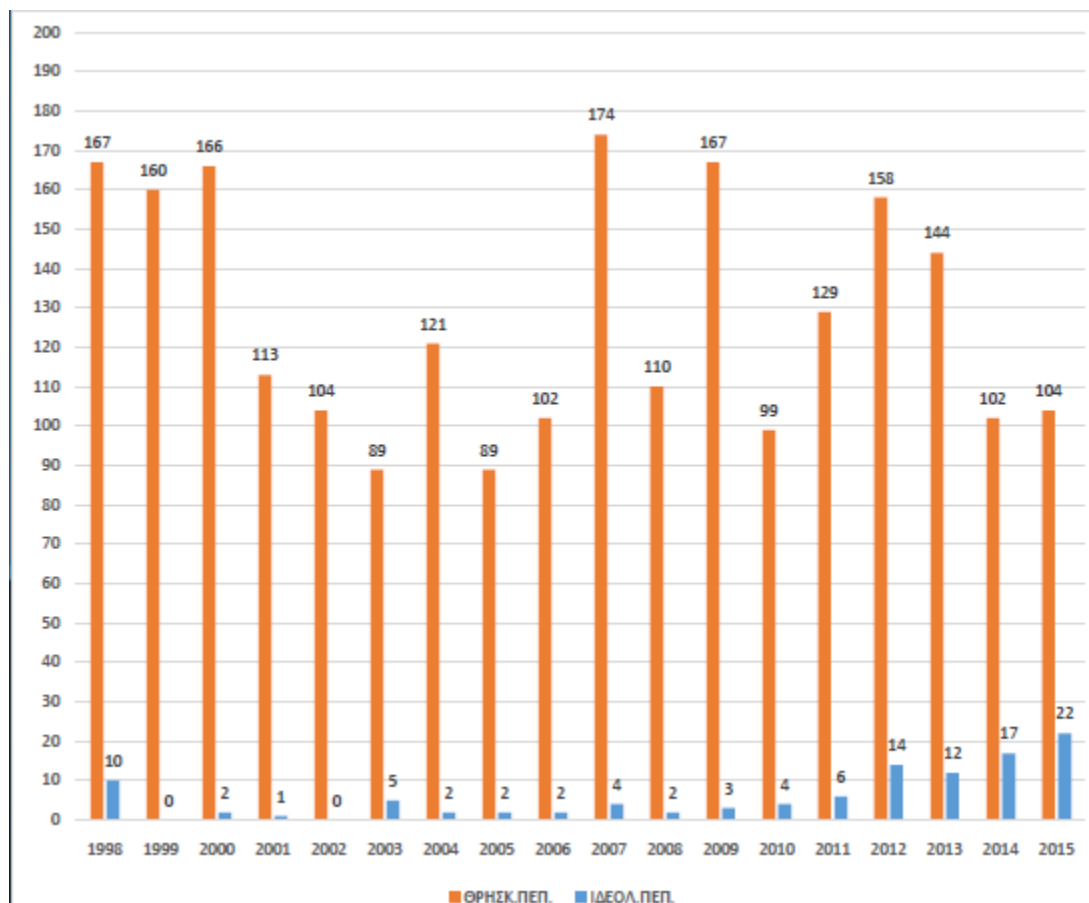
ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΕΓΚΡΙΘΗΚΑΝ	ΑΠΟΡ/ΚΑΝ
2005	91	ΙΔ. ΠΕΠ	2	1	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	89	89	-
2006	104	ΙΔ. ΠΕΠ	2	-	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	102	102	-
2007	178	ΙΔ. ΠΕΠ	4	2	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	174	174	3
2008	112	ΙΔ. ΠΕΠ	2	1	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	110	110	1
2009	170	ΙΔ. ΠΕΠ	3	-	3
		ΘΡ. ΠΕΠ	167	165	2
2010	103	ΙΔ. ΠΕΠ	4	3	1
		ΘΡ. ΠΕΠ	99	98	-

Αριθμός υποβληθεισών αιτήσεων αντιρρησιών συνείδησης κατ' έτος, θρησκευτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων, αντιμετώπιση αυτών από το αρμόδιο αποφασιστικό όργανο (συνέχεια)

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΙΤΗΣΕΩΝ	ΕΓΚΡΙΘΗΚΑΝ	ΑΠΟΡ/ΚΑΝ
2011	132	ΙΔ. ΠΕΠ	3	7	2
		ΘΡ. ΠΕΠ	129	125	4
2012	175	ΙΔ. ΠΕΠ	17	7	10
		ΘΡ. ΠΕΠ	158	157	1
2013	156	ΙΔ. ΠΕΠ	12	2	10
		ΘΡ. ΠΕΠ	144	142	2
2014	119	ΙΔ. ΠΕΠ	17	10	7
		ΘΡ. ΠΕΠ	102	98	4
2015	126	ΙΔ. ΠΕΠ	22	11	11
		ΘΡ. ΠΕΠ	104	100	4
ΣΥΝΟΛΟ	2406	ΙΔ. ΠΕΠ	108	2334	72
		ΘΡ. ΠΕΠ	2298	(97,01 %)	(2,99%)

Παρατηρώντας τα ανωτέρω στοιχεία, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι τα ποσοστά απόρριψης αιτημάτων υπαγωγής των αντιρρησιών συνείδησης στο καθεστώς της εναλλακτικής υπηρεσίας και ανάλογα με τις διατάξεις που ίσχυαν κάθε φορά, είναι αμελητέο. Αν αναλογιστεί μάλιστα κανείς ότι μέσα στο ποσοστό των απορριφθέντων αιτήσεων, υπάγονται και όσοι αναγνωριζόμενοι ως αντιρρησίες συνείδησης αρχικά, εξέπεσαν αργότερα από το δικαίωμα εκπλήρωσης εναλλακτικής υπηρεσίας επειδή υπέπεσαν σε παράπτωμα που ρητά αναφέρεται στο νόμο, τότε ίσως να μην είναι και άξιο λόγου ή και ιδιαίτερης αναφοράς το ποσοστό αυτό των απορριφθεισών αιτήσεων υπαγωγής.

Υποβληθείσες αιτήσεις αναγνώρισης αντιρρησιών συνείδησης ετών 1998 - 2015



ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΞΕΛΙΞΗ ΑΠΟΡΡΙΦΘΕΝΤΩΝ ΑΙΤΗΣΕΩΝ ΕΤΩΝ 2003-2014

ΚΑΤΗΓΟ ΡΙΑ ΑΠΟΡΡΙ ΦΘ. ΕΤΩΝ 2003 - 2014	Σ Υ Ν Ο Λ Ο	ΠΡΟΣΦΥ ΓΗ ΣΕ ΔΙΟΙΚ. ΔΙΚΑΣΤ	ΚΑΤΑΤΑ - ΧΘΗΚΑ Ν / ΥΠΗΡΕ- ΤΗΣΑΝ	ΑΚΑΤΑΛ ΛΗ- ΛΟΙΓΙΑ ΣΤΡΑΤΕ ΥΣΗ (Ι5)	ΑΝΑΓΝΩ - ΡΙΣΤΗΚΑ Ν	ΑΛΛΗ ΚΑΤΑΣΤ ΑΣΗ (ΑΝΥΠ. – ΣΕ ΑΥ)
ΙΔ. ΠΕΠ	40	3	15	15	1	6
ΘΡ.ΠΕ Π	14	8	-	-	7 (ΕΚ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ 2 ΠΡΟΣΦΕΥ- ΓΟΝΤΕΣ)	1
ΣΥΝΟ ΛΟ	54	11 (9ΑΠΟΡΡΙ ΠΤΙΚΕΣ ΚΑΙ 2 ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΑΙΤΟΥΝΤ ΩΝ)	15	15	8 (ΕΚ ΤΩΝ ΟΠΟΙΩΝ 2 ΠΡΟΣΦΕΥ - ΓΟΝΤΕΣ)	7

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά γίνεται αντιληπτό ότι το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης εκδηλώθηκε κυρίως ως αντιπαράθεση δύο εννοιών: του θεμελιώδους ατομικού δικαιώματος της ελευθερίας της συνείδησης και της θεμελιώδους προς το Κράτος στρατιωτικής υποχρέωσης. Η ελευθερία της συνείδησης εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο του σεβασμού της αξιοπρέπειας του ατόμου, ενώ η στρατιωτική υποχρέωση εξυπηρετεί το συμφέρον του Κράτους ως συνόλου πολιτών, οι οποίοι δικαιούνται να διαβιώνουν σε περιβάλλον ασφάλειας και σταθερότητας.

Επιπλέον, είναι φανερό ότι η ρύθμιση του ζητήματος των αντιρρησιών συνείδησης στη στρατιωτική θητεία διακατέχεται από μία διαφορετικότητα και έναν πολυμορφισμό στις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών – μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω. Αυτό σημαίνει ότι η νομική φύση της αντίρρησης συνείδησης στην εκπλήρωση της στρατιωτικής υποχρέωσης (όπου υπάρχει ακόμη) προσλαμβάνει κάθε φορά το χαρακτήρα που θα της προσδώσει ο συνταγματικός, εθνικός ή κοινός νομοθέτης. Σε επίπεδο διεθνούς συμβατικού δικαίου δεν κατοχυρώνεται σχετικό δικαίωμα, ούτε επίσης τα δικαιοδοτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης υπαγάγουν ξεκάθαρα την αντίρρηση συνείδησης στο πεδίο προστασίας της ελευθερίας συνείδησης, δίδοντας έτσι την ευχέρεια στον εθνικό νομοθέτη να ρυθμίσει εκείνος το ζήτημα, προσαρμόζοντας το κάθε φορά σε εσωτερικά δεδομένα, περιστασιακά ή και συγκυριακά.

Στην ελληνική έννομη τάξη, η διεύρυνση του δημόσιου καθήκοντος (φέρειν όπλα) - προκειμένου να συμπεριλάβει την κοινωνική θητεία αν λάβουμε υπόψη και τη συνταγματική κατοχύρωση του ίδιου θεσμού στα βασικά του γνωρίσματα - έχει ως βασική έννομη συνέπεια ότι θέτει δύο ειδών φραγμούς στον κοινό νομοθέτη: αφενός τον υποχρεώνει να κατοχυρώσει το θεσμό της εναλλακτικής

κοινωνικής θητείας και αφετέρου τον δεσμεύει να ρυθμίσει με τέτοιο τρόπο την εκπλήρωση του συγκεκριμένου καθήκοντος ώστε να μην προσβάλλει την ελευθερία συνείδησης.

Η Πολιτεία δεν μπορεί πάντως περαιτέρω να είναι πειστική στην προσπάθειά της αυτή, αν η ίδια δεν δείξει πρώτη ότι σέβεται όπως άλλωστε επιβάλλει το Σύνταγμα την αυτονομία συνείδησης των πολιτών της, αν με άλλα λόγια δε να αποδείξει ότι είναι μια Πολιτεία ανοιχτή, φιλελεύθερη και πλουραλιστική που δε φοβάται τη διαφωνία ακόμη και στα πιο κρίσιμα ζητήματα. Η αντίρρηση συνείδησης αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση ταυτόχρονης υπακοής και ανυπακοής. Ο Αντιρρησίας τείνει να υπακούσει στις κοινωνικές αξίες από τις οποίες διακατέχεται με βάση τη θρησκεία ή την ιδεολογία του και παράλληλα επιδεικνύει ανυπακοή προς την επιβολή πατριωτικής συνείδησης. Γι' αυτό η Πολιτεία οφείλει με όπλο την πειθώ και όχι την επιβολή και τον καταναγκασμό να πείσει τους νέους για την αξία της πατρίδας και ότι αυτή είναι αξία να αγαπηθεί και η στρατιωτική υποχρέωση αξία να εκπληρωθεί. Η αναγνώριση του δικαιώματος της αντίρρησης συνείδησης και των εναλλακτικών λύσεων σχετικά με τη στράτευση επαναπροσδιορίζει την έννοια της προόδου και αποτρέπει τη θυσία της ελευθερίας υπέρ οποιουδήποτε άλλου αγαθού.

Η εναλλακτική υπηρεσία θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως εναλλακτική προσφορά στην κοινωνία και όχι ως απλό υποκατάστατο ποινής, να μην προσηλώνεται άκαμπτα στη στρατιωτική σκοπιμότητα και να αποβάλλει εντελώς τον τιμωρητικό χαρακτήρα της (punitive nature). Σήμερα η μεγαλύτερη διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας θεωρείται ότι αποτελεί το νόμιμο αντιστάθμισμα στον επαχθέστερο τρόπο εκτέλεσης ένοπλης στρατιωτικής υποχρέωσης που διεξάγεται σε στρατιωτικό περιβάλλον, όπου υπάρχουν η εκπαίδευση, οι υπηρεσίες και η χρήση όπλων. Ο νομοθέτης έχει καταβάλει μεγάλη προσπάθεια για την αισθητή μείωση της διάρκειας της εναλλακτικής υπηρεσίας αλλά είναι επιβεβλημένη ανάγκη να βρεθούν νέες ηπιότερες αντισταθμίσεις ώστε να αποβληθεί κάθε στοιχείο τιμώρησης. Επιπλέον, είναι αναγκαίο ο θεσμός της

εναλλακτικής υπηρεσίας να μη δημιουργεί νέες συνειδησιακές συγκρούσεις αλλά ούτε και να συνιστά εύκολο καταφύγιο για όψιμους και περιστασιακούς αρνητές στράτευσης.

Όσον αφορά την ολική άρνηση στράτευσης που παρουσιάζεται έντονα στις μέρες μας αντίκειται σωρευτικά στα άρθρα 4 παρ. 6, 13 παρ.4 και 25 παρ. 4 του Σ, καθώς υπονομεύει τόσο το συνταγματικό καθήκον στη συμβολή άμυνας όσο και το καθήκον κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης. Τα τελευταία χρόνια οι προσπάθειες αποφυγής της στρατιωτικής θητείας γίνονται ολοένα εντονότερες και θρασύτερες. Συνεπώς η Διοίκηση οφείλει να προστατέψει και να θωρακίσει τον μηχανισμό της εναλλακτικής υπηρεσίας ώστε να αποκλειστεί η αληθινή υπεκφυγή της στράτευσης. Η αντιμετώπιση των αντιρρησιών συνείδησης μπορεί να έπαψε να αποτελεί πια επίδειξη ισχύος της ποινικής καταστολής αλλά δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να αποτελέσει Κερκόπορτα για την εθνική ασφάλεια και κυριαρχία της χώρας μας.

Η νομολογία που παρατέθηκε παραπάνω καταδεικνύει τη σημασία που αποδίδει το Δικαστήριο στη θρησκευτική ελευθερία, στην ελευθερία της συνείδησης και στην απόλαυση της από όσους ανήκουν σε παραδοσιακές, ιδίως, αλλά μειονοτικές ομάδες που αρνούνται να εκπληρώσουν ένοπλη στρατιωτική θητεία. Το θρησκευτικό φαινόμενο, από καταβολής κόσμου, επηρεάζει τη ζωή του ανθρώπου και γι' αυτό η θρησκευτική ελευθερία αποτέλεσε ένα από τα πρώτα δικαιώματα που διεκδικήθηκαν και κατοχυρώθηκαν ποτέ.

Είναι προφανές ότι η κατοχύρωση του απαραβίαστου της θρησκευτικής συνείδησης και της ελευθερίας της συνείδησης αποτελεί απαραίτητο στοιχείο κάθε δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας. Εντούτοις, οι επανειλημμένες καταδίκες της χώρας μας από την ΕΔΔΑ σε σχετικές υποθέσεις, καταδεικνύουν ότι παρά την απόλυτη προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας και της ελευθερίας της συνείδησης από το Σύνταγμα, στην Ελλάδα εμφανίζονται σοβαρά προβλήματα μη σεβασμού της.

Η Ελλάδα σε αρκετές περιπτώσεις καθίσταται ένα προβληματικό κοσμικό κράτος, το οποίο δείχνει να μη σέβεται και να μην προστατεύει τα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα της μειοψηφίας των πολιτών, οι οποίοι βρίσκονται συχνά αντιμέτωποι με την πλειοψηφία. Επειδή ακριβώς το κράτος απευθύνεται σε όλους τους πολίτες, τουλάχιστον ως προς τις κρατικές του λειτουργίες, οφείλει να μένει ουδέτερο και αμερόληπτο. Οι εθνικές αρχές δηλαδή μπορούν, βεβαίως να ασκήσουν τις ρυθμιστικές τους αρμοδιότητες, αυτές, όμως περιορίζονται από την υποχρέωση ουδετερότητας και αμεροληψίας του κράτους, έναντι των θρησκευτικών κοινοτήτων, ιδίως όταν οι τελευταίες γνωρίζουν εσωτερικές διαμάχες.

Συγκεκριμένα το Κράτος δεν πρέπει να προβαίνει σε κανενός είδους διάκριση εξ ' αιτίας θρησκευτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων. Οφείλει να εξασφαλίζει με όλα τα μέσα την ακώλυτη έκφραση ή αποσιώπηση των πεποιθήσεων και την άσκηση της λατρείας. Και το σημαντικότερο όλων να σέβεται και να παρέχει ισοδύναμη προστασία σε όλες τις ιδεολογίες και τις θρησκευτικές ομάδες. Με τον τρόπο αυτόν αποφεύγονται φαινόμενα θρησκευτικού φανατισμού και εκπληρώνεται ο σκοπός των διατάξεων της Σύμβασης. Η αναγνώριση εναλλακτικής υπηρεσίας δε συνιστά αδικαιολόγητη διακριτική μεταχείριση, αλλά διασφαλίζει μια συνεκτική και σταθερή πολυφωνία και προωθεί την αρμονία και την ανεκτικότητα στην κοινωνία. Άλλωστε η αναγνώριση του δικαιώματος στη διαφωνία τότε μόνο έχει αξία και νόημα: όταν αφορά τα μεγάλα και κρίσιμα θέματα, όχι όταν περιορίζεται στα μικρά και ασήμαντα.

Το ΕΔΔΑ έδωσε το έναυσμα για την εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με τους ευρωπαϊκούς και διεθνείς κανόνες και πρότυπα που αφορούν τους αντιρρησίες συνείδησης και την καθιέρωση εναλλακτικής υπηρεσίας. Το κοινοτικό δίκαιο σχετικά με την θρησκευτική ελευθερία εξελίσσεται ραγδαία και συμβάλλει στην καθιέρωση μιας πολιτιστικής βάσης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και αναζητά

διαρκώς να συγκεράσει τις ανάγκες της ολοκλήρωσης με το σεβασμό στην ταυτότητα και τον πολιτισμό των κρατών μελών.

Εν κατακλείδι ας σημειώσουμε ότι η διαχρονική εξέταση του θέματος των αντιρρησιών συνείδησης οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι η νομική επιστήμη έχει εξελίξει σημαντικά τις θέσεις της αναφορικά με το ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας και της ελευθερίας της συνείδησης. Τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται πλέον είναι πολύ σημαντικά και τα τελευταία δε χρόνια γινόμαστε μάρτυρες ρηξικέλευθων κινήσεων. Κάτω από αυτό το πρίσμα η παρακολούθηση των επόμενων νομικών βημάτων αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

Η Ελλάδα είναι μία ευρωπαϊκή χώρα η οποία μέχρι σήμερα έχει δείξει ότι σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα των πολιτών της και γι' αυτό οφείλει να κάνει βήματα προόδου και όσον αφορά την προστασία του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας και της ελευθερίας της συνείδησης. Τα ζητήματα πίστης και εκδήλωσής αυτής είναι συχνά αντιφατικά και ευαίσθητα, ειδικά σε μια όλο και πιο πλουραλιστική κοινωνία. Επομένως, οι αξιωματούχοι πρέπει να είναι βέβαιοι ότι έχουν σαφή νομική εξουσία προτού εφαρμόσουν περιορισμούς, καθώς και ένα νόμιμο σκοπό που εφαρμόζεται αναλογικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

i) Ελληνική

- Σωτήριος Λιόσης, (2004) Αντιρρησίες Συνείδησης. Αθήνα: Αντ.Ν.Σάκκουλα.
- Σωτηρέλης Χ. Γεώργιος, (1998) Θρησκεία και εκπαίδευση Κατά το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση: Από τον κατηχητισμό στην πολυφωνία. Αθήνα, εκδ. Αντ Ν Σάκκουλα.
- Αδάμ Χ. Παπαδαμάκης, (2008) Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο. ΣΤ' εκδ. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα
- Κώστας Χ. Χρυσόγονος, (2006) Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα. 3η εκδ. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.
- Λ-Α Σισιλιάνος, (2017) Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Ερμηνεία κατ' άρθρο Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη ικανοποίηση – Εκτέλεση. 2^η εκδ. Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ.
- Π.Δ. Δαγτόγλου, (2012) Ατομικά Δικαιώματα. 4^η εκδ. Αθήνα: Σάκκουλας.
- Κτιστάκης Γιάννης, (2004) Θρησκευτική Ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Τσαρούχας Κώστας, (1996) Αντιρρησίες συνείδησης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καναβάρης Ανδρέας, (1995) Κρατούμενοι στις στρατιωτικές φυλακές Αυλών : θεωρητική και ερευνητική μελέτη κρατουμένων "αντιρρησιών συνείδησης", παραβατών του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα και του Κοινού Ποινικού Δικαίου. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Αλιβιζάτος Νίκος, Η Συνταγματική Θέση των Ενόπλων Δυνάμεων, Τόμος Β', Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1992 Αθήνα-Κομοτηνή
- Μανιτάκης Αντώνης, Το Σύνταγμα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Σάκκουλα Α.Ε., 2004 Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Τόμος Γ', Τεύχ. Ι – ΙΙΙ, Σάκκουλα, 2008 Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- Μαυριάς Κώστας – Παντελής Αντώνης, Συνταγματικά Κείμενα, Τόμος Α', Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007 Αθήνα

- Μυριζάκης Γιάννης Γ, (2001) Η κοινωνική δυναμική του στρατού στην Ελλάδα. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Μαρίνος Αν., Τα βασικά της θρησκευτικής ελευθερίας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2004
- Κονιδάρης Ι., Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, 2η έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 2011
- Κανιούρα Ν., «Σύνταγμα και εναλλακτική (κοινωνική-πολιτική) αντί της στρατιωτικής, θητεία», Η θρησκευτική ελευθερία, Εκδ. Ευνομία, Αθήνα 1997
- Πιπσελά, Αγγ. Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1996.
- Νάσκου-Περράκη Π. «Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας στην Ελλάδα. ΕΕΕυρΔικαίου, Αθήνα 1999, σ.785
- Ρούκουνας Εμμ. Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Εκδ Εστία, Αθήνα 1995
- ΚρουσταλακηςΕ/Κτιστάκης Γ., Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, Εθνική Σχολή Δικαστών, εκδ. Αντ Ν Σάκκουλα, Αθήνα, 2002
- Μαγγανάς Α./Χρυσανθάκης Χ./Βανδόρος Γ./Καρατζά Λ, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, εκδ Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011
- Παραράς Π, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001
- Σαρμάς Ι., Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής: αναλυτική μελέτη των μεγάλων θεμάτων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1998

ii) Ξενόγλωσση

- Cattelain Jean-pierre, (1982) L' Objection De Conscience. Παρίσι: Presses Universitaires De France.
- Klein Martin, (1972) Beweis Und Gewissen : Zur Beweiswürdigung Im Anerkennungsverfahren Des Kriegsdienstverweigerers. Βερολίνο: Duncker & Humblot.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

- Επιθεώρηση Δημόσιου και Διοικητικού Δικαίου (ΕΔΔΔ), εκδ. Π. Μεντζελόπουλος
- Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα ΑΕ (Αθήνα-Θεσσαλονίκη)
- Θεωρία και πράξη διοικητικού δικαίου, εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη
- Νομικό Βήμα (Νοβ), εκδ. Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών
- Υπεράσπιση (Υπερ), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα

Διαδικτυακές Πηγές

- www.coe.int
- www.nsk.gr
- www.synigoros.gr
- www.ministryofjustice.gr
- www.mod.mil.gr
- www.geetha.mil.gr
- www.stratologia.gr
- www.antirrisies.gr
- www.ebco-beoc.org
- www.wri-irg.org

- www.amnesty.gr
- [www. powerpolitics.eu](http://www.powerpolitics.eu)
- www.nchr.gr
- [www. curia.gr](http://www.curia.gr)
- www.constitutionalism.gr
- www.adjustice.gr
- [www. eur-lex.europa.eu](http://www.eur-lex.europa.eu)
- www.mfhr.gr
- www.sss.gov
- www.un.org
- www.ohchr.org